

B5114

T. 12, R.H. 2

1974-75C.

80
ПАИБ
III 87

ТРУДОВЕ
НА ВЕЛИКО
ТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
·КИРИЛ
И МЕТОДИЙ·

TRAVAUX
DE L'UNIVERSITÉ
·CYRILLE
ET METHODE·
DE
V. TIRNOVO

ГОДИНА 1977

ТОМ XII КН 2

TRAVAUX
DE L'UNIVERSITÉ
CYRILLE
ET METHODE
DE
V. TIRNOVO

FACULTE PHILOLOGIQUE
TOME XII, LIVRE 2
LINGUISTIQUE

SOFIA 1977

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКО- ТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ ·КИРИЛ И МЕТОДИЙ·

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
ТОМ XII, КНИГА 2
ЕЗИКОЗНАНИЕ

ПОСВЕЩАВА СЕ
НА 30-ГОДИШНИНАТА ОТ ПОБЕДАТА
НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ
В БЪЛГАРИЯ

СОФИЯ 1977

80
П. А. 115
III 87

Редакционна колегия

Проф. Кольо Ковачев /отговорен редактор/
Проф. Галина Тагамлилка, доц. Русин Русинов, доц.
Ангел Анчев, ст. преп. Паисий Христов /секретар на
редакцията/

Редактор на издателството С т. Сербезова

Техн. редактор Н. Минчева   Коректор М. Войникова

Дадена за набор на 8. II. 1977 г.

Подписана за печат на 9. VIII. 1977 г.

Излязла от печат на 30. IX. 1977 г.

Печатни коли 16,38   Издателски коли 16,38   Формат 60/90/16

Лит. група II-8   Изд. № 23115

Тираж 530   Пор. 206

КОД 02 9535122431
5012-5-77

Цена 1,84 лв.

Държавна печатница "В. Андреев" - Перник

Индекс 80/05/

14.262 | 1977
ОКРЪЖНА БИБЛИОТЕКА
гр. В. ТЪРНОВО ДД

СЪДЪРЖАНИЕ

Соня Дякова, Структури с IT-TO като подлог в съвременния английски и български език.....	1
Милена Райчева, Двучленни субстантивно-адективни словосъчетания с главен член съществително за действие от глагол за звучене в съвременния български и руски език.....	37
Цветана Карастойчева, Към характеристиката на днешния ученически сланг /с оглед към похватите за набиране на лексиката/.....	65
Пенка Радева, Наблюдения върху лексиката на "Записки по българските въстания".....	147
Виолета Москова-Еленска, Выражение потенциально-го условия в болгарском и русском языках.....	195
Игнат Георгиев, Русско-болгарские параллели в области экзистенциальных предложений.....	229

TABLE DES MATIERES

Sonya Dyakova, Sentences With IT-TO in the function of subject in modern english and bulgarian.....	1
Milena Raycheva, Two member substantive-adjectival phrases with a main member expressed by an action noun derived from a verb denoting sounding in modern bulgarian and russian.....	37
Tsvetana Karastoitcheva, Caractéristique de l'argot scolaire d'aujourd'hui.....	65
Penka Radeva, Observation sur le lexique de "Notes sur les insurrections bulgares".....	147
Violeta Moskova-Elenska, Expression d'une condition potentielle en bulgare et en russe.....	195
Ignat Georgiev, Parallelen Zwischen den existenzialsätzen im russischen und bulgarischen.....	229

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"КИРИЛ И МЕТОДИЙ"
Том XII, кн. 2 Филологически факултет 1974/75 г.
TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "CYRILLE ET METHODE"
DE V. TIRNOVO
Tome XII, livre 2 Faculté philologique 1974-1975

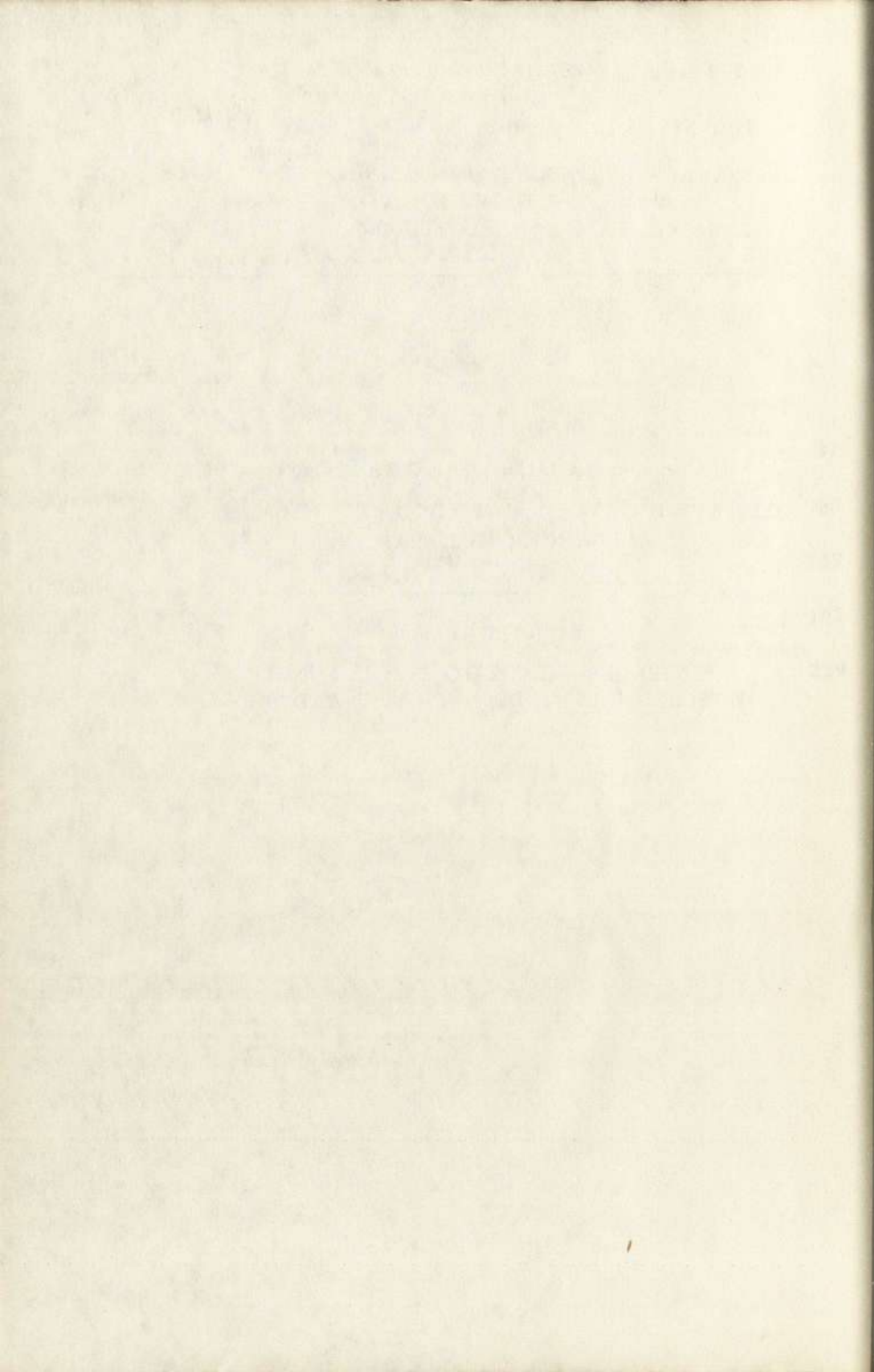

СОНЯ ДЯКОВА
СТРУКТУРИ С IT -ТО КАТО ПОДЛОГ В СЪВРЕМЕННИЯ
АНГЛИЙСКИ И БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

SONYA DYAKOVA
SENTENCES WITH IT-TO IN THE FUNCTION
OF SUBJECT IN MODERN ENGLISH AND BULGARIAN

София 1977

УВОД

В съвременния английски език думата it във функция на подлог се среща в голям брой структури, които се характеризират със значително структурно, семантично и синтактично многообразие. Това многообразие се дължи главно на самия характер на it. Думата it като морфологическа единица е лично местоимение за 3 л. ед.ч.ср.р. Като такова то е носител на основните черти на категорията "трето лице"¹. Някои от тези черти определят именно такъв характер на it, който до голяма степен обуславя многообразието на структури с подлог it. На първо място тук е лингвистически релевантният факт, че категорията "трето лице" за разлика от "първо" и "второ" лице не означава участник в типичната ситуация на изказа /situation of utterance/. "The typical situation of utterance is egocentric: as the role of speaker is transferred from one participant to another in conversation, so the centre of the deictic system switches... The speaker and hearer are necessarily present in the situation, whereas other persons and things to which reference is made may not only be absent from the situation of utterance, they may be left unidentified"². Подобно изясняване и уточняване на категорията "трето" лице е уместно, тъй като то е свързано с по-нататъшния ни граматичен анализ на думата it.

Друга особеност на категорията "трето лице" е, че тя за разлика от "първо" и "второ" лице, които непременно се отнасят до живи същества, има по-широк и многообразен кръг от референти - човешки същества, животни, неща и явления. Или, с други думи, само при референтите на личните местоимения за трето лице опозицията одушевеност - неодушевеност е граматически изразена.

---

¹ Някои от тези черти са разгледани в широк план от John Lyons в Introduction to Theoretical Linguistics, Cambridge, 1969, p.276.

² John Lyons, op. cit., p.276.

Изтъкнатите по-горе две характерни черти на категорията "трето" лице, на които и личното местоимение за 3 л. ед. ч. ср.р. е носител, са в тясна връзка с многообразието на структурата с подлог it в съвременния английски език. Именно поради тези две черти - необвързаност със ситуацията на изказа и по-голяма свобода в избора на референти, думата it в граматичен план е излязла извън функциите на лично местоимение за 3 л. ед.ч.ср.р. Освен случаите на лично-заместваща функция it изпълнява и редица други функции.

Цел на настоящото изследване е да бъдат разгледани и анализирани някои главни структурно-семантични и синтактични особености на субектно-предикатни³ групи с подлог it в сравнение с български език. Анализът е проведен на базата на езиков материал в рамките на еднакви по обем текстове и от двата езика. Това са примери от оригинални и преводни текстове от съвременни английски, американски и български автори и от говорната практика на двата сравнявани езика.

Основната функция на it в английски език е лично-заместваща. Именно въз основа на тази функция думата it според традиционната граматика е лично местоимение. "Некоторые авторы возражали против включения местоимения it в систему личных местоимений, однако это включение оправдано, если вкладывать в термин "личное местоимение" значение "местоимение, обозначающее лицо", в том смысле в котором шла речь выше."⁴ Освен тази основна функция обаче it има и редица допълнителни функции и значения. Въз основа на някои от тях Ото Иесперсън въвежда термина понятиен род. "Можно сказать, что то реальный, понятийный или универсальный средний род... Из последующего изложения будет видно, что средний род обладает определенными естественными понятийными функциями, хотя в многих языках, вообще не имеющих среднего рода, лишь несколько местоименных форм указывают на

³ Приемам термина субектно-предикатна група условно, за да включа английските термини sentence и clause, за които не съществуват два различни термина в български език, тъй като субектно-предикатната група е основна и характерна черта както на sentence, така и на clause.

⁴ О. Иесперсън, Философия грамматики, М., 1958, с.247.

то, что в грамматической системе данного языка существует средний род."⁵

Допълнителните граматически функции на it като подлог могат да бъдат разгледани в съставителен план с български език. Този въпрос не е бил предмет на разглеждане в нашата лингвистична литература. Още в началото трябва да отбележим факта, че сравнителният анализ на разглежданите структури показва, че думата it като подлог се характеризира с по-многообразна структурно-семантична и синтактична употреба и по-голяма честота на употреба, отколкото съответната дума то в български език. Една от причините за това по-голямо разнообразие на граматическите функции и значения на it като подлог в съвременния английски език, отколкото тези на то в съвременния български език може да се търси и в основното характерно различие по отношение на граматическата категория род между системите на двата езика. В групата на индоевропейските езици още в най-ранните степени на историческо развитие граматическата категория род различава три вида - мъжки, женски и среден. Отнасянето на думите към определен род е мотивирано - определянето на рода на живите същества става въз основа на техния пол. Въпреки това в отделните езици в това отношение могат да съществуват големи различия. Тези различия са главно свързани с признака неодушевеност. Това се отнася в частност и до английски и български език. "В английски език родът е лексико-граматична /на нивото на част на речта/ категория за разлика от българския език, където е лексико-граматична /на нивото на част на речта и на морфологично ниво/. Освен това случаите на взаимоотношения между задължителния за всяко съществително име семантичен елемент - пол и не-пол - в двата езика са различни. В английски език за разлика от български "Съществителните имена с елемент "неодушевеност" нямат елемент за пол и са от среден род"⁶. Тази унифицирана функция на категорията среден род в английски език - да включ-

⁵ О.Иесперсън, цит. съч., с.281.

⁶ Жана Молхова, Родът на съществителното име - пресечна точка на различни структурни нива, Известия на Института по български език, кн. XIX, БАН, с. 916.

ва случаи, при които не може да действа естествената тенденция за съответствие между пол и род - също допринася за разширяване на граматическите функции на личното местоимение за среден род it извън рамките на неговата основна функция на лично-заместващо it. Тя заедно с основната специфична за системата на английски език синтактична тенденция за задължителна употреба на формално-граматически подлог обяснява по-честата употреба на тази дума във функция на граматически подлог.

Така взаимодействието на посочените тук две характерни черти на категорията "трето лице среден род" изобщо и двете специфични за системата на английски език особености в частност обуславят по-честата граматическа употреба на it като формално-граматически подлог в английски език, отколкото на то в български език. Категорията "трето лице среден род" в общ план получава по-голяма свобода по отношение на референти поради факта, че не означава задължително участник в типичната езикова ситуация на изказа и че може да се отнася освен до живи същества и до предмети и явления. Тази широка сфера на референти на морфологическата категория "трето лице" в сравнение с "първо" и "второ" лице и в двата сравнявани езика обяснява съществуването на редица структури, в които личните местоимения за 3 л. ср.р.ед.ч. it - то могат да изпълняват функции на подлог с много общо значение: it rains - /то/ вали, it is not late - /то/ не е късно и др., наред с основните си лично-заместващи функции.

В английски език многообразието на структури с it е причина за различните мнения за класификацията им. Най-често срещана класификация е следната: лично-заместващо it, безлично it и предварително /anticipatory, preparatory/ it. В различните мнения на авторите по този въпрос в основни линии се признава съществуването на тези три употреби на it. В някои случаи различията са въпрос на терминология, а в други - на различно интерпретиране на фактите, особено в случаите, когато тези основни употреби не са ясно определени. Кърм разграничава три вида it като формално-граматически подлог: ситуационно /situation / it, безлично /impersonal/ it и предварително /anticipatory/ it.⁷ Отделянето на situa-

⁷ G. Curme, English Grammar, Syntax, L., 1931, p. 7.

tional it като различен случай на употреба Кърм прави въз основа на структури като "It is John" - Това е Джон /казано при звука на приближаващи стъпки/ или пък "It is twenty miles to Chicago", където it представя съществително, което се подразбира от ситуацията или контекста. Освен тези три случая на употреба на it като формално-граматически подлог някои автори посочват и четвърти - указателен /demonstrative/ it "Местоимението it има указателна сила, когато се използва да посочи лице или предмет, изразени в изречението чрез съществително име във функция на сказуемно определение. ...having crossed the marsh, I saw a trace of white over the moor...it was a road or a track.⁸ Отделянето на тази четвърта употреба указателно it от лично-замест вашо it обаче не е достатъчно основателно, защото между двете употреби съществуват много общи черти, например: 1. It is not your tree! То не е ваше дърво. 2. It was not, he said, a bad house. Сградата не беше лоша, каза той. 3. Heath-cliff's face brightened a moment; then it was overcast afresh, and he sighed. Лицето на Хийтклиф се разведри за малко, но пак се натъжи и той въздъхна. 4. He knocked out his pipe, but replaced it empty between his teeth; it assisted him perhaps to carry on his conversation. Отърси лулата си и я сложи отново празна в уста; може би му помагаше да продължава разговора. Общите черти на тези структури - 1 и 2 с указателно it и 3 и 4 с лично-заместващо it, се виждат при следния анализ:

Предшестващ antecedent

it /to/ - структура

1. a tree

It is not yours.

Дърво

It is not your tree.

То не е ваше.

2. a house

То не е ваше дърво.

It is not bad.

Сграда

It is not a bad house.

Тя не е лоша.

3. a face

Тя не е лоша сграда.

It was overcast afresh,

It was a face overcast

afresh.

⁸M.A.Ganshina, N. N. Vasilevskaya, English Grammar, М., 1964, p. 340.

Лице

То бе натъжено.

То бе лице, натъжено отново.

От горния анализ се вижда, че при еднакъв тип сказуемо не съществуват основни различия между лично-заместващо it и указателно it във функция на подлог. И в двата случая it се отнася до определен antecedent, който го предшества. Разликата е тази, че в структури с указателно it този antecedent е повторно изразен в самата структура във функция на сказуемно определение. Много често това сказуемно определение е придружено и доуточнено с определения, например: 1) It was a little lattice window, about five feet and a half above the ground. 2) It was a cold, cheerless room.⁹ Така и в указателната си употреба, и в лично-заместващата си употреба it се отнася до нещо, което е изразено в контекста преди него и представлява негов antecedent. Този antecedent и при двете употреби има еднакви морфологични черти. Доуточняването, че при указателно it antecedentът е изразен и със съществително в самата структура с подлог it, не е достатъчно основание за отделянето на указателно it в общата му класификация във функция на подлог, тъй като различията между двете употреби в никакъв случай не са от такъв характер, както различията между лично, безлично и предварително it. Тези три основни употреби на it, които в най-общи линии са отбелязани от граматиките на английски език, включват и редица подгрупи, които се дължат главно на различна степен на определеност и яснота на antecedenta на it и на морфологичните и синтактичните му особености. Систематизирането и на тези подслучаи, тяхното описание и анализиране в сравнителен план може да внесе известна прегледност сред тези структури.

⁹ Примерите са от М.А. Ganshina, op. cit., p. 341.

І. ЛИЧНО-ЗАМЕСТВАШО ІТ

В семантико-синтактичен план структури с лично-заместващо it включват следните случаи: а/ лично-заместващо it с ясно изразен антецедент, който може да бъде дума, словосъчетание или цяло изречение; б/ лексическият пълнеж на it е цяла ситуация, която предшества или следва ; в/ тази ситуация може да се оформи в синтактическа единица - антецедент на it чрез перифраза на съответни структури.

Когато антецедентът на лично-заместващо it - той, тя, то, е дума, той обикновено го предшества или в рамките на същото изречение, или в предното. Думата - антецедент на it, е винаги със субстантивен характер. Тя е обикновено съществително име - конкретно, абстрактно, събирателно, веществено, което може да има всички характерни за съществителното функции в изречението - подлог, допълнение, подлог на страдателна конструкция и др., например: 1. When I opened them, I saw opposite me the slope of the mountain. Never is it as beautiful as it is in the autumn when the leaves die.

Когато ги отворих, видях срещу мене склона на планината. Никога не е той толкова хубав, колкото подзиме, при смъртта на шумата /А. Д. 296/303/. 2. His heart could be seen through his eyes, and there was nothing in it, it was empty. През очите му се виждаше сърцето; беше празно /А.Д. 31/32/. And although night had already fallen around me, nevertheless, the darkness of the hole was twice as black. And it was different. И макар наоколо да беше паднал мрак, все пак мракът на дупката беше два пъти по-черен. И друг /А.Д.281/194/. 4. Life breathed in my face like a wind, it blew over me like a cloud, it flowed at my feet like a river. Животът ме лъхаше в лицето като вятър, летеше над мене като облак, течеше в краката ми като река /А.Д. 36/39/. 5. Still I like silence when it is swift. Аз обичам и млчанието, стига да е кратко /То Let 70/68/. 6. That little affair of your father-in-law and your aunt Irene, Val - it's as old as the hills, of course . Онази история между твоятъст и вуйна ти Айрин, Вал, е, разбира се, стара и прастара...

(To Let 60/58). 7. And the water cast up fell like a waterfall, like Elitza's hair, only it was silver. And when it fell in the lake it roared and gurgled day and night. И хвърлената нагоре вода падаше наолю като водопад, като Елицината коса, само, че беше сребърна. И като падаше в езерото, бучеше и клокочеше ден и нощ /А.Д. 27/27/. 8. Father, have you seen a flock without chans? It is as if it were dead. Отче, ти виждал ли си стадо без чанове? Като мъртво е /А.Д.290/297/.

Възможни са обаче и случаи, когато it е преди antecedента, но такива случаи са свързани с определени синтактични и семантични условия, например: 1. And once at noon, no matter how hard it tried to leap up, the sun did not manage to peep over the steep north slopes before us. И веднаж на плад-не, колкото и да се мъчеше да подскочи, слънцето не успя да надникне над стръмния северен склон /А.Д. 291/198/. 2. It had a peculiar fascination for him, that old dome... Необикновено беше обаянието на този стар купол за него... /M. of Pr. 62/84/. В пример 1 it е преди antecedента си - the sun, защото подчиненото изречение за отстъпка с подлог it е преди главното с подлог the sun. В пример 2 antecedentът на it е след него във функция на негово приложение. По късната употреба на antecedента създава известно напрежение, което има съответен стилистичен ефект.

Antecedentът на лично-замествашо it може да бъде и едносъставно именно изречение /a nominal single nucleous sentence/¹⁰ или цяло изречение, например: 1. A late moon, reduced after being at the full. It gave forth a strange, weary and gloomy light. Късна луна, намалена след пълнолуние. Пръскаше особена, уморена и мрачна светлина... /А.Д. 191/208/. 2. The last reflection may seem conceited; it was not. Последната мисъл може да изглежда самомнителна, но в същност не беше така /Е.В. 55/16/. В пример 1 лексическият пълнеж на it е предшествувашото го едносъставно именно изречение, а в пример 2 - предшествувашото го цяло изречение. В български език също е възможно то да замества цяло изречение; напр, че ако съм ходел от тръвна на тръвна, то е, че исках да ти

¹⁰ Относно този термич An Outline of Modern English Syntax, N. Kobrina, E. A. Korneyva, Higher School Publishing House, M., 1965, p. 89.

отрежа бял мед /И.Й., т.4, с.283/. В този пример първото подчинено изречение, което е въведено с ако, е лексическият пълнеж на то. То фактически дублира подлога, обобщава го чрез именна форма. Подобна употреба на то - да представя цяло изречение, в български език е характерна главно за разговорната реч и често се среща във връзка със съюза а, на пример: 1. А то, че ще се работи, ще се работи /И.Й. т. 4, с.320/. 2. И аз си думам - дано да е на добро, дано не се случи нещо. А то - не би. /И.Й. т.4, с.277/. В тези примери то несъмнено има за лексически пълнеж цели изречения. Функцията му на подлог обаче е избледняла и то може да се интерпретира и като частица в съчетание със съюза а. Така и в двата езика it - to могат да имат за лексически пълнеж цели изречения. Възможно е той да бъде не само едно, а няколко изречения, които описват цяла ситуация. Те могат да предшествуват или да следват it - to. например: 1. A pretty woman would want to show off her frock; and well - he was going to drive a lady! It was like a new beginning of the good old days (M.of Pr. 124/147). Една хубава жена ще иска да видят роклята ѝ; а той... хм! Той отиваше на разходка с дама! Връщаха се сякаш добрите стари времена. 2. But it's dashed awkward - Holly's young half - brother is coming to live with us while he learned farming (To Let 60/5). Но ще бъде страшно неудобно... По-малкият брат на Холи идва да живее у нас, за да се запознае със селското стопанство. В пример 1 лексическият пълнеж на it е цялото предшествуващо сложно съчинено изречение, а в пример 2 - цялото следващо сложно съставно изречение. В българския превод на пример 1 модалната дума сякаш е свободен и удачен превод на буквалното - /то/ беше като... Преводът на пример 2 илюстрира незапълнителната, макар и възможна употреба на лично-заместващо то в такива случаи - то ще бъде... Тази незапълнителна, макар и възможна употреба на то в български език е едно от синтактичните различия между двата езика.

Примерите 1, 2 и 3 по-горе илюстрират, че лексическият пълнеж на it - to по съдържание се приближава до думи с обобщаващо значение, като .situation - ситуация, положение или that - това. В много случаи обаче лексическият пълнеж на it не е така ясно определен синтактически в описваната

ситуация, както в тези примери, а може да се получи в резултат на перифраза. В повечето случаи в английски език тази перифраза може да се извърши по следните два начина:

1. Сказуемото на изречението, което е лексическият пълнеж на лично-заместващо it, превърнато в нелична глаголна форма, става подлог на новата структура, съчетан със сказуемото на it, например: 1. Next time Master Edgar, take the law into your own fists - it will give you an appetite (E.B. 99/58). /Taking the law into your own fists will give you an appetite/. 2. She did not try to rouse him herself, it not being her custom (M. of Pr. 125/149). /Trying to rouse him herself was not her custom/. 3. John appeared to have speculation; it seemed to his father a bad lookout. (To Let 36/34). /John's having speculation seemed to his father a bad lookout/. 4. He longed to inform Irene of the taste in his mouth - she was so sympathetic - but it would not be a distinguished thing to do. (M. of Pr. 131/151). /To inform Irene of... would not be a distinguished thing to do/.

II. Изречението, към което it се отнася, може да се въведе с that = това че, например: 1. He got through, and the doctor affirmed it was in a great measure owing to me, and praised me for my care (E.B. 79/39). /That he got through was in a great measure owing to me/. 2. I was gassed; it was a small bit unpleasant (To Let 58/56). /That I was gassed was a small bit unpleasant/.

И в български език ситуацията, която е лексическият пълнеж на to, може да се представи с трансформираща структура, въведена с обобщаващо това че, например: 1. Краката... вцепениха се, ваше благородие. - То е от ботушите Пархолий, Пътят към София/. /Това, че краката се вцепениха, е от ботушите/. 2. Имаше един-двама праматари, които продаваха боя, хекимски работи и други дреболии, но то беше слаба работа /Г.К., т.2, с.47/. /Това, че имаше един-двама..., беше слаба работа/. В тези примери to се употребява с обобщено значение. Често пъти и в двата езика в такива случаи it - to се употребяват паралелно с обобщаващо that - това, в самостоятелна, а не атрибутивна употреба, например: Днес обаче г. Живков пее на същата тема, и то чрез такова едно безграмотно и безобразно написано съчинение! Това вече е недобросъвестно; то е шарлатанство /Ив.В., т.2, с.11/. В този

пример това във второто изречение и то в третото се употребяват като подлози със заместващо и обобщаващо значение.

И в двата езика неатрибутивно that - това може да бъде връзка между it - то и ситуацията - лексическия им пълнеж, например: My dear - You and Val will not forget, I trust, that John knows nothing of family history. His mother and I think he is too young at present. The boy is very dear and the apple of her eye. That was all but it renewed in Holly an uneasy regret that Fleur was coming. (To Let 64/62). Мила, ти и Вал няма да забравите, надявам се, че Джон не знае нищо от семейната история. Според майка му и мене той е още твърде млад за това. Момчето е още твърде младо и е зеницата на окото ѝ. Само това; но то възобнови у Холи съжалението, че идва и Флор. В този пример съдържанието на писмото е лексическият пълнеж на it - то. Те се свързани с обобщаващо that - това.¹¹

Обобщаващият характер на it в такива случаи се вижда и в техниката на превода от един език в друг, например: If you wash your face, and brush your hair it will be all right /Е.В. 94/53/. Всичко ще се оправи, ако си измиеш лицето и си вчешеш косата. В този пример лично-заместващо it, което има за лексически пълнеж цяла предшествуваша ситуация, е преведено с обобщаващото местоимение всичко.

В български език лично-заместващо то във функция на подлог с антecedент - съществително име или цяло изречение, може да стои и след казуемото. Случаи с такъв словоред са по-редки и са свързани със съответен стилистичен ефект, например: And it shone more strongly even than in summer so that it burnt our faces and our hands. Грееше то по-ярко и от лете, та пареше лицата и дланите /А.Д. 291/298/. Подобен словоред е невъзможен изобщо за системата на английски език, тъй като мястото на подлога пред казуемото е по-здраво фиксирано, отколкото в български език. Този факт може да се обясни с тенденцията за задължителна употреба на подлог и липса на глаголни флексии за изразяване на категорията лице в системата на английски език. В българ-

¹¹ За обобщаващо това в български език вж. К. Попов, Синтактичното съгласуване в български език, С., 1964, с.78.

ски език, където самото казуемо е определено по отношение на категорията лице чрез глаголна флексия, то може да съществува само – без подлог, или пък след него може да се употреби подлог, който в тази необичайна позиция – след казуемото, не определя категорията лица на субектно-предикатната група, тъй като тя е вече определена от флексията на казуемото, а има допълнителна, стилистична функция.

II. БЕЗЛИЧНО IT

Втората голяма група структури с it са тези въведени с безлично it. Това са структури с граматически подлог it и предикативен член. Семантичният характер на it в такива случаи обикновено се определя като безличен, неопределен, тъй като it не се отнася до определено лице или предмет. Глаголната част на именното казуемо е представена главно от to be, например: It is spring – Пролет е.

На пръв поглед такива структури приличат на структури с лично-заместващо it като It is your tree – То е вашето дърво. И двете структури It is your tree и It is spring имат еднакви синтактични особености, но се различават по това, че it в първата структура има предварително изразен antecedent, който е повторен чрез казуемното определение, а във втората структура има свое значение на определен период от време, или заобикаляща среда, което е доуточнено от казуемното определение. Именно поради това по-общо значение на it в такива структури то много често се интерпретира само като формално-граматическо средство.

В български език в такива случаи обикновено се употребяват едносъставни именни изречения – Пролет – или структури, които се състоят от глагола съм и съответното съществително – Пролет е. Мястото на именната част в такива структури в български език не е фиксирано, както в английски език, например: Беше вечер, Вечер беше, It was evening, Evening was. От друга страна, в английски език са възможни и структури като /To/ беше пролет. Това създава трудности в синтактичното определяне на съществителното в такива структури в български език. Съответните структури с it в английски език са свързани със специфичната за системата на английски език тенденция за задължителна употреба на фор-

мално-граматически подлог със сравнително по-строго фиксирано място пред сказуемото, отколкото в български език. Трудността в интерпретирането на именната част на такива структури в български език се дължи, от една страна, на това различие, а, от друга страна се дължи на факта, че употребата на то не е задължителна, както в английски език, нещо повече, тя се среща много рядко, и то само у някои автори като стилистичен похват. Въпреки това обаче тя не е чужда за системата на български език.

Картината в съпоставителен план се усложнява, когато такива структури се разглеждат в рамките на сложното изречение, например: 1. One summer morning – it was the beginning of harvest, I remember – Mr. Earnshaw, the old master, came downstairs, dressed for journey /E.B.76/36/.
В едно хубаво лятно утро – помня, че беше в началото на жетвата, – господин Бършоу, предишният ми господар, слезе долу облечен като за път. 2. It was evening now, and I could not determine which was stronger – the joy of having the moment, or the fear that one might not have anything /A.D.37/39/.
Сега беше вечер и не можех да определя кое беше по-силно, дали радостта, че имам мига, или страхът, че човек не може да има нищо. It was spring when that happened. Беше пролет, когато това се случи. /И. И. 112/85/. It was such a spring day as breathes into a man an ineffable yearning. (M. of Pr. 111/134). Беше пролетен ден, изпълващ човека с неизразим копнеж... It was nearing noon. Наближаваше обяд /И.И. 63/37/. I saw they had never laid down, though it was past night /E.B.85/44/. Разбрах, че те изобщо не са си лягали, макар че преваляше полунощ. When he started from the Blue Rocks it was noon /И.И.114/53/. Когато той тръгна от Сините камъни, беше обяд. Структурно такива конструкции в английски език могат да се разглеждат като безлични, които подобно на други безлични структури в английски език, като It was sometime before he raised his head¹² имат следните общи черти: съдържат съставно-именно сказуемо, глаголната му част е представена обикновено от спомагател-

¹² За тях вж. Соня Дякова, Безлични структури в английски и български, Трудове на ВПИ, С., 1972, т. 10.

ния глагол съм, а именната – от съществително име или именна фраза, чиято семантическа характеристика е изразяване на време – момент във времето – обед, сутрин, пладне, полунощ, началото на, края на, пролетен ден и др. За разлика от тях, когато се употребяват в рамките на сложното изречение, те не са свързани с подчинени изречения, могат да се употребяват самостоятелно и при тях в междуезиков план не може да се извършва трансформацията S - Pred В междуезиков план тази разлика между двата вида структури се проявява по следния начин: разглежданите тук безлични структури в английски език отговарят на безлични структури в български език и могат да се приемат като безлични модели в двата езика, докато безличните структури от типа It was some time before he raised his head отговарят на лични структури в български език и могат да се представят в междуезиков план като трансформации – безлична структура – лична структура.

В български език такива конструкции също могат да се разглеждат като безлични или по-точно като структури с безлична употреба на глаголите. В синтактичен план те допускат употребата на личното местоимение to: /to/ беше началото на жетвата, /to/ беше пладне и др. В такива случаи to може да се схваща, че се отнася до времето, означено от сказуемното определение, така както служебната дума it в съответните безлични структури в английски език.

Последните три примера по-горе /с. 15/ илюстрират, че и в двата езика в такива структури е възможна употребата не само на глагола to be – съм, но и на глаголи, които означават настъпване на времето, означено от сказуемното определение, като наближава – near, настъпва – approach и др. Тези глаголи в сравнение с to be – съм са лексически по-пълноценни. В тези структури разликата между сказуемно определение и подлог е по-недиференцирана и именната им част може да се разглежда и като сказуемно определение на безлични структури, и като подлог на лични структури, например: /To/ наближава обед. Обед наближава It was nearing noon. Noon was nearing.

В английски език тези безлични структури, които отговарят на безлични структури в български език, могат да бъдат трансформирани в непълни нексуси без подлог /incomplete

те nexus /¹³, където глаголят to be е в - ing форма - being, а целият некусус се употребява, когато е необходимо да се посочи, да се изрази някаква причина или обстоятелство в рамките на сложното изречение, например: 1. Being holy day, the beggars shop is shut, 2. I dined today at Mrs. V. being a rainy day.¹⁴ Такъв непълен некусус със being може да има преобразуваща безлична структура, например: 1. Being holy day the beggars' shop is shut. It is holy day. The beggars shop is shut. 2. I dined today at Mrs. V., being a rainy day = it is a rainy day. I dined at Mrs. V. В български език на двете синонимични структури отговарят безлични структури, напр: Тъй като беше дъждовен ден, обядвах у мисис В. Беше дъждовен ден. Обядвах у мисис В.

БЕЗЛИЧНО IT В ГЛАВНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

В английски език безлично it се среща и в структури със следния модел: it + V₁ + Predw - it is possible, it is important, it was a joy to me и др. Такива структури изразяват модалност или оценка на някакъв мотив за извършване на действие. На такива структури в български език обикновено отговарят структури от модела: предикативна дума - глагол-връзка. Употребата на to в началото на такива структури е граматическа възможна, но не е задължителна, както в английски език, а се среща рядко, например: To е невъзможно. То не е сигурно. Не е тъй то /И.Й., т. III, с. 20/. Не е то тъй /Г.К., II, с. 35/ и др.

И в двата сравнявани езика такива структури могат да се употребяват в рамките на простото изречение, например: Do you think he'll come? - It is possible. Мислите ли, че ще дойде? - Възможно е.

И в двата езика е възможна употребата само на предикативната дума от такива структури с емоционално, оценъчно значение, напр: Wonderful ! Чудесно! Impossible ! Невъзможно!

¹³ Otto Jespersen, A Modern English Grammar, L., 1909, V, p. 63.

¹⁴ Примерите са от Ото Иесперсън, цит. произв., с. 65.

14.262 | 1977

Разглежданите тук структури се срещат и в рамките на сложното изречение и в двата сравнявани езика. Това обобщение веднага трябва да бъде доуточнено: в междуезиков план тази употреба се характеризира с редица различия в граматическата функция на такива структури, честотата и синтактичните условия на употребата им. В английски език тези структури в рамките на сложното изречение обикновено изпълняват въвеждаща функция в безлични главни изречения. Ето защо в повечето граматики it в такива структури се нарича въвеждащо /anticipatory / it . Такава функция на главни безлични изречения може да има и съответната българска структура, например: 1. It is a pleasure to see her /M. of Pr. 172/196/. На човек е драго да я гледа. 2. It was impossible to discuss with her son the true nature and meaning of Bosinney's defection /M. of Pr. 163/187/. Невъзможно беше да разисква със сина си каква е в същност и какво значение има измамата на Босини. 3. It was too late to get out of his way /M. of Pr. 183/206/. .... беше късно вече да му се изплъзне... 4. It is uncertain what Soames expected to get out of this interview /M. of Pr. 153/178/. Неизвестно е какво очакваше Сомс от този разговор. 5. Indeed, it was doubtful what wild animals were made for but to be shut up in cages! /M. of Pr. 162/186/. Съмнително беше наистина дали дивите зверове са били създадени за нещо друго... 6. It was clear that she wasted no time, but the sight filled him with grief /To Let 67/65/. Ясно беше, че тя не си губеше времето, но това огорчи Джон. От тези примери се вижда, че е възможно и в двата езика такива безлични структури да се използват като главни изречения. Тези главни изречения имат модален или оценъчен характер по отношение на действието, изразено от втората част на сложното изречение. Тази втора част в междуезиков план има разнороден характер. Необходимо е да се въведе един общ термин за нея. Това се налага от целите и средствата на съпоставителния анализ. Структурният паралелизъм в общи линии и различията по отношение на втората част, която условно можем да наречем разширяваща част, се виждат в следната схема:

англ.ез	безл. гл. изр.	разширяваща част	инфинитив - ing форма подчинено изречение
бълг. ез.	безл. гл. изр.	разширяваща част	да-изречение подчинено подложно изр.

От горната схема се вижда, че разширяващата част има разнороден характер в двата езика. В английски език тя може да бъде изразена с инфинитивна група, - ing форма или подчинено изречение, в български език - с да-изречение или подчинено подложно изречение. Разширяващият характер на тази част е очевиден - и в двата езика тя изразява действието, за което става дума в главното безлично изречение, което изразява някаква оценка на това действие. За английски език Зандвоорд изказва мнение, че инфинитивът и подчиненото изречение в такава функция могат да се разглеждат не като логически подлог, както някои автори отбелязват, а като допълваща част, която допълва значението на главното изречение.¹⁶

Различията между двата езика се проявяват и по отношение на употребата на it - to в главното безлично изречение. Те се проявяват в следното - задължителна употреба на it и незадължителна употреба на to. В български език съществува възможност за употребата на to, но тя се среща рядко, например: 1. Но да спим и то не струва /Ив.В., т. II, с. 55/. 2. Тогава да разправяш с драма, че турците са лоши, че мъчили българите, макар това да бъде изказано глупаво, то си имаше смисъла: то беше родолюбие /Ив.В., т. II, с. 11/. 3. Ами че то стига да подгледнеш добитъка им, колкото го имат... /И.И., т. 4, с. 238/. 4. Уморено е. - То се знае, като скитате толкова /Е.П., т. 3, с. 20/. От тези примери се вижда, че to- може да се употребява като подлог на безлична структура с безлични глаголи, като струва, стига, знае се и

16

R.W.Zandvoort, A Handbook of English Grammar, J, B. Wolters, 1964, p. 165.

др. Лексическият пълнеж на този подлог се съдържа в разширяващата част на сложното изречение. За разлика от английски език to в такива главни безлични изречения не е задължителен формално-граматически елемент, а само една възможност за емфаза на разширяващата част. Поради това to в такава функция може и да не се употребява. В пример 1 to може да се пропусне с една дъвсем малка словоредна промяна – но и да спим не струва. Чрез употребата на to в такива случаи се повтаря разширяващата част, изразена с да-изречение, и се придава по-разговорен характер на изречението. В много случаи to в такава функция има по-малко или повече изразен указателен характер. В пример 3 такъв указателен характер почти не се чувства – to се схваща като подлог на безлично употребения глагол стига, така както обикновено се схваща it в структури с главно безлично изречение и разширяваща част. Същото се отнася и до to в пример 4 – то се знае, че е уморено. Тук to е подлог на главното безлично изречение – то се знае, а неговият лексически пълнеж се съдържа в разширяващата част – че е уморено, която е изразена с подчинено подложно изречение. Указателният характер на to в такава функция се чувства по-ясно, когато двете части на сложната структура – главното изречение и разширяващата част, са разделени от други части на изречението. В такъв случай употребата на to с указателен характер се налага, за да придаде по-голяма яснота на изречението, тъй като двете му части – главното безлично изречение и разширяващата част, не са непосредствено свързани. В пример 2 указателният характер на to в главното безлично изречение – то си имаше смисъла: то беше родолюбие, се вижда ясно, тъй като тези изречения не се намират в непосредствена близост с разширяващата част – да разправяш с драма, и двата компонента на сложното изречение са свързани с помощта на обобщаващо това.

От направения дотук анализ се вижда, че безлично to може да се срещне като формално-граматически подлог в главно безлично изречение, както it в английски език, но между двете думи в такава функция съществуват структурно-семантични различия и различия в честотата на употреба. В български език по-често срещани са безлични структури с отсъствие на to. Употребата на to не е задължителна синтактична тен-

денция, а е свързана с определени условия. Първо, тя може да се срещне във връзка с емфаза на разширяващата част /примери 1, 3, 4/ и, второ, за по-голяма яснота в структури, където главното безлично изречение не е в непосредствена близост с разширяващата част /пример 2/.

За английски език Пол Робъртс разглежда сложни структури с въвеждащо it като резултат на трансформация - подчинено изречение, it. В тази връзка той отбелязва следните две особености на системата на английски език: а/ Всяко изречение може да се употреби като подлог на сложна структура, след като се постави подчинителна връзка пред него. б/ Подчинено изречение във функция на подлог може да отстъпи мястото си на въвеждащо it и да се яви на края на изречението, например:

Insert /включено изречение/: Sally had to leave early.
 Matrix /схема на слож.изречение/: NP + was a pity.
 Result /резултат/: That Sally had to leave early was a pity.
It was a pity that Sally had to leave early.¹⁷

Този структурен анализ на сложни структури, въведени с it в английски език, може да се приложи и за съответните структури в български език. В български език, както бе вече отбелязано, също съществуват сложни съставни изречения, които съдържат главни безлични изречения и разширяваща част. Тази разширяваща част е известна в българската граматическа литература като подчинено подложно изречение. Такива изречения са свързани с главните безлични изречения с помощта на подчинителни връзки и обикновено стоят след главното. Първата закономерност за системата на английски език, отбелязана по-горе, важи и за български език. Изложеният по-горе анализ може да се приложи и за системата на български език, например:

Включено изречение: Сали трябваше да тръгне рано.
 Матрица: Именна фаза + беше жалко.
 Резултат: Че сали трябваше да тръгне рано, беше жалко.
Беше жалко, че Сали трябваше да тръгне рано.

¹⁷ Paul Roberts, English Syntax, New York, Harcourt, Brace and World, 1964, p. 56.

¹⁸ По този въпрос вж. К. Попов, Синтаксис, С., 1962, с. 267.

От горните примери се вижда, че структурният анализ на такива изречения е еднакъв. Това обаче не се отнася до всички случаи. Не към всички структури в английски език с въвеждащо it може да се приложи посоченият по-горе структурен анализ. Именно в такива случаи, когато той не може да се приложи, се явяват и различията между двата езика, които са резултат на специфични езикови особености. Тези различия се проявяват при английски структури, в които разширяващата част е въведена с подлога for. Употребата на for пред подлога на разширяващата част е задължително свързана с употребата на to пред глаголната форма – инфинитива. В български език в такива случаи обикновено отговарят подложни изречения, въведени с да или че. Основната разлика между двата езика при такива структури се дължи на различните начини на изразяване на категорията лице в подчиненото изречение. В български език тази категория е изразена от глаголните флексии в допълнителната част. В английски език обаче поради неличния характер на инфинитива, който представлява глаголната форма в разширяващата част, се налага въвеждането на подлог, което в съвременния английски език става чрез подлога for. Поради това употребата на for е абсолютно задължителна пред подлога на разширяващата част в английски език, а в български език подлогът може да съществува самостоятелно без предлог или с предлога за пред него, например: 1) Still it was nice for Francie to have something to occupy her /M. of Pr. 171/195/. Но все пак беше добре, че Френси има с какво да се занимава. 2) In these days it was by no means unusual for Timothy to have so many visitors /M. of Pr. 167/191/. За Тимоти не беше необичайно напоследък да има толкова много гости.

В английски език употребата на for в такива конструкции е задължителна, когато е употребен подлог в разширяващата част. Съществуват обаче структури, когато такъв подлог не е употребен и необходимостта от for пред него не съществува. Пол Робъртс разглежда такива структури като резултат от така наречената от него трансформация for...to, deletion¹⁹, която фактически представлява трансформацията for...to плюс пре-

19

Paul Roberts, op. cit., p. 67.

махване на подлога, а заедно с него и подлога for, който го въвежда, например: For me to go there is impossible.

To go there is impossible.

It is impossible to go there.

Такива структури, които са резултат на T- for... to /deletion /, могат да бъдат представени в български език по следните начини:

а/ Да отида/еш, -е, -ем, -ете, -ат/ там ми /ти, му, ни, ви, им/ е невъзможно.

б/ Да се отиде там в осем е невъзможно.

в/ Да отиде човек /някой/ там в осем е невъзможно.

г/ Да отидеш там в осем е невъзможно.

Основната разлика между английската и българската структура е по отношение изразеност и неизразеност на категорията лице. В английската структура след премахване на for плюс подлог категорията лице не е изразена в самата структура, а в контекста. Поради това такива структури в сравнение с българските са в по-голяма зависимост от контекста. Тази разлика се дължи на неличния характер на инфинитива в съвременния английски език и личния характер на да - формите в съвременния български език. Поради тази основна разлика за такива структури извън контекста не може да се каже с коя от четирите възможности, които българският език предлага, трябва да се преведат: а/ лична, б/ възвратно безлична и в/ и г/ неопределено лични.

Главното безлично изречение на такива структури може да бъде разширено с второстепенни части, например: It was clear from Karaibrahim's face that he had spent a sleepless night . По лицето на Караибрахим личеше, че е прекарал безсънна нощ /А.Д. 195/212/. В тази структура главното безлично изречение е разширено с второстепенната част - По лицето на Караибрахим - from Karaibrahim's face , която може да се разглежда или като обстоятелствено пояснение за начин, или като предложно допълнение. Това разширение структурно и семантически принадлежи към безличното изречение. Това става ясно, ако направим структурен анализ на цялото сложно изречение.

Insert: That he had spent a sleepless night.

Matrix: X + was clear from Karaibrahim's face.

Result: That he had spent a sleepless night was clear from...

It was clear from Karaibrahim's face that he had spent...

И в двата езика главното безлично изречение може да бъде свързано с повече от една разширяваща част, например: It was obvious that he wanted to pick a quarrel, that he had come to accuse and attack. Личеше си, че иска да се заяде, че е пошъл да обвинява и напада /А.Д. 39/42/.

И в двата езика сложни структури с модела главно безлично изречение плюс разширяваща част могат да се срещнат не само самостоятелно, но и в рамките на по-голяма структура, например: The men were armed, but it was apparent they had mounted their horses in a hurry - some were riding without saddles, some were hatless and straw stuck out of their hair ... Хората бяха въоръжени, ала личеше, че са възседнали набързо конете си - някои язدهа без седла, едни бяха без шапки и в косите им стърчеше слама... /А.Д. 29/30/. В това изречение безличната структура - but it was apparent that they had mounted their horses in a hurry - е едно от семантически противоположните структури в рамките на сложното изречение.

Главните безлични изречения и разширяващите им части могат да бъдат свързани и асиндетически. Такова свързване за български език се смята характерно главно за разговорната реч. "Безсъюзното подчинено подложно изречение по-рядко се употребява. Среща се най-вече в разговорната реч, например: Ясно е, че гостите няма да пойдат. Струва ми се, нищо лошо с нея няма да се случи."²⁰

В английски език асиндетическото свързване е възможно само когато разширяващата част е подчинено изречение, с подчинителна връзка that. "That се употребява като правило, когато it въвежда изречението, обаче съществува тенденция в говоримия английски език да се пропуска that, особено в много къси изречения. It is true he did not mention it. It was good he came. It is well we have met."²¹

It В ЕМФАТИЧНИ СТРУКТУРИ

Предикативната дума на главното безлично изречение и в двата езика в повечето случаи е съотносителна с прилагател-

²⁰ К. Попов, цит. съч., с. 321.

²¹ Otto Jespersen, A Modern English Grammar, v. III,

но или наречие. Нейният адекватен характер в тази функция е във връзка с лексическата незавършеност на глагола to be - съм, с който тя е свързана в такива случаи. И в двата езика обаче съществуват структури, в които предикативната дума може да има и субстантивен характер, например: 1. He was quite right . It would have been a crime to have such a horse kicked and maimed . Прав беше. Да се ритне и осакати такъв кон би било престъпление /А.Д. 35/36/. 2. It was to her a vehement satisfaction to have her favourite son back from South Africa ... /То Let 59/57/. Тя беше безкрайно доволна, че любимият ѝ син се бе завърнал от Южна Африка... 3. It was her nature to challenge and she said :... /M.of Pr. 120/144/. Тя имаше борчески нрав, затова веднага каза ... В английските структури на примерите 1, 2, 3 и българската структура на пример 1 предикативната дума на главното безлично изречение е изразена със съществително име. Обикновено в такива случаи разширяващата част на сложните структури е инфинитив в английски език и да- или че-изречение в български език. Еднаквата функционална особеност на адекватна и субстантивна дума в такива случаи може да се обясни с факта, че въпреки ясните различия между съществителни и прилагателни между тях съществуват и някои общи черти.²² Те се проявяват в различна степен в различните езици.

В английски език сложни структури с безлично главно изречение и разширяваща част са много близки в структурно отношение до така наречените емфатични структури, въведени с it is. Тази близост се вижда особено ясно в структури с предикативна дума съществително име. Поради това много автори не отделят it, въвежащо емфатични структури в отделна група.²³ Между такива структури обаче съществуват редица различия в зависимост от наличието или отсъствието на признака емфатичност. Първо, емфатичните структури могат да бъдат трансформирани в структури без it, а неемфатичните

²² По този въпрос вж. Ото Иесперсън, Философия грамматики, с.78 - 89.

²³ Otto Jespersen, A Modern English Grammar, v. VII, p. 148; G. Curme, op. cit., v. II, M. R. Ganshina, op. cit., p. 390.

структури не могат, например: It was only the wrong-doers who suffered /M. of Pr., 138/158/. Only the wrong-doers suffered. Но страдаха само грешниците. Във втората структура, която е без въвеждащо it, смисълът на това изречение не е променен, ако необходимата емфаза се постигне чрез съответна интонация и ударение. Тази структурна особеност на изречения с подлог it с наличие на признака емфатичност се отнася до емфатични структури с подлог it, в които може да бъде подчертан подлогът, допълнението, обстоятелственото пояснение /за място, време, отстъпка и др./ от неемфатичната структура, например: 1. It was Swithin who, following the impulse which sooner or later urges thereto some member of every great family ... /M. of Pr. 168/192/. Swithin who following .... Суитин именно, следвайки подтика, ... 2. It was exactly what James, as we know, had come for /M. of Pr. 141/164/. Exactly what James, as we know, had come for. Както знаем, Джеймс бе дошъл тъкмо за това. Неемфатичните структури с it is не могат да бъдат трансформирани по този начин без промяна на смисъла. Второ, в емфатичните структури it има указателен характер, като посочва и подчертава предикативната дума, която в съответната неемфатична структура изпълнява определена функция - подлог, допълнение, обстоятелствено пояснение и др. Трето, разширяващата част на емфатичните структури за разлика от неемфатичните структури е свързана с предикативната дума, като я определя по някакъв начин. Поради това съюзните думи, които я въвеждат, са that, which и who, докато кръгът от съюзни думи, които въвеждат разширяващата част в неемфатични структури с it is, е по-широк: what, whether, if, as if, how, when и др. Така разширяващата част на емфатични структури с it is е главно относително подчинено изречение, въведено с that, which и who. Макар че в самата емфатична структура относителното изречение е свързано с предикативната дума - употребата на съюзната връзка до известна степен се обуславя от семантичната структура на предикативната дума it was at this moment that /who /; it was the wife who /that /, - някои автори смятат, че относителното изречение, макар и атрибутивно, фактически не определя antecedenta.²⁴ Във връзка с това Ото Иесперсън отбелязва: "...та-

24

R.W.Zandvoort, op. cit., p.256.

ка може да се каже, че относителното подчинено изречение принадлежи по-скоро до it, отколкото до сказуемното определение, което следва it is. "It is champagne I like best" означава "champagne is what I like best".²⁵ Според Зандвоорт това се дължи на факта, че емфатични изречения с it is /was/ се характеризират със значителна сложност на структурата, а по значение са сравнително прости.²⁶ Такова интерпретиране обаче е непълно и не изяснява същността на въпроса. Не е ясно какво се разбира под изречения, които са сравнително прости по значение. Дали това значи, че смисълът на една сложна емфатична структура може да се предаде и с по-обикновена структура - it is a man's shoulder I need - I need a man's shoulder, или под значение се разбира семантиката на думите в изречението. Тук се смесва въпросът за значение на думата и значение на изречението. Ако под значение на думата се разбира нейната семантична структура, какво трябва да се разбира под по-просто или по-сложно значение на изречението? "Семантичната структура на една дума е сложна. Тя се състои от елементи, които имат специфичен характер, наредени са по особен начин и влизат в определени отношения помежду си. С други думи, те притежават характерните белези на всяка структура."²⁷ В такъв случай ние можем да говорим за по-сложна или по-проста семантична структура на думата в зависимост от елементите ѝ и техните взаимоотношения. Но какво значи по-просто значение на изречението? Конкретно за разглеждания тук случай е правилно да говорим не за просто значение и сложна структура на емфатични изречения с it is /was/, а да отбележим факта, че на синтактично ниво такива структури могат да бъдат трансформирани в по-обикновени структури с помощта на суперфикси, като ударение и интонация.

В български език не съществува подобна емфатична структура от модела it is + PredN + Rel, clause. Това в основата си може да се обясни със съществуващата само в англий-

²⁵ O. Jespersen, A Modern English Grammar, v. III, p. 89.

²⁶ R. W. Zandvoort; op. cit., p. 275.

²⁷ Жана Молхова, Характер и употреба на члена в българския и английския език, Наука и изкуство, С., 1970, с. 15.

ски език синтактична особеност - задължителна употреба на подлога. Емфатични структури като It is I who ... - именно аз... са свързани с тази тенденция, така както и по-прости структури, като who is it ? - It is I. - Кой е? - Аз съм. Сложната структура на емфатични конструкции с it is е свързана още и с подобни на тях структури, в чиято семантика се съдържа не признакът емфаза, а признакът идентифициране.²⁸ This time it was not the woman who was to blame - Този път не жената беше виновна /тази, която трябваше да се обвинява/. Да подредим в последователен ред посочените тук структури. 1. It is me - Аз съм. 2. This time it was not the woman who was to blame. Този път не жената беше виновна. 3. It was the woman who came first. Именно жената дойде първа. Ако сравним тези структури, които имат за подлог думата it, по тяхната сложност, виждаме, че те са подредени по възходящ ред. Общото между тях е, че и трите са свързани със синтактичната тенденция за задължителна употреба на формално-граматически подлог и че и в трите типа думата it е употребена с ясно изразен указателен характер и в сравнително простата структура it is me, и във втората структура, чиято семантическа структура съдържа признака идентифициране, и в третата емфатична структура. С най-голяма синтактическа сложност се характеризира третата - емфатичната структура. И именно при тази структура различията между двата езика са най-големи. Докато в български език за първата и втората структура е граматически възможна употребата на указателно то, това, например: това съм аз, този път жената беше тази, която..., то за системата на българския език са невъзможни структури от модела - то е /беше/ пред. същ. относително подчинено изречение. За превода на такива структури от английски език в български език обикновено се употребяват думи с подчертаващо значение, като именно, тъкмо и др. Този сравнителен момент е още едно доказателство за това, че "езикът като основно средство за комуникация в човешкото общество трябва да отразява всеки аспект от живота" и че "всеки език извършва това по свой собствен начин".²⁹

²⁸ R.W.Zandvoort, op. cit., p. 257.

²⁹ Жана Молхова, Числото, отразено в структурата на съществителното в английски и български, Годишник на СУ, факултет по западни филологии, т. LXVII, кн.2, 1973, с.67.

Семантическият признак подсилване, подчертаване, който е отражение на реално съществуващото в държанието на хората подсилване, подчертаване на нещо, може да се изрази в системата на английския език чрез определена граматическа конструкция с модела it is /was/ + PredN + Rel.clause, а в български език – по лексически начин. Освен чрез този лексически начин такива емфатични структури могат да бъдат предадени в български език и чрез съответен словоред – употреба на думата с подчертано значение на предно място в изречението, например: 1. It was at this moment that the idea came to him. - which... В този момент именно му хрумна мисълта... /M. of Pr. 131/154/. 2. It is a man's shoulder I need. Мъжко рамо ми трябва мене... /А.Д. 27/28/. It was at this juncture that Bodkin conceived the idea which saved the Goya /To Let 78/77/. При тази обстановка на Бодкин хрумна нещо, което спаси Гоя, It was not until they were leaving the gardens ... /M. of Pr. 162/186/. Едва когато напуснаха градината,, It was only when leaving that he added ... /To Let 157/ 152/. И едва на тръгване долови...

IT ИЗРЕЧЕНИЕ + ИМЕННА ФРАЗА

В английски език съществуват структури, които на пръв поглед приличат на структури от модела it + V₁ + PredW + разширяваща част. Те също започват с въвеждащо it, чийто лексически пълнеж е разширен и допълнен с езикова единица, която се намира след it изречението, например: It was not strictly academic, the way he used to come in. Ото Иесперсен разглежда такива структури във връзка със структури от модела главно безлично it - изречение + разширяваща част, изразена чрез подчинено изречение, инфинитив или - ing форма. "Освен тези случаи всяка група от думи може да бъде представена така, че да се яви еквивалент на подчинено изречение, което може да е съществувало в мисълта на говорещия."³⁰ При такава интерпретация обаче има смесване на чисто езикови с извънезикови категории, което затруднява езиковия анализ, тъй като колкото по-изчистени са езиковите категории от извънезикови, толкова по-яснен и резултатен е езиковият

30

Otto Jespersen, A Modern English Grammar, v. VII, p. 147.

анализ. "За да се даде езиково обяснение, трябва да се борави с езикови категории."³¹ Ако се абстрахираме от това, което е в мисълта на говорещия, и разгледаме чисто езиковите категории, трябва да отбележим, че между тези структури съществуват различия. Докато при структури от модела безлично it изречение + разширяваща част структурата на it изречението е it + V₁ + PredW, при структури от модела безлично it изречение + именна фраза структурата на it изречението може да бъде такава, но не винаги: сказуемото на безличното it -изречение тук може да бъде не само именно, но и глаголно, например: 1. It never strikes them the inconvenience they are causing . 2. It is getting on my nerves, this business.³² Така различието между двата вида структури се изразява в различия в сказуемото на it -изречението. Сказуемото на it -изречението от модела безлично it -изречение - именна фраза може да бъде именно и глаголно, докато в структури от модела безлично изречение - разширяваща част то е винаги именно. Характерна особеност на именната фраза в такива структури е нейната определеност. Съществителното име - главният член на именната фраза, е свързано винаги с някакъв определител, който много често е свързан с определително изречение. В пример "а" по-горе съществителното way е употребено с определителен член, който е във връзка с определителното изречение he used to come in. Така структурата на именната фраза, която следва безличното изречение, въведено с it, има следния модел: D/the/+N+/attr. clause/. Цялата структура има следния модел: it+Pr/V₁+PrW/+D/the/+N+attr. clause.

Въпреки посочените по-горе различия между такива структури и структури с разширяваща част след it -изречението съществуват и общи черти между тях, които заслужават да бъдат отбелязани. а/ Както именната фраза, така и разширяващата част представят лексическия пълнеж на it. б/ В много случаи именната фраза подобно на разширяващата част може да бъде употребена в началото на изречението на мястото на it като подлог на просто изречение, например: 1. It was not

³¹ Жана Молхова, цит. съч.

³² Примерите 1 и 2 са от Ото Иесперсън, т. VII, с. 147. От дадените там 11 примера в осем от тях сказуемото на it-изречението е именно.

strictly academic the way he used to come in... - the way he used to come in was not strictly academic. 2. It had memories for him that journey - that journey had memories for him.

Структурите с it за разлика от тези без it имат стилистичен ефект - като отлагат лексическия пълнеж на формално-граматическия подлог за края на изречението, те създават известно напрежение по отношение на него и по този начин го подчертават. Не винаги обаче такава структурна промяна е възможна. Съществуват и структури, в които лексическият пълнеж на it е съществително в множествено число, например: It's extraordinary the things one can do without.³³ В такива изречения различieto по отношение на категорията число в it /ед.ч./ и съществителното на именната фраза /мн.ч./ не позволяват употребата на именната фраза на мястото на it: The things one can do without is extraordinary.

Някои автори интерпретират съществителното от именната фраза като приложение на "често, свободно приложение, поставено след сказуемната група, но отнасящо се до подлога, изразен с местоимение, е единственото средство да се изрази лексическото съдържание на подлога... That at least was something, her coat /Cronin/. He is a rackety chap, your cousin Val/Galsworthy/. It had memories for him, that journey/Thurston/." ³⁴

Фактът, че именната фраза и it са тясно свързани функционално, е отразен и в интерпретирането им като дублиран подлог. "И в английски, и в български език се среща явление, обратно на изпускането на подлога, а именно така нареченото дублиране на подлога."³⁵ Когато говорим за дублиране на подлога, трябва да отбележим факта, че моделът на разглежданите тук структури може да се отнася не само до местоименията it - to. И в двата сравнявани езика той може да се отнася и до другите лични местоимения, например: 1. Умря то старото /И.Й., т.4, с.22/. 2. Те, малките, правят

³³ O. Jespersen, A Modern English Grammar, v. VII, p. 143.

³⁴ N. A. Kobrina, E. A. Korneeva, op. cit., p. 64.

³⁵ Ж. Молхова, Цв. Иванова, Н. Колин, Английската граматика в сравнение с български език, Наука и изкуство, С., 1965, с. 32.

каквото им заповядат големите /Й.Й. т.4, с.305/. 3. It was inside her, that queer little crying. 4. They were good, the years of ranging the bush over her father's farm.³⁶ В основата на такива структури с дублиран подлог и в двата езика лежи езиковият факт, че местоименията като езикови единици могат да представят именната фраза. Тази общоезикова черта на местоименията се проявява в редица структурни сходства в български и английски език, например: Те са много мили, тия скромни български учители... /Н.Тихолов/ и примерите 3 и 4 по-горе. Паралелизъм се наблюдава и в семантиката на такива структури в междуезиков план. И в двата езика "Това дублиране най-често се прави за уточняване или подсилване на подлога."³⁷

ИЗВОДИ

Така от направения дотук преглед на структури с подлог it можем да определим следните два главни случая на употреба: а/Лично-заместващо it и to. б/Безлично it. В рамките на тези две групи съществуват редица подгрупи. а/ Лично заместващо it и to. Техният лексически пълнеж може да бъде изразен с думи, изречения или няколко изречения, които го предшествуват или следват, или пък може да се получи чрез перифраза на няколко изречения. Това, което не е лично-заместващо it, е it с повече или по-малко изразен безличен характер.

б/ Безлично it. Докато употребата на лично-заместващо it в английски език в много случаи е паралелна с употребата на лично-заместващо to в български език, употребата на безлично it в много по-редки случаи има съответни структури в български език с безлично to. На границата между лично-заместващо it и безлично it могат да се разглеждат структури от модела It is spring - Пролет е, It is evening - Вечер е. Структурно такива конструкции приличат на тези с лично-заместващо it, в които antecedentът е повторен чрез сказуемното определение / it is your tree /, но безличният ха-

³⁶ Примерите са от Ж.Молхова, Ц в.Иванова, Н.Колин, цит. съч., с.33.

³⁷ Жана Молхова, Ц в.Иванова, Н.Колин, цит. съч., с.

актер при тях е ясно изразен. It не се отнася до лице или предмет, а е граматически подлог, който е семантически тясно свързан със съществително име във функция на сказуемно определение в рамките на същата структура. Употребата на to в подобни случаи е възможна, но се среща рядко. Ако направим предварителната уговорка, че безличната употреба на глаголите в английски език е задължително свързана с употребата на безлично it, а в български език не е - с безлично то, можем да анализираме в сравнителен план следните случаи на употреба на безлично it : а. Безлично it в главни изречения, свързани с разширяваща част. В такива случаи употребата на it в английски език не е задължителна, а на то в български език е свързана с някои семантични и структурни условия. б. Безлично it в емфатични структури. Подобна употреба на то в български език не съществува. в. Безлично it от модела it изречение + именна част. Такива структури в английски език са свързани с характерното и за двата езика граматично явление - дублиране на подлога.

УПОТРЕБЕНИ СЪКРАШЕНИЯ

- M. of Pr. - Master of Property
E. B. - Emily Bronte
A. D. - Антон Дончев
Й.Й. - Йордан Йовков
С.Д. - Стефан Дичев
Г. К. - Георги Кирков
Ив.В. - Иван Вазов
Е.П. - Елин Пелин

КОНСТРУКЦИИ С IT- ТО В ФУНКЦИИ ПОДЛЕЖАЩЕГО В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ И БОЛГАРСКОМ ЯЗЫКАХ

Соня Дякова

/Резюме/

Это исследование рассматривает некоторые структурно-семантические и синтаксические особенности субъектно-предикативных групп с it - то в функции подлежащего.

Автор отмечает два основных случая употребления it - то в роли подлежащего: 1. It - то в функции подлежащего в личных предложениях. 2. It - то в роли субъекта в безличных предложениях.

Лично-заменяющее it - то в качестве прономинального подлежащего субъектно-предикативных конструкций может относиться к слову, предложению или к нескольким предложениям, которые стоят перед ним или следуют за ним, или может быть результатом перифразы нескольких предложений.

Безличное it. Если не является лично-заменяющим, то оно более или менее носит четко выраженный безличный характер. В то время как употребление лично-заменяющего it в английском языке во многих случаях параллельно с употреблением личного то в болгарском, конструкции с безличным it редко имеют соотносительные конструкции с то в болгарском языке.

Анализируются следующие случаи с безличным it:

а/ it в главных предложениях - придаточное дополнительное предложение.

б/ it в эмфатических конструкциях.

в/ it в модели - it - предложение + именная часть.

На грани между лично-заменяющим it и безличным it стоят конструкции типа: it is spring - пролет е.

SENTENCES WITH IT-TO IN THE FUNCTION
OF SUBJECT IN MODERN ENGLISH AND BULGARIAN

Sonya Dyakova

/Summary/

The paper treats of some structural-semantic and syntactic characteristics of subject-predicate groups with it - to as subject.

The author recognizes two main cases of it - to as subject:

1. Personal subject it - to.
2. Impersonal subject it - to.

Personal it - to as a pronominal subject of a subject-predicate group may refer to a word, a sentence, or several sentences that precede or follow it or may be the result of a periphrasis of several sentences.

Impersonal it. What is not personal it is it with impersonal character more or less clearly expressed. While the use of personal it in English in many cases is parallel with the use of personal to in Bulgarian, structures with impersonal it rarely have corresponding structures with to in Bulgarian.

The following cases of impersonal it are analysed:

- a/ It in main clauses + a complementary part.
- b/ It in emphatic structures.
- c/ It in the pattern - it - sentence + a nominal part.

On the borderline between personal it and impersonal it are structures of the pattern: It is spring - Пролет е.

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод.....	3
I. Лично замествашо IT.. . . .	9
II. Безлично IT.....	14
Безлично IT в главни изречения.....	17
IT в емфатични структури.....	24
IT изречение + именна фраза.....	29
Изводи.....	32
Резюме на руски език.....	34
Резюме на английски език...	35

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ.
"КИРИЛ И МЕТОДИЙ"
Том XII, кн.2 Филологически факултет 1974/75 г.
TRAVAUX DE L'UNIVERSITE "CIRILLE ET METHODE"
DE V.TIRNOVO
Tome XII, livre 2 Faculté philologique 1974-1975

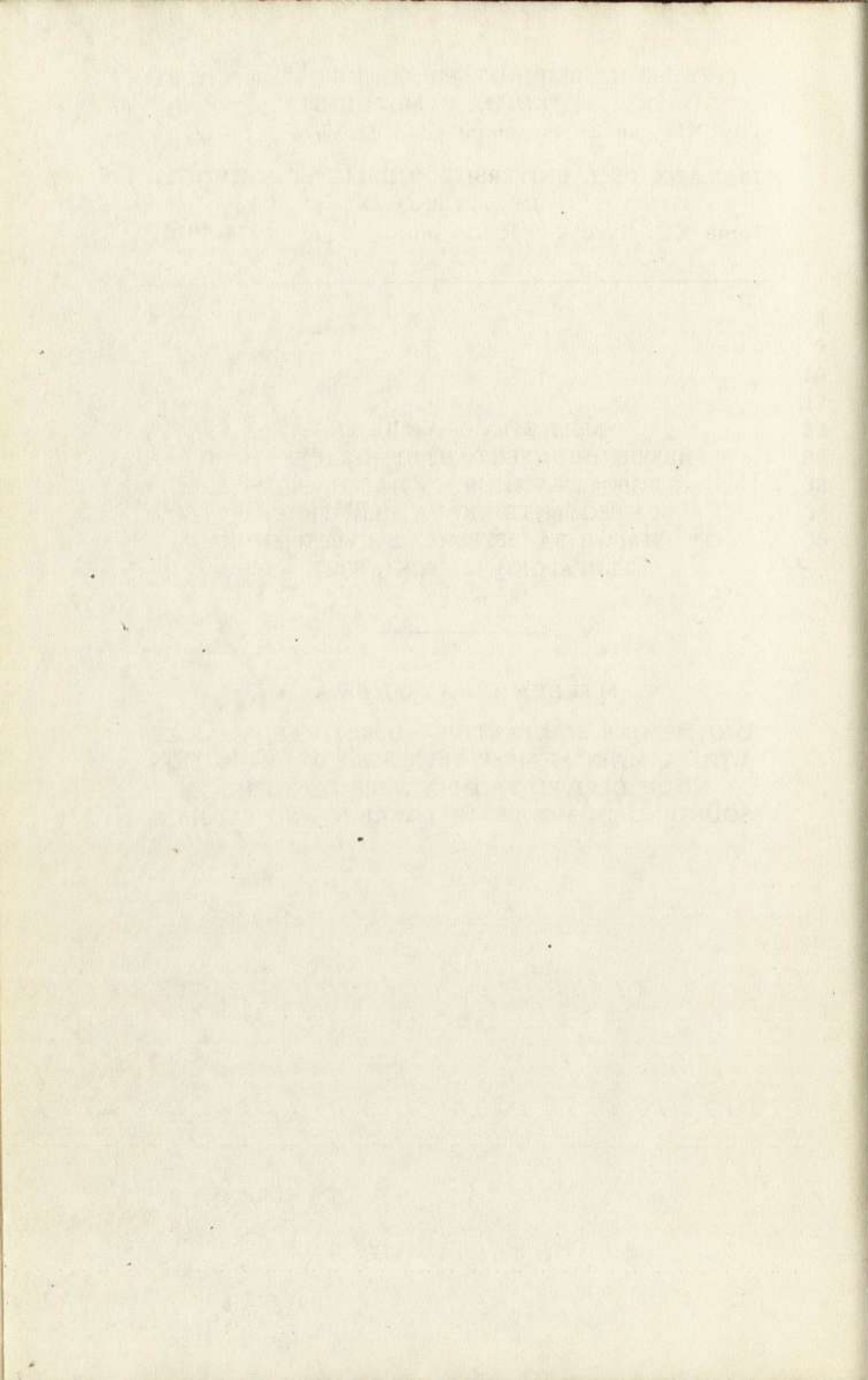

МИЛЕНА РАЙЧЕВА
ДВУЧЛЕННИ СУБСТАНТИВНО-АДЕКТИВНИ
СЛОВОСЪЧЕТАНИЯ С ГЛАВЕН ЧЛЕН
СЪШЕСТВИТЕЛНО ЗА ДЕЙСТВИЕ
ОТ ГЛАГОЛ ЗА ЗВУЧЕНЕ В СЪВРЕМЕННИЯ
БЪЛГАРСКИ И РУСКИ ЕЗИК

MILLENA RAYCHEVA
TWO MEMBER SUBSTANTIVE-ADJECTIVAL PHRASES
WITH A MAIN MEMBER EXPRESSED BY AN ACTION
NOUN DERIVED FROM A VERB DENOTING
SOUNDING IN MODERN BULGARIAN AND RUSSIAN

УВОД

Словосъчетанието е градивна единица на изречението. Думите в езика се свързват в словосъчетания, а словосъчетанията - в изречения. Само в състава на изречението и чрез него словосъчетанията влизат в системата на комуникативните средства на езика¹. В структурата на изреченията се открива тяхната синтактична употреба и се проявяват техните синтактични връзки. Но когато се разглеждат извън изречението, като негова градивна единица, словосъчетанията, както и думите, се отнасят към номинативните средства на езика, средства за означаване на предмети, явления, процеси и т.н.¹ Поради това всяко словосъчетание може да бъде обект на синтаксиса, на морфологията и на лексиката.

Субстантивните словосъчетания са привличали и продължават да привличат вниманието на българските и съветските езиковеди,² защото все още много въпроси, свързани с тях, чакат своето решение.

---

¹ В.В.Виноградов, Грамматика русского языка, АН СССР, М., 1960, т. II, ч. I, Введение, с. 10.

² Н.Н.Прокопович, Словосочетания имен существительных с именами прилагательными, местоименными прилагательными, порядковыми числительными и причастиями, Грамматика русского языка, АН СССР, М., 1960, т. II, ч. I, 281 - 289; Словосочетание в современном русском литературном языке, М., 1966, с. 66 - 186; З.Я.Суханова, Синтаксические особенности отглагольных существительных со значением действия, канд. диссертация, М., 1964; Д.А.Ячинская, Лексикограмматическая сочетаемость глаголов и соотносительных с ними существительных, автореферат канд.диссертации, М., 1968; А.Ф.Демьяненко, Типы словосочетаний в русской письменности конца XVII начала XVIII в., Киев, 1967, с.76 - 85; С.т.Георгиев, Субстантивни словосъчетания с предлога по в съвременния български език, "Трудове на ВПИ", В.Търново, т.V, 1967/1968; Проблеми на сложните субстантивни

Двучленните субстантивно-адективни словосъчетания с главен член съществително за действие от глагол за звучене в съвременния български и руски език досега не са били обект на специално внимание. Задачата на настоящата статия е да се разгледат в съпоставителен план в двата езика субстантивно-адективните словосъчетания от този тип откъм тяхната структура и лексикално попълване. Предмет на внимание са и някои въпроси, свързани с местоположението на двата члена на словосъчетанието по отношение един на друг, а също така и отделни въпроси на членуването при тези словосъчетания.

Анализираният материал от български и руски език е събран от произведения на художествената литература, следните речници: Словарь современного русского литературного языка, АН СССР /в 17 томах/, Словарь русского языка, АН СССР /в 4 томах/, Речник на съвременния български книжовен език БАН /в 3 тома/, картотеката на БАН и от пресата.³

Словосъчетанията с главен член съществително на -не, образувано от глагол за звучене,⁴ и със зависим член прилагателно име в българския език и техните съответствия в руски език /тук в ролята на главен член наблюдаваме съществителни на -ние, -ение, -тъѣ, -ка и безсуфиксни съществителни/ с

словосъчетания в съвременния български език, сб. "Славистични проучвания", С., 1973; К. Попов, Съвременен български език, Синтаксис, С., 1963, с. 37 - 41; Р. Русинов, Субстантивни словосъчетания с предлог без в съвременния български книжовен език, сп. "Език и литература", 1971, кн. 2

³ С една звездичка * ще означаваме примерите от художествената литература, а с две звездички ** - тези от речниците, с *** - примерите, взети от картотеката на БАН, с **** - от пресата и списанията.

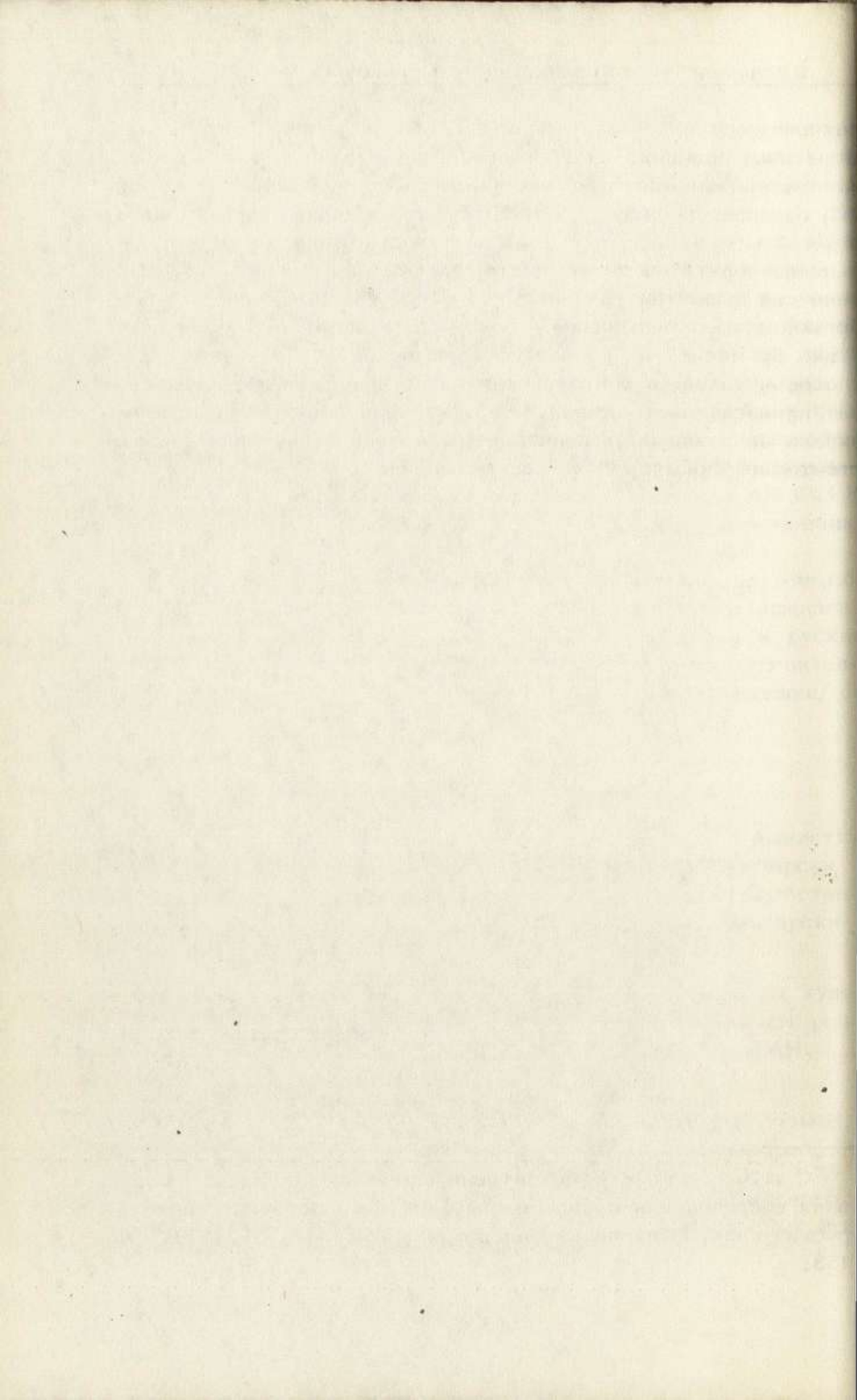
⁴ А.Н. Тихонов, О глаголах звучания в русском языке, сб. "Краткие сообщения по русскому языку и литературе", ч. II, Самарканд, 1967.

Р.Г. Карунц, Глаголы звучания прерывисто-смягчительного способа действия в русском языке, "Труды", вып. № 209, Русское словообразование, Самарканд, 1972.

разновидност на субстантивните словосъчетания. Това са номинативни единици, означаващи действието звучене. Като съществителното име субстантивното словосъчетание от този тип означава понятие, но това понятие е винаги детерминирано, тъй като зависимият член в словосъчетанието винаги изпълнява ролята на детерминатор на обема на понятието, означено със съществителното име.⁵ Например: бръмчене - тихо бръмчене; поскрипывание - ровное поскрипывание. Понятията "тихо бръмчене" и "ровное поскрипывание" са означени със словосъчетания, в които функцията на детерминатори изпълняват прилагателните имена, и затова тези понятия са детерминирани за разлика от понятията, означени с единичните съществителни "бръмчене" и "поскрипывание".

⁵ С т. Стоянов, Субстантивни словосъчетания със съгласувани определения в българския език в съпоставка с полски руски език, "Славянска филология", том XII, С., 1973, .153.

Принадлежността на главната дума на словосъчетанието към определена част на речта предопределя неговите синтактични свойства, структурата на словосъчетанието, 6 характера на връзката между главния и зависимия компонент. Към синтактичните връзки, едни от типичните за съществителните имена, се отнасят връзките им със съгласуваните прилагателни⁷ /респ. с адективираните думи/. В такъв вид словосъчетания между главната и зависимата дума съществува подчинителна синтактична връзка – съгласуване. Прилагателното или адективираната дума се уподобява на съществителното име, което определя, като приема неговия род и число в българския език, а в руския език – и неговия падеж. Тези субстантивни словосъчетания са със съгласувани определения. Поради обстоятелството, че в българския език отглаголните съществителни на -не, които единствени в настоящата статия са обект на внимание, са от среден род, зависимият член на словосъчетанието се среща само във формата на среден род. Както е известно, някои от съществителните на -не освен в единствено число могат да бъдат употребени и в множествено число, получавайки форми на -ния, което ги обединява с отглаголните имена на -ние и затова съгласуваното определение може да бъде наблюдавано и във форми за множествено число. Например: Това бяха повече извивания на глас, вълчи виения... /Ваз./.^{xxx} И двата бели гълъба летят на плавни кръгове с весели гукания над своето гнездо /Ст.Загорч./.^{xxx} Шо се отнася до руските съответствия на съществителните на -не от глаголи за звучене, то може да се отбележи следното: съществителните на -ние /-нье/, -ение и -тѣ са също от среден род, затова съгласуваните определения към тях приемат

⁶ З.Я.Суханова, Синтаксические особенности отглагольных существительных со значением действия, канц.диссерт., М., 1964, с. 46.

⁷ В.В.Виноградов, Грамматика русского языка, АН СССР, М., 1960, т.11, Ч. I, Введение, с. 13.

формите за среден род. Но съществителните, образувани посредством суфикс -к-а от глаголни основи и означаващи действие, процес, са от женски род и съответно техните съгласувани определения ще бъдат от женски род, а безсуфиксните съществителни за действие също от глаголи за звучене са от мъжки род и съгласуваните им определения са във форми за мъжки род. В руски език, както и в български, зависимият член се среща във формите за множествено число, тъй като някои съществителни за действие образуват множествено число. Например: В разных местах /леса/ пошли звонкие ауканья девок и баб... /Л.Т./^{жж}

В съвременния български и руски език съгласуваното определение в субстантивните словосъчетания от разглеждания тип може да бъде изразено с прилагателно име – качествено и относително.

Причастна форма, местоименно прилагателно и числително също могат да заемат позицията на зависим член в словосъчетание с главен член отглаголно съществително за звучене.

Качествените прилагателни в български и руски език в словосъчетанията, които са обект на нашето внимание, означават качества и свойства на глаголното действие звучене. В ролята на съгласувани определения в такива субстантивни словосъчетания те се употребяват не само в изходната си форма, но и във формите на степените за сравнение. Наблюдават се в тази роля и във формите за субективна оценка. Съгласувани определения – сложни прилагателни, също се срещат при съществителните от глаголи за звучене. Примери: ... колата тръгна с весело бумтене по пътя /Й.Радичков/^ж; Между бумтенето на печката и тракането на будилника се чуваше шумното сърбане на мъжете /Ем.Ст./^ж. Примери от руски език: Потом ровное поскрипывание полоза, и я опять сладко заснул /Король/^{жж}; ... с улицы доносилось глухое рокотание города /Купр./^{жж}. Трансформацията на посочените примери /Колата весело бумти; Мъжете шумно сърбат; Полоз ровно поскрипывает; Город глухо рокочет/ позволява да се направи следният извод: шом в езика съществува определено словосъчетание от глагол за звучене и качествено наречие, то е възможно и субстантивно-адективното словосъчетание с главна дума съществително за действие от същия глагол и еднокоренно с качествено наречие при глагола качествено прилагателно – съгласувано определение към съществителното. Други примери

за изразяване на съгласуваното определение с качествено прилагателно: по-силни провиквания; най-малките църкания /на мишките/; слабичко почукване и т.н. Примери от руски език: малейшее шевеление; тоненький хруп; тяжело-звонкое скаканье; злорадно-ироническое църканье и т.н.

Трансформационният анализ дава основание да се направи и изводът за синонимичност на някои словосъчетания. Синонимични връзки се забелязват при два типа словосъчетания, общо за които е, че главният им член е изразен със съществително за действие от глагол за звучене. В единия тип словосъчетания ролята на зависим член и в двата езика изпълнява притежателно прилагателно. В словосъчетанията от другия тип ролята на зависим член в българския език изпълнява съществително с предлога на, а в руския несъгласуваното определение е изразено със съществително в родителен падеж без предлог. Примери: Песента се пръска във въздуха като конско цвилене /Л.Ст./^{хх} - цвилене на коне; Един ден дочу звънци, козе подвикване и се запъти към тях /Й.Радичков/^{ххх} - подвикване на кози. Примери от руски език: Небогатый такой трактир, маленький, даже без канареечного пения /Пауст./^х - без пения канарейки; Вся улица наполнилась вдруг собачьим твяканьем /Невер./^{хх} - твяканьем собаки. Тук съвсем основателно възниква въпросът, винаги ли в подобни словосъчетания е възможна такава трансформация, или тя е ограничена, на какви закономерности се подчинява. Тези въпроси могат да намерят своето решение при едно специално изследване.

Както вече бе отбелязано, съгласуваното определение при съществителното за действие от глагол за звучене може да бъде изразено и с причастна форма, местоименно прилагателно и числително име. Примери: Варвара ... се вслушва в долетелите тумтения, шо се носят от съседната стая /Ив.Киридов/^{ххх}. Никакво цвъртене, никакъв звук не се долавяше от грамадното им гнездо... /Ем.Ст./^х; Взема /Румена/ пушката от ръцете на един мустакак бабаитин, премерва се и с първото гръмване пръска яйцето. /Н.Хайтов/^х; ... с едно фучене, та макар с голи резове, може ли да стане песен? /Н.Хайтов/^х; Христина чу две ... изшраквания /Ем.Ст./^х. При съществителните за действие от глаголи за звучене в ролята на зависим член освен редните числителни се наблюдават и

бройните числителни едно и две.⁸ Тези бройни числителни в българския език могат да бъдат разглеждани като съгласувани определения, като се има пред вид съгласуването им по род с определяемите съществителни. В руски език, докато бройното числително один /одна, одно/ се съгласува със съществителното по род и падеж, числителното два /две - при съществителните със суфикс -к-а/ в именителен и винителен падеж се съгласува само по род, защото в тези падежи връзката между главната и зависимата дума е управление, а съгласуване по падеж се наблюдава в косвените падежи.

Други примери за изразяване на съгласуваното определение с причастна форма, местоименно прилагателно и числително име: усилващото се бучене; растящото гърмене; нейното дръкване; неговото ръмжене; тяхното цвъртене; своето циврене; това извикване; туй /разг./ крякане; такова хленчене; какво ахкане; какво викане; някакво бучене; нечие подвикване; никакво цвъркане; всякакво викане; самото подвикване; две подсвирквания; едно почукване и т.н. Примери от руски език: Вместо обичного "то есть, как же это-с?" получается одно только мычание /Чех./^{*}; Где-то в глубине улицы раздалось сначала тихое, а потом все нарастающее пенье... /Пауст./; ^{*} Услышав... наше перешептывание, женщина оглянулась /Полев./ ^{**} Други примери: дребезжащее пение; это пение; какое-то бряцание; каждое тиканье и т.н.

Интересен е въпросът, с какви семантични групи на прилагателните имена могат да влязат в синтактични връзки съществителните за действие от глаголи за звучене, т.е. тук възниква въпросът за лексикалното попълване на двучленните субстантивни словосъчетания от разглеждания тип. Прави се опит за класифициране според семантични признаци, общи за всяка група прилагателни, без претенции за изчерпване на въпроса за тези семантични признаци. Трябва обаче да се има пред вид, че до известна степен предложената класификация има относителен характер, тъй като в някои случаи материалът допуска и други тълкувания. Предлагат се следните семан-

⁸ К. Попов, Съвременен български език, Синтаксис, С., 1963, с. 147.

Л. Андрейчин, Н. Костов, Е. Николов, Български език, С., 1972, с. 315.

тични признаци за групиране на прилагателните от посочения тип словосъчетания: източник на звученето, сила и височина на звученето, продължителност или краткотрайност; единичност или многократност на звученето, интензивност на звученето, отношение /положително или отрицателно/ на субекта на звученето към някакъв обект; характеристика на звученето извън отношението към обекта, яснота на звученето, чистота на тона, ритмичност, отмереност, еднаквост по тон, отдалеченост, близост или място, където се чува, където възниква или откъдето се разпространява звученето, време за звучене, неподготвеност на обекта за възприемане на звука и др. По-подробно тези семантични признаци ще бъдат разгледани по-долу.

1. ИЗТОЧНИК НА ЗВУЧЕНЕТО

Източници на звученето могат да бъдат хора, митични същества, животни и насекоми и предмети от неживата природа. Прилагателните, обединени от този признак, са изключително относителни. Примери: ... дърветата затываха надълбоко в земята и пшката като претоварени биволи. От това горско пшкане тръпки полазиха по снагата на Стояна /К.Петк./; ^{xxx} А инак, слушал съм ги Диковите бръшолевения, та ми е дошло до гуша /Кр.Григ./; ^{xxx} Други примери: ергенско провикване; детско гукане; самодивски свистения; ярешко блеене; мише цвърчене; петлюво кукуригане; свинско грухтене; моторно бучене и т.н. Примери от руски език: ... князь Андрей слышал женское шептанье и хрустение женского шелкового платья /Л.Т.; ^{xx} Слышится точно кошачье прысканье: это рысь... /Печер./; ^{xx} Вся улица наполнилась вдруг собачьим тьявканьем /Невер./; ^{xx} Други примери: детское лепетание; змеиное шипение; воробьиный чирик /разг./; беличье цокотанье; куриное клохтанье; свиное хрюканье; перепелиный бой; канареечное пение и т.н.

2. СИЛА И ВИСОЧИНА НА ЗВУЧЕНЕТО

Тук става дума не за това, каква сила или какво напрежение е необходимо за произвеждането на звука, а за това, с каква сила се проявява звученето. Силата на звученето може да бъде голяма или малка и в зависимост от това прила-

гателните могат да бъдат разпределени в две лексико-семантични групи, които са антонимични една спрямо друга, но всяка от тях включва синоними: а/ Силно, гръмко, буйно, голямо, оглушително, заглушително, неизразимо, наудържимо, гръмливо, гръмовито, гръмогласно, ухораздирателно и т.н. В руски език: громкое, великое, усиленное, оглушительное, нестерпимое, неистовое и т.н. Звученето може да се прояви с толкова голяма сила, че то оставя неприятно впечатление, звукът е неприятен, дразнеш ухото, даже не може да се търпи. Примери: Заглушителни пищания минуваха през скърцащите ветви... /Ваз./; *** До слуха му достигна силно бучене на придошла река /Н.Кирилов/. *** Други примери: голямо свистене; неизразимо бръмчене; неудържимо хълцане; гръмливо тракане; гръмовито изкашляне; гръмогласно кикотене; ухораздирателно скърцане и т.н. Примери от руски език: Курица испускает неистовое кудахтанье... /Салт./; ** С чугунного моста повозка наша, несмотря на усиленное хлестание лошадей, поднимается в гору медленно /Гл.Усп./.* Други примери: громкое лаяние; богатырское храпение; великое хохотание; оглушительные рукоплескания; нестерпимое визжание и т.н. б/ Тихо, леко, ниско, полугласно, слабо, немощно и др. В руски език тази група включва прилагателни като тихое, негромкое, легкое и др. Примери: Вън се чу слабо стъпяне и шум /Влайков/; ** Чуваха се немощните пукания на гърниците... /Ант.Дончев/. *** Други примери: тихо скимтене; леко тракане; ниско грухтене; полугласно избъбряне и др. Примери от руски език: Все затихло в комнате; слышалось только слабое потрескивание восковых свечей /Тург./; ** Под автомобилем что-то начало хлюпать, оттуда доносилось кряхтение, скрежет, негромкие чертыханья /Солоухин/; ** Пули пролетали ... в стороне. О них мы догадывались только по легкому свисту... /Пауст./.*

Признакът височина на звученето обединява, от една страна, прилагателни като високо, тънко, пискливо и др., тъй като звученето става във висок регистър, а от друга - прилагателни като басово, басовито и др., които образуват антонимичен ред и означават, че звученето става в ниските регистри. В руски език към тези групи се отнасят прилагателните тонкое, высокое, визгливое, звенящее /высокое, напряженное/ и др. и басистое, басовитое и т.н. Примери: Откъм стаите не идваше никакъв шум освен високото сумтене на спящи хора

/К.Конст./; ^{кк} Тънкото фюфюкане на гълбовите криле го възбуди /Е.П./; ^{ккк} Други примери: пискливо жужучене; басово бръмчене, басовито похъркване и др. Примери от руски език: Пегий жеребенок ... бежит ... вслед за матерью: слышится... тонкое ржанье /Тург./; ^{кк} На них [органистов] смотришь с почтением и завистью - эти бедно одетые музыканты распо-ряжаются небесными бурями и звенящим пением женщин /Пауст./; ^к Было слышно и визгливое нытье летящих пуль /М.Г./; ^{кк} ... он не слышал... низкого гудения танков /Ю.Бонд./ ^к

3. ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТ ИЛИ КРАТКОТРАЙНОСТ; ЕДИНИЧНОСТ ИЛИ МНОГОКРАТНОСТ НА ЗВУЧЕНОТО

Продължителност на звученето показват прилагателните, образуващи следния синонимичен ред: продължително, дълго, непрекъснато, непрестанно, безспирно, неспирно, нестихващо, безкрайно, постоянно, вечно и др. В руски език: непрерывное, продолжительное, немолчное /устар./, неумолчное, постоянное и т.н. Прилагателните, които образуват антонимичен ред, означават краткотрайност на звученето. Тук се отнасят прилагателните кратко, късо, малко и др. В руски език: короткое, непродолжительное и др. Примери: Той беше малко глух, пооглушал от вечното тракане на воденицата ... /Ант.Дончев/; ^{ккк} Глухият плясък на вълните се смесва с нестихващото бучене на параходните машини ... /Св.Минков/; ^{ккк} Подир малко шушнене още в тъмнината дружината излезе /Ваз./; ^{ккк} Тихо е, чува се само шракане на фотографическите апаратчета или краткото ручене на киноснимачите /П.Веж./; ^{ккк} Други примери: продължително ахкане; дълго чукане; непрекъснато бумтене; непрестанно бърбене; безспирно стържене; неспирно ръмолене; безкрайно скърцане; постоянно звънене; кратко протракване; късо изръмжаване и др. Примери от руски език: Солнечки бросались к ногам иногда чужих маток и звонко ржали, отзываясь на короткое гоготанье маток /Л.Т./; ^{кк} Раскаты взрывов вплетались в безостановочное уханье зенитных орудий /Леон./; ^{кк} Други примери: непрерывное перестукивание; продолжительное воркотанье; неумолчное стрекотанье; постоянное хныканье; столетнее шарканье; долгое сопение; бесперебойный стук; короткое чиликанье и т.н.

Многократност на звученето показват прилагателни като двойно, трикратно, осмукратно и т.н. Примери: двойно изгърмяване; трикратно измяукване; осмукратно избръмчаване и др. В руски език: двойное шиканье и т.н.

4. ИНТЕНЗИВНОСТ НА ЗВУЧЕНЕТО

Този семантичен признак обединява прилагателни като бързо – бавно, ускорено, припряно, лудо, стремително и т.н. Примери: Чу се уплашен вик и плач, последван от бързо тропотене надолу по стълбите /Ваз./; ^{жж} Плащът гърмеше от ура и припряно пляскане с ръце /Цв. Анг./; ^{жжж} Други примери: ускорено джавкане; лудо хлопане; стремително боботене; бавно почукване и т.н. Примери от руски език: За дверью слышалось быстрое перешептывание, подавленный смех /Верес./; ^{жж} - Я плавать не умею – упавшим голосом сказала женщина, прислушиваясь к торопливому клокотанью воды среди камней /Полев./; ^{жж} Звуки топоров и пил ... и бойкое тявканье молотков заглушали стрельбу боевого охранения /Павлен./; ^{жж} Григорий прислушался к учащенному бою сердца ... /Шол./; ^{жж} Осень была, в отличие от лета, наполнена медленным звучанием /Пауст./; ^ж Пьяные вопли прерывали тягучее скандирование стихов /Пауст./; ^ж

5. ОТНОШЕНИЕ /ПОЛОЖИТЕЛНО ИЛИ ОТРИЦАТЕЛНО/ НА СУБЕКТА НА ЗВУЧЕНЕТО КЪМ НЯКАКЪВ ОБЕКТ; ХАРАКТЕРИСТИКА НА ЗВУЧЕНЕТО ИЗВЪН ОТНОШЕНИЕТО КЪМ ОБЕКТА

Прилагателни като ехидно, хулно, настървено, враждебно, зло, презрително, недоволно, завистливо, състрадателно, съжалително и т.н. служат за изразяване чрез действието звучене на отрицателно или положително отношение към обект, който е назован или се подразбира. Примери: От горния край... идеше настървено полайване на куче /Ив. Март./; ^{жж} Зачуха се съжалителни цъкания, въздишки ... /Д. Анг./; ^{жж} Други примери: ехидно грачене; враждебни шептения; зло бръмчене; хулно лаене; презрително тупване; недоволно ръмжене; завистливи бърбрения; състрадателни ахкания и т.н. Примери от руски език: Слышится ... одобрительное жужжание /Чех./; ^{жж} Стару-

ха ... кликала свиней, которые отвечали ей дружелюбным хрюканьем /М.Г./; ^{кк} Узнав хозяина, они [псы] с ласковыми подвываниями запрыгали вокруг лошади /Фад./ ^{кк}

Прилагателните меланхолично, бодро, възторжено, спокойно - неспокойно, нервно, безгрижно, тревожно, болезнено, отчаяно, унило, весело - тъжно, радостно - сърдито, игрово, щастливо и др. характеризират звученето извън отношението към обект. Примери: Високо над селото се носи веселото буботене на мотор на вършачка; ^{кккк} Станка посьрна. Нямаше вече кршният ѝ смях, не се чуваха ... игриви тананикания /Г.Карасл./; ^{кк} Вечерта беше дошла, посрешната от меланхолично куркане на жабите /Ем.Ст./; ^{*} Долита отчаяно врешене /Н.Хайтов/. ^{*} Други примери: бодро подсвиркване; възторжено пиукане; спокойно говорене; неспокойно пръхтене; нервно бръмчене; безгрижно бърборене; тревожно писукане; болезнено пшкане; унило грачене; тъжно ръмжене; жално блеене; радостно бълболене; сърдито гъргорене; щастливо чирикане и т.н. Примери от руски език: Там и сямпослышалось беспокойное ржанье; молодые матки подымали головы ... /Эртель/; ^{кк} Веселое треньканье чижей,спутываясь с однообразным свистом шиглят ... сливалось в странную, журчащую струю звуков /М.Г./; ^{кк} Слышен тревожный бой деревянного била по чугунной доске /М.Г./ ^{кк} Други примери: възторжено уханье; уныло пение; спокойное посапывание; жалобное мяуканье; печальное клохтанье; беспечное попискивание; игровое урчание и т.н.

6. ЯСНОТА НА ЗВУЧЕНЕТО

Според този признак в една група влизат прилагателните ясно - неясно, глухо, тъпо, гъгниво, тъмно и др. Примери: Откъм морето идваше глухо буботене /Й.Стоянов/; ^{кккк} А се дочуваха и далечни водопади, чието тъмно бучене не достигаше по пътя /Ант.Дончев/. ^{ккк} Други примери: ясно цвилене; неясно бърборене; тъпо триене; гъгниво виене и т.н. Това се изключително качествени прилагателни. Примери от руски език: Страшный рев Сганареля [медведя] утих и заменился глухим ворчаньем /Леск./; ^{кк} ... слышалось хлобыстанье проволок, палок и едва внятное звяканье колокольчика /Н.Усп./ ^{ккк} Този пример е интересен от следната гледна точка: разширението

на двучленното словосъчетание – наречието "едва", което определя прилагателното откъм степен, прави значението на словосъчетанието антонимично на значението на словосъчетанието без това разширение. Срв. внятно звяканье и едва внятно звяканье. Други примери: ясные покрякивания; невнятное бормотанье; тупой бой /барабана/ и т.н.

7. ЧИСТОТА НА ТОНА

Прилагателните могат да характеризират звученето в зависимост от това, кое преобладава в него – тонът или шумът, и оттук звученето е приятно или неприятно за слуха. Прилагателните мелодично, екливо, звучно и др. образуват една група, тъй като тук тонът преобладава над шума. Към тях могат да бъдат отнесени и прилагателните меко, приятно, сладко, нежно и др., които показват, че звученето е приятно, а това е така, защото в него има повече тон, отколкото шум. Прилагателните шумно, дрезгаво, сухо, хрипливо, остро, грозно, рязко, грубо, неприятно и др. образуват друга група. В тях преобладава шумът и звученето дразни слуха. Примери: Ние постоянно слушахме отдясно екливото шумтене на реката... /Ваз./; *** От гъсталака долетя звук на меко перпелене и тихо къткане... /Н.Хайгов/; *** Откъде продълговатото блато ... прелиташе дрезгаво квакане на диви патици ... /Ц.Церк./; *** Други примери: сладко жужукане; нежно жужене; мелодично фъфлене; звучни изсвирвания; шумно сърбане; металическо потракване; сухо изкашляне; хрипливо виене; остро скърцане; грозно хрускане; неприятно стържене; рязко бръмчене и т.н. Примери от руски език: Но мать всегда в такие моменты откликалась нежным повизгиванием, призывая заблудившегося сына к себе /Нов.-Приб./; ** А утром меня будило вкрадчивое пение, почти шепот около самого уха ... /Пауст./; * ... Чертопханов ... издав хриплое рычание, тотчас бросился вслед за беглянкой... /Тург./; * На прудах плавали гуси и утки, оглашая воздух... нестерпимо шумным гоготаньем /Эртель/. * Други примери: режущий скрип; отвратительное пришепетывание; сухое чиканье, неприятное цоканье; мелодическое сопение; мягкое шушуканье; певучие высвисты; стеклянное треньканье /синиц/; звонкое дребезжание; мелодичное мурлыканье и т.н.

8. РИТМИЧНОСТ, ОТМЕРЕНОСТ

Звукът се възприема в еднакви или различни интервали, равномерно или неравномерно. Този признак обединява прилагателните ритмично, отмерено, равномерно - неравномерно и др. Примери: За миг къщата се разтърси от неравномерното тропане ... /Ц.Черк./; ^{xxx} Не се чуваше повече равномерното пухтене на духалото... /Д.Спростр./; ^{xxx} ... пееше в ушите ми отмереното тепане на ковкия, гъвкав метал /Д.Спростр./; ^{xxx} В ушите му забумтя ритмичното тракане на колелата на влака /Д.Калфов/. ^{xxx} Примери от руски език: Наступило молчание, прерываемое по временам мерным отдуванием горячего пара с блюдец /Наумов/; ^{xx} ритмическое отстукивание; размеренное шоркание /нитки/; неровное побрякивание /колокольчика/; мерное отшлепывание /башмаков/ и т.н.

9. ЕДНАКВОСТ, НЕЕДНАКВОСТ ПО ТОН

Според този признак група образуват прилагателните монотонно, еднообразно, равно, неравно и др. Примери: Еднообразното тропотене на колелата докарваше до дрямка /Ваз/; ^{xxx} До слуха му достигна само равното бучене на приборя ... /Д.Добр./; ^{xx} ... Яна неусетно задряма, унесена в монотонното бръмчене на колата /К.Калчев/. ^x Други примери: монотонното шуртене; еднообразно шушнене. Примери от руски език: ... раздаётся лишь однообразное кваканье лягушек /П./; ^{xx} Среди монотонного жужжания пчел слышалось щебетание дроздов ... /Н.Усп./; ^{xx} Дикие пчелы с однотонным жужжанием кружились возле дупла ... /Гайд./; ^{xx} ... ровное туканье ... также внезапно замолкло /И.Новик./.

10. ОТДАЛЕЧЕНОСТ, БЛИЗОСТ ИЛИ МЯСТО, КЪДЕТО СЕ ЧУВА, ВЪЗНИКВА, ОТКЪДЕТО СЕ РАЗПРОСТРАНЯВА ЗВУЧЕНЕТО

В една група влизат прилагателни като далечно - близко, дълбоко, подземно и др. Примери: ... слушах как заглъхва далечното скрибуцане на закъснели коли /Н.Нинов/; ^{xxx} Пролет, когато гората се тресеше от дълбокото ... гукане на гривяците, ... двата гарвана се отдаваха съвсем просто на своята тъжна съпружеска любов /Ем.Ст./; ^x Други примери: далечно

писукане; близко скрибуцане; подземно пхтене и т.н. Примери от руски език: Слышалось далекое звяканье бубенцов... /Гайд./; ** Не слышалось ни близкого, ни дальнего ухания пушек /Бек./; ** Зарница. Отдаленное ворчание грома. Тишина /Пауст./; * отдаленная перестрелка и т.н.

11. ВРЕМЕ НА ЗВУЧЕНЕ

Примери: Утринното тракане на менците бе като звън, на камбана за утринна молитва /Ст.Ц.Даск./; *** Ако мога да се осмеля и да прибавя нещо повече, това е да ... отложите таз-вечерното ... говорене по телевизията /Бр.Йосифова/. * Примери от руски език: Шумный разговор превратился в мягкий, приятный говор, подобный весеннему жужжанью пчел в родимых ульях /Тург./; * Резкий крик птицы, треск сучьев под ногами дикой козы, хриплый хохот кукушки и сумеречное уханье филина - все гулко отдавалось в лесах /Бун./; * Слышно ночное шептание ... /Блок/. **

12. ОБЕДИНЯВАША ИЛИ РАЗЕДИНЯВАША ХАРАКТЕРИСТИКА НА ЗВУЧЕНЕТО

Този признак обединява прилагателни като особено, различно и др. Пример: Той стана ... и с различни пискания и свиркания заимитира шума на камионите и бетонобъркачките /Л. Александрова/. *** Други примери: всевъзможни скриптения; особено лаене; странно жвакане и т.н. Примери от руски език Слышно было, как заревели с заливом голоса гончих с ... особенным подвываньем, которое служило признаком гопа по волку /Л.Т./; ** Лайки часто обнаруживают вылет глухаря, слышав особое прищелкивание /Зворык./; ** В воздухе: слышалось странное звучание, похожее на храпение лошади /Гайд./. **

13. НЕПОДГОТВЕНОСТ НА ОБЕКТА ЗА ВЪЗПРИЕМАНЕ НА ЗВУКА

Този семантичен признак обединява следните прилагателни: внезапно, неочаквано, ненадейно, непредвидено и др. ! Напр. внезапно прошумоляване *; неочаквано прхтене; * ненадейно

изплющяване^{*} и т.н. В руски език семантичната група прилагателни, обединени от този признак, е следната: внезапный, неожиданный, нежданный, негаданный, нечаянный, непредвиденный, непредусмотренный, непредугаданный и др.

Някои прилагателни са носители едновременно на повече от един семантичен признак и в зависимост от това могат да бъдат отнесени към няколко лексико-семантични групи. Например според речника на руския език /в четири тома/, издание на АН на СССР, семантиката на прилагателното звонкий се обяснява чрез синонимите му громкий, резкий, звонкий. Тези прилагателни имат следните значения, когато се касае за звучене: громкий – силно звучащ, хорошо слышный, противоп. тихий – громкий смех; резкий – чересчур сильный, неприятно действующий на органы чувств – резкий голос; звонкий – звонкий, громкий, отчетливо звучащий – звонкий лай собаки. Следователно това прилагателно може да бъде отнесено към групата прилагателни, обединени от семантичния признак сила на звученето, тъй като и трите му синонима имат това общо значение, или към прилагателните с общ признак чистота на тона /прилагателното звонкий носи този признак/. При тълкуването на значението на прилагателното звонкий според посочения по-горе речник е допусната известна непоследователност, тъй като са дадени като синоними към него прилагателните резкий и звонкий, а едното прилагателно характеризира звука като приятен за слуха, докато другото го определя като неприятен, дразнеш.

Независимо от това, че някои от прилагателните са носители на повече от един семантичен признак, един от тези няколко признака е доминиращ и въз основа на него прилагателното се причислява към една или друга семантична група. Така напр. прилагателното внезапен според РСБКЕ означава: "който настъпва неочаквано и бързо, ненадеен". Тук се наблюдават два семантични признака: 1/неподготвеност на обекта за въз-

⁹ При класифициране на прилагателните, които влизат в съчетания със съществителните за действие от глаголи за звучене, за руски език се ръководим от тълкуванията, дадени в речник на руския език /в четири тома/, издание на АН на СССР, а за българския език използваме Речник на съвременния български книжовен език /в три тома/, издание на БАН.

приемане на звука, 2/ интензивност. Първостепенно значение в дадения случай има първият признак и затова прилагателното внезапен се изключва от кръга на прилагателните, обебединени от признака интензивност.

В съвременния български и съвременния руски език с съгласуваното определение в двучленните субстантивни словосъчетания от разглеждания тип 1 е предпоставено, стои пред определяемата дума. Примери: ... чух зад себе си слабо тропане /Ем.Ст./; * В утринней тишине слышалось глухое бабаханье выстрелов /Сокол. - - Микит./.* Този словоред се счита за нормален и неутрален от стилистична гледна точка, но се наблюдават някои отклонения¹⁰ от него в следните два случая: 1. В лична мерена реч, например: Буботене гръмко процепа долини ... /Ем.п. Димитров/; *** Блеене кратко и говор от звънци /Смътно навяват вечерна тъга ... /Ем.п.Димитров/; *** Шумът преминава в тревожно бумтене и свирене остро... /Ем.п.Димитров/.¹¹ Примери от руски език: Здесь добрый твой поет /Живет благополучно; / Не ходит в модный свет; / На улице каретт / Не слышит стук докучный /П./; * В сатире - знание света //И слыга чистоту, / И в резвости куплета / Игриву остроу .. /И ты насмешник смелый, / В ней место получил, / Чей в аде свист веселый/ Поэтов раздражил /П./.* В последния пример с словосъчетанието е тричленно - с едно предпоставено и с едно задпоставено съгласувано определение. Както се вижда от посочените примери, единичното съгласувано определение към съществителното за действие от глагол за звучене е задпоставено и инверсията тук може да бъде обяснена с "метрични причини - изискванията на стихотворния размер и необходимостта от осъществяването на римата"¹¹. 2. При емпфаза в немерена реч, например: Но разбойниците не отговориха, защото в гораата се чу изсвирване, по-продължително от първото /Ваз./.* Примери от руски език: На сцене кто-то чихал. Чиханье это было введено автором в свою пьесу, как "комический момент" или "элемент" /Тург./; *** Идет он день от утра до вечера, не слышит он реву звериного, ни шипения змеиного /С.Акс./.* Следователно задпоставено съгласувано определение може да

¹⁰ С т. Стоянов, цитирана статия, с. 155.

¹¹ С т. Стоянов, цитираната статия, с. 156.

бъше наблюдавано и в немерена реч в стила на народните приказки. Инверсията на съгласуваното определение при отглаголно съществително в немерена реч служи за "по-голяма актуализация на признака, означен с определението". Затова между определението и определяемото се появява малка пауза.¹²

За разлика от руски език в български език граматическата категория "определеност" се изразява посредством определителен член. Това е морфема, "която стои в края на имена, пълни притежателни местоимения и причастия, като изразява определеност, известност, познатост на същината, назована със съществителното име или със словосъчетанието, в което влиза членуваното име, местоимение или причастие"¹³. Посредством определителния член, прибавен към субстантивната или към несубстантивната част на именните словосъчетания, означеното със словосъчетанието понятие се превръща в индивидуално понятие.¹⁴ Например: бучене /родово понятие/; глухо бучене /видово понятие по отношение на понятието "бучене"/; далечно глухо бучене /видово понятие по отношение на понятието "глухо бучене"/; бученето /индивидуално понятие/; глухото бучене /индивидуално понятие/; далечното глухо бучене /индивидуално понятие/.

Членувани в двучленните субстантивни словосъчетания с главен член съществително за действие от глагол за звучене могат да бъдат съгласуваните определения, изразени с прилагателни имена, с редни числителни или с бройните числителни едно и две, с пълните форми на притежателните местоимения или с обобщителното местоимение за количество всичкото и с причастни форми. Примери: Утринното тракане на меншите бе като звън на камбана за утринна молитва /Ст.П.Даск./; Първото повъняване по телефона бе от полицейския участък /К.Ламбрев/; Той цишаше тежко и неговото сумтене изпълваше глутницата с нови сили /Ем.Ст./... но не свиствят вече никакви камшици, а и самото подвикване е бодро, за да поддържа бодрост у кончетата /И.Радичков/... вико-

¹² С т.Стоянов, цитираната статия, с. 156.

¹³ С т.Стоянов, Граматика на българския книжовен език, С., 1964, с. 144.

¹⁴ С т.Стоянов, цитираната статия, с. 156.

ве странни се издигаха из сгъстената тълпа и изчезваха всред растящото гърмене /Ваз./.^{***} Задпоставеното съгласувано определение в българския език обикновено е нечленувано. Членувани едновременно могат да бъдат и определяемото, и обособеното задпоставено съгласувано определение.

В руски език категорията "определеност" няма формален израз, какъвто има в българския език. Например: Я слышал надоедливое дребезжание рессоры /Пауст./^{*} - Аз слушах до-сащото дрънчене на ресора. Слышится тяжелое отфыркивание... /Златовр./^{**} - Чува се тежко изпръхтяване. Както се вижда от българския превод на посочените изречения, в единия случай се използва членувана, а в другия - нечленувана форма. При избора на членувана или нечленувана форма безспорна роля играе контекстът.

ИЗВОДИ

Анализът на двучленните субстантивно-адективни словосъчетания с главен член съществително за действие от глагол за звучене в съвременния български и руски език позволява да се направят следните общи изводи: 1. Словосъчетанията от този вид като разновидност на субстантивните словосъчетания са номинативни единици, означаващи действието звучене. Понятията, изразявани чрез тях, са винаги детерминирани. 2. В съвременния български и руски език съгласуваните определения в тези словосъчетания биват изразявани с прилагателни имена, означаващи качества и свойства на глаголното действие звучене. 3. Откриването на общи семантични признаци в прилагателните, влизащи в словосъчетания със съществителните за действие от глаголи за звучене, дава основание да се оформят лексико-семантични групи прилагателни със свои синонимични и антонимични редове. 4. В съвременния български и съвременния руски език съгласуваното определение в словосъчетанията от разглеждания тип е предпоставено. Отклонения от този словоред се наблюдават в два случая - в личната мерена реч и в немерената реч за по-голяма актуализация на признака, носител на който се явява определението. 5. Членувани в този вид словосъчетания могат да бъдат съгласуваните определения, изразени с прилагателните имена, с редни числителни или с бройните числителни едно и две, с пълните форми на притежателните местоимения или с обобщителното

местоимение за количество, всичкото и с причастни форми. В руски език категорията "определеност" няма формален израз - съгласуваните определения са винаги нечленувани. Въпросът за това, как се изразява в руски език категорията "определеност", се нуждае от специално проучване.

СЪКРАЩЕНИЯ НА ИМЕНАТА НА ЦИТИРАНИТЕ АВТОРИ

Ант.Дончев - Антон Дончев	Н.Усп. - Николай Успенский
Бун. - Бунин	Невер. - Неверов
Ваз. - Иван Вазов	Нов.-Приб. - Новиков-Прибой
Верес. - Вересаев	Н.Хайтов - Николай Хайтов
Г.Карасл. - Георги Караславов	П.Веж. - Павел Вежинов
Гайд. - Гайдар	П. - Пушкин
Гл.Усп. - Глеб Успенский	Павлен. - Павленко
Ц.Анг. - Димитър Ангелов	Пауст. - Паустовский
П.Добр. - Димитър Добрев	Печер. - Печерский
Пост. - Достоевский	Полев. - Полевой
Е.П. - Елин Пелин	С.Акс. - Сергей Аксаков
Ем.п.Димитров - Емануил поп Димитров	Салт. - Салтыков-Щедрин
Ем.Ст. - Емилиян Станев	Св.Минков - Светослав Минков
Златовр. - Златовратский	Сокол.-Микит. - Соколов- Микитов
И.Новик. - Иван Новиков	Ст.Загорч. - Стоян Загорчинов
Ив.Март. - Иван Мартинов	Ст.Ц.Даск. - Стоян Цеков Даскалов
Й.Радичков - Йордан Радичков	Тург. - Тургенев
К.Калчев - Камен Калчев	Фац. - Фадеев
К.Петк. - Константин Петканов	Ц.Церк. - Цанко Церковски
Корол. - Короленко	Цв.Анг. - Цветан Ангелов
Кр.Григ. - Крум Григоров	Чех. - Чехов
Купр. - Куприн	Шол. - Шолохов
Л.Ст. - Людмил Стоянов	
Л.Т. - Лев Толстой	
Леон. - Леонов	
Леск. - Лесков	
М.Г. - Максим Горький	

ДВУЧЛЕННЫЕ СУБСТАНТИВНО-АДЪЕКТИВНЫЕ
СЛОВСОЧЕТАНИЯ СО СТЕРЖНЕВЫМ СЛОВОМ
ИМЕНЕМ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫМ СО ЗНАЧЕНИЕМ ДЕЙСТВИЯ
ОТ ГЛАГОЛА ЗВУЧАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ БОЛГАРСКОМ
И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Милена Райчева

/Резюме/

Предметом этого исследования является разновидность субстантивных словосочетаний - двучленные субстантивно-адъективные словосочетания со стержневым словом именем существительным со значением действия от глагола звучания в современном болгарском и русском языках. В роли стержневого слова в болгарских словосочетаниях автор рассматривает имена существительные на -не, а в русских - существительные на -ние, ение, -тье, -ка и бессуффиксные отглагольные существительные.

На основе структурно-семантического анализа в плане сопоставительном рассмотрены структура словосочетаний указанного типа, вопрос о их лексикальном пополнении. Затронуты также и некоторые вопросы как: местоположение обоих членов словосочетания по отношению друг к другу и вопрос о категории "определенности" в этих словосочетаниях в болгарском языке.

В работе сделана попытка определить лексико-семантические группы прилагательных, входящих в словосочетания в роли согласованных определений с существительными со значением действия от глаголов звучания, на базе общих для них семантических признаков.

Автор не претендует на полное и исчерпывающее изложение вопроса об этих семантических признаках.

В работе сделаны следующие общие выводы:

1. Словосочетания этого типа являются номинативными единицами, обозначающими действие звучание. Понятия, выражаемые ими, всегда детерминированы.

2. В современном болгарском и русском языках согласованные определения в этих словосочетаниях выражены именами прилагательными или адъективированными словами.

3. Выявление общих семантических признаков прилагательных, входящих в словосочетания с существительными действия от глаголов звучания, дает основание оформить лексико-семантические группы прилагательных со своими синонимическими и антонимическими рядами.

4. В современном болгарском и современном русском языках согласованное определение в словосочетаниях рассматриваемого типа является препозитивным. Отклонения от указанного порядка слов наблюдаются в двух случаях - в поэзии и в прозе - для большей актуализации признака, носителем которого является определение.

5. В русском языке категория "определенности" не имеет формального выражения - согласованные определения здесь всегда без определительного члена. В болгарском языке в словосочетаниях этого типа с определительным членом употребляются согласованные определения, выраженные именами прилагательными, порядковыми числительными или количественными и

числительными

едно и две, полными формами притяжательных местоимений или определительным местоимением количества всичкото и причастными формами.

TWO MEMBER SUBSTANTIVE-ADJECTIVAL PHRASES
WITH A MAIN MEMBER EXPRESSED BY AN ACTION NOUN
DERIVED FROM A VERB DENOTING SOUNDING
IN MODERN BULGARIAN AND RUSSIAN

Millena Raytcheva

/Summary/

The subject-matter of this paper is a type of substantive phrases- the two member substantive - adjectival phrases with the main member expressed by an action noun derived from a verb denoting sounding in Modern Bulgarian and Russian. In the function of main words in the Bulgarian phrases the author treats nouns ending in - не, and in Russian - nouns ending in - ние, -ение, -тьё, -ка and verbal nouns without suffixes.

The structure and lexical meaning of this type of phrases are examined in terms of a structural semantic comparative analysis. The problems of the position of the two members of the phrase and of the use of the article in these phrases in Bulgarian are also touched upon.

An attempt to define the lexico-semantic groups of adjectives used as modifiers coordinated with action nouns derived from verbs denoting is also made on the basis of their common semantic characteristics. The author makes no claim to have given a complete and detailed study of these semantic characteristics.

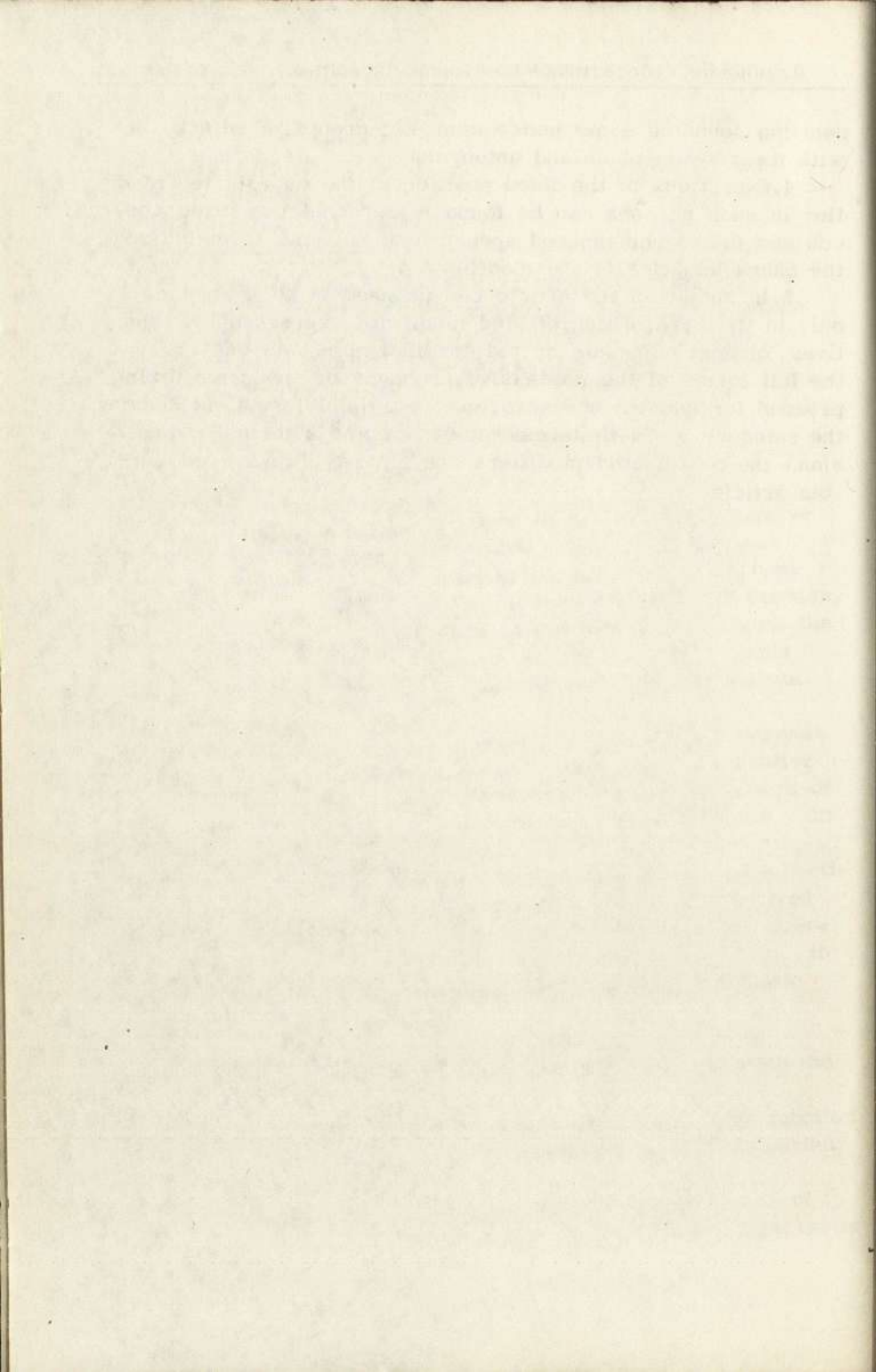
The author draws the following general conclusions:

1. The phrases of this type are nominal units denoting the action of sounding.
2. Adjectives or adjectivized words are used in the function of coordinated modifiers in such phrases in modern Bulgarian and Russian.
3. On the basis of common semantic characteristics of the adjectives coordinated with action nouns derived from verbs

denoting sounding some lexico-semantic groups of adjectives with their synonymous and antonymous sets are defined.

4. Exceptions to the fixed position of the coordinated modifier in such phrases can be found in personal measured speech and in the unmeasured speech also but only to actualize the characteristics of the modifier.

5. In Bulgarian the article can be used in such phrases only in the case of coordinated modifiers expressed by adjectives, ordinal numerals or the cardinal numerals one and two the full forms of the possessive pronouns or the generalizing pronoun for quantity *всичкото*, and participial forms. In Russian the category of "definiteness" does not find a formal expression - the coordinated modifiers are almost always used without article.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том XII, кн.2 Филологически факултет 1974/75 г.

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "CYRILLE ET METHODE"
DE V.TIRNOVO

Tome XII, livre 2 Faculté philologique 1974/1975

ЦВЕТАНА КАРАСТОЙЧЕВА

КЪМ ХАРАКТЕРИСТИКАТА
НА ДНЕШНИЯ УЧЕНИЧЕСКИ СЛАНГ

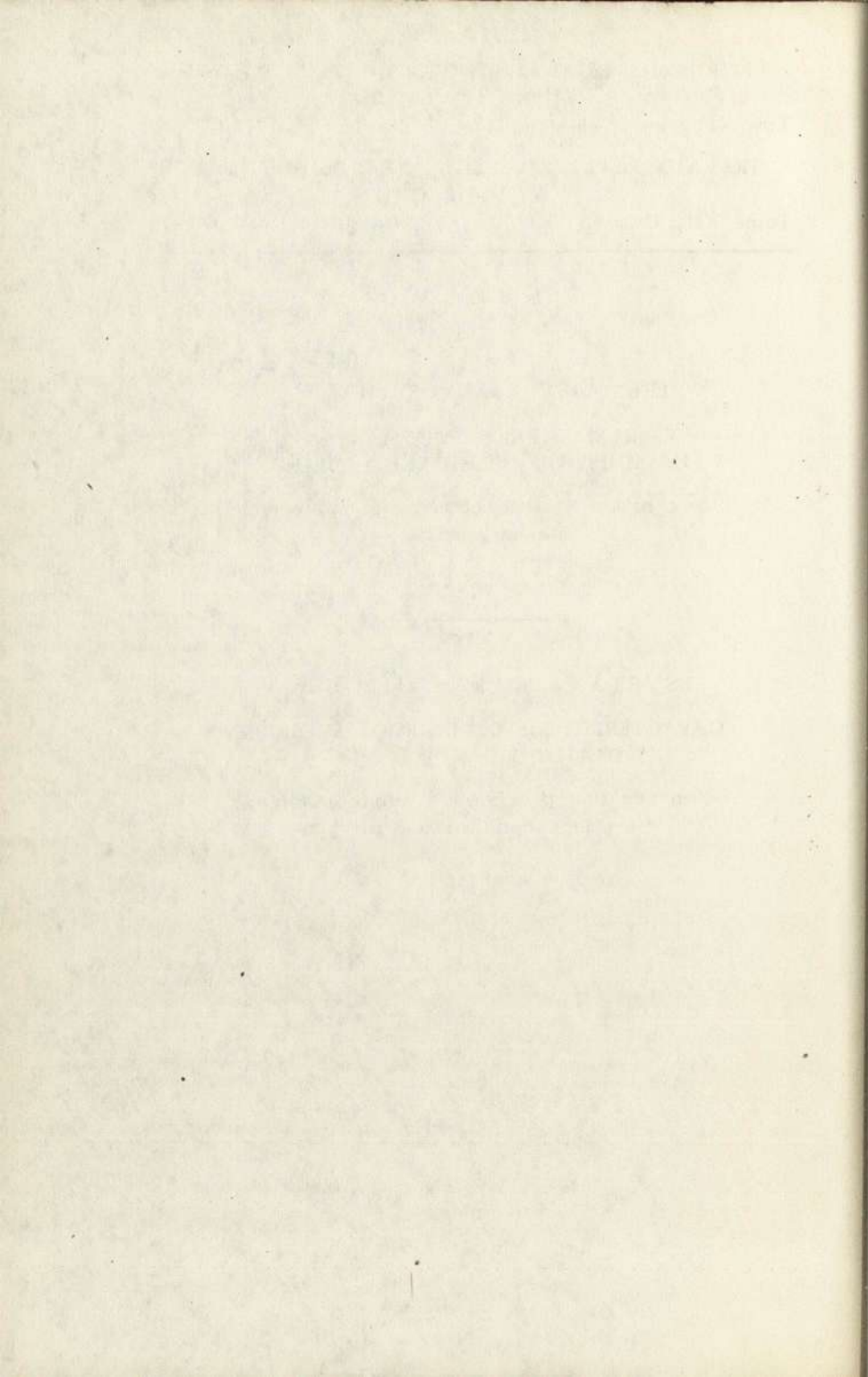
/с оглед към похватите за набиране
на лексиката/

TSVETANA KARASTOITSCHEVA
CARACTERISTIQUE DE L'ARGOT SCOLAIRE
D'AUJOURD'HUI

/en vue des procédés d'enrichissement
du vocabulaire/

София 1977

УВОД

Българските корпоративни говори са слабо проучени. Лингвистичната студия на Стойко Стойков "Софийски ученически говор"¹ и досега си остава не само най-доброто, но и единственото изследване на ученически сланг у нас. Нейната стойност се откроява на фона на по-следващите социолингвистични проучвания - област, в която Ст. Стойков заслужено може да се счита за пионер. По-късно свои наблюдения върху някои особености на младежкия сланг у нас публикуваха Тодор Бояджиев, Михаил Вългенов и Михаил Виденов.²

Предлаганата работа си поставя за цел да провери: кои от похватите за създаване на думи, описани от Ст. Стойков, са характерни и за съвременния ученически сланг; наблюдава ли се промяна в активността на отделните способности и словообразователни модели; има ли нови, неприсъщи на довоенния ученически сланг похвати на ученическо словотворчество.

Проучването ни се базира върху богат речников материал, събран лично по директен и анкетен метод в течение на няколко години от учащи се /ученици и студенти от Великотърнов-

---

¹ Вж. Ст. Стойков, Софийски ученически говор, Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет, том XLII, С., 1945 - 1946, 73 с.

² Вж. Т. Бояджиев, Езикът на младите, С., 1966, 34 с. За тарикатския жаргон, сб. Въпроси на езиковата култура, С., 1972, с. 122-134; М. Вългенов, сб. За правилна реч, С., 1968, с. 37-41; М. Виденов, Пак за ученическия жаргон, Родна реч, 1972, кн.7, с.74-76. От довоенните приноси вж. П. Войников, Тарикатско-български речник и предговора на Ст. Младенов към него в Родна реч, 1930, кн.2, с. 65-76; Ст. Младенов, Тарикатският език, Златорог, XXI, 1940, с. 175-179.

ския университет, предимно от по-големите градове/, преминали горния курс на обучение през 60-те години. Част от тази лексика се използва като илюстративен материал в потвърждение на класификациите и изводите, които представяме. За сега съзнателно пренебрегваме като източник произведения на художествената литература /наша и преводна/. Фразеологията на ученическия сланг ще бъде предмет на предстоящо изследване. Тъй като не се представя определен по територия ученически сланг, а похватите за създаване на думи в сланга, опираме се на лексика с различна фреквентност независимо от това, дали тя е ограничена локално, или се употребява навсякъде в страната. Типичността на характерните за българския ученически сланг пътища за попълване на речника се потвърждава с примери от пражкия ученически сланг от 30-те и 60-те години, извлечени от езиковедските изследвания на Фр. Оберпфалцер, Й. Хубачек, А. Ирсова и др.³, от произведенията на Я. Жак, М. Швандърлик, пишеша на ученически сланг, от сценарии на филми с младежка тематика, както и събрани от нас по директен метод.

Пришържаме се съзнателно към общоприетата графика. Струва ни се, че фонетичната транскрипция тук е неуместна, тъй като голяма част от думите не са ограничени локално, но в различните териториални области изговорът им се подчинява на най-разпространените тамешни фонетични черти. Освен това обеззвучаването на краесловния консонант при съществителните и прилагателните от м.р. ед.ч. би затруднило правилното му определяне след време, когато думите отпаднат от сланга или станат слабо популярни.

Игнорираме разпространения в нашата лингвистична литература термин жаргон по следните съображения: 1. Жаргон са не само груповите говори /сланговете/, но и тайните професионални говори /аргото/, и класовите условни езици. В този смисъл терминът сланг е по-удобен, защото е по-определен. Непопулярен у нас, той е широко известен в световното езиковедство - срв. англ. *slang* рус. *слэнг*, чеш. *slang* /*myslibecký slang, studentský slang*/. В научната практика задължително условие е терминът да бъде емоционално неутрален. Някои статии на видни наши езиковеди, ратуващи за

³ Цитирани са по-нататък.

езикова чистота през 50-те години,⁴ създадох впечатление у българската общественост, че се касае за извратена, ненормална и упадъчна езикова проява, в резултат на което до известна степен бе "компрометиран" и терминът. Говор не удовлетворява с неточността си - тук има само словна система. Въпреки че определеното ученически може да бъде оспорено, засега се придържаме към него, защото именно средното училище представя естествена среда за обогатяването на този групов говор. Останалите младежи са предимно консуматори и разпространители на част от ученическото словотворчество. Трябва да се признае обаче, че през последните години младите работници и студентите участвуват още по-активно в създаването на речника на разглеждания социолект⁵, отколкото през миналите десетилетия. В този смисъл, ако тенденцията се запази, най-подходящ би бил терминът младежки сланг.

Като всеки групов говор и българският ученически сланг се обособява само чрез своя речник. Той представя словна система, лишена от собствени фонетични и морфологични признаци, която спопеля най-разпространените фонетични и граматични черти на разговорния стил и на териториалния диалект в съответната област /напр. мекост на съгласните, характер на ятовия преглас, наличие или отсъствие на редукция и др./, като в редки случаи прави отстъпки на софийския ученически

⁴ Вж. Л. Андрейчин, На борба против тарикатския жаргон, в. Народна младеж, 21 февруари 1958; К. Попов, Против тарикатския жаргон, в. Народна младеж, 1 април 1952 г.; Ст. Стойков, На борба срещу тарикатския жаргон, Език и литература, 1954, кн. 4, с. 222-224.

⁵ Терминът социолект се употребява в значение "социален говор", Той е създаден от немските лингвисти Р. Грос и А. Нойберт /вж. Linguistische Arbeitsberichte, Leipzig, 1970, S. 3-15/. Структурно е много удобен, защото ясно се противопоставя на диалект. Така се оформят две синонимни корелативни двойки: териториален/социален говор; диалект/социолект.

говор⁶, без обаче тези особености да се схващат като запълнителни. Така напр. в източни области някои глаголи от първо и второ спрежение в 1 л. ед. ч. и в 1 л. мн. ч. сегашно време могат да имат окончание по западнобългарски диалектен образец -м/-ме⁷ /Срв. възнем, гепим, киризим, кофтим, тафим наред с възна, гепя, киризя, кофтя, тафя/. В други случаи същите глаголи там са променили спрежението си в трето /срв. гепам, тафам/. Членът на съществителните от м. р. ед. ч. може да бъде и на -о /срв. Метнах моруко. Даскало е страшен арабия. Лордо прави тегели с ремаркето си/. В източни области по същата причина се натъкваме и на западнобългарски акцентен тип в императивни форми /Влачи! Метла! Оди се пери! Чупи се! - по-често обаче е Чупи се!/.
Метла! Оди се пери! Чупи се! - по-често обаче е Чупи се!/.
Метла! Оди се пери! Чупи се! - по-често обаче е Чупи се!/.

Слангът не може да се третира като езикова система не само поради отсъствието на фонетични и граматични черти, но преди всичко, защото не е в състояние да бъде пълноценно средство за общуване, тъй като разполага с думи за ограничен кръг от понятия. В езиковия израз липсващите за предаване на мисълта звена се попълват с книжовни думи. Така сланговата фраза се превръща в своеобразна мозайка от слангови и книжовни думи, наредени в един план.

Стремежът да изглежда изключителен, необикновен, независим от нормите и условностите на обществото е присъщ на младия човек. Ако за носителите на аргото е характерно, че преследват целта да направят своя език непонятен за околните, то за говорителите на ученически сланг може да се каже, че се стремят към духовита и ефектна реч. И в двата случая се стига до обособяване по езиков път - в единия случай чрез тайствеността, а в другия - посредством експресивността. Ако в първия случай езикът пряко обслужва професията, то във втория той се превръща в езиков спорт, в игра, в която може да участва всеки. Основното изискване е колкото се може повече шокираши и неочаквани в семантично и формално

⁶ Особеностите на софийския ученически сланг са описани от Ст. Стойков, цит. съч., с. 6-7, и от Т. Бояджиев, цит. съч., с. 20.

⁷ Тези глаголни окончания най-упорито се държат при глаголите от арготичен произход.

отношение изразни средства, набрани независимо откъде.⁸

Сланговите лексеми са заемки /измислени думи, при които се разчита единствено на ефекта, носен от странния звуков комплекс, се срещат изключително рядко/. Заимствувайки речникови единици, младежите се насочват към най-разнообразни източници. Тук срещаме не само думи от езиковия стандарт /и то както от активния му, така и от пасивния му запас/, но и от некодифицираните езикови прояви /диалекти, тайни професионални говори/. Въпреки че отделните чужди езици са застъпени с различно количество заемки /което свидетелствува за предпочитания при избора/, в сланга функционира думи и от балканските, и от славянските, и от западно-европейските езици /включително и от тези, които не се изучават в училище/. От друга страна, трябва да се подчертае, че заимствуваната лексика тук по принцип се подлага на промени - семантични или словообразователни - и едва след това се превръща в слангова лексика.

Предлаганата класификация се прави според характера на деривацията, като на по-нисък ранг се отчита и източникът, откъдето е заимствувана лексикалната единица, послужила като база за по-нататъшна деструкция - семантична или формална. В отделни случаи се привеждат по няколко предположения за механизма на деривацията, като се изказва мнение за най-вероятното. Според нас това е наложително, защото словообразователният процес в сланга е преднамерено усложнен и характерът му не винаги може да се определи еднозначно и категорично. Известни са ни редица случаи, когато една и съща лексема в различни ученически колективи има различна вътрешна форма.

В сланга на учащите се са застъпени всички деривационни типове, и то при забележително разнообразие на похвати и модели. Те ще бъдат разгледани в следния ред:

1. Семантична трансформация⁹ /промяна на семантиката при запазена словообразователна структура/
  - 1/ книжовни /вкл. разговорни/ лексеми от активния запас;
  - 2/ лексеми с книжен или архаичен нюанс;

⁸ Вж. А. Jirsová, Н. Prouzová, Н. Svozilová, *Poznámky k mluvě mládeže, Naše řeč, Praha, 1964, с. 197-199.*

⁹ В общи линии терминологията е по Н.М. Шанский, *Очерки по русскому словообразованию, М., 1968, с. 252-296.*

- 3/ диалектни думи;
- 4/ арготизми;
- 5/ заемки от чужди езици.
- II. Афиксация /деформация на домашни и чужди думи
чрез афикси/
- III. Съкращаване. Абrevиация
- IV. Игрорловия
- V. Композиция
- VI. Конверсия/морфолого-синтактичен тип деривация/
- VII. Лексико-синтактичен тип деривация.

1. СЕМАНТИЧНА ТРАНСФОРМАЦИЯ

1. Книжовни /вкл. разговорни/ лексеми от активния запас

Един от основните начини за обогатяване на езика е развиване на нови значения във вече съществуващи думи. В сравнение с книжовния език в сланга преносното значение престава да се чувства като преносно. От една страна, за това способствува обстоятелството, че връзката с основното значение е напълно нарушена и думата се обособява като лексикална единица именно с преносното си значение, а, от друга страна, преносното значение обсебва номинативни функции. /За говорещия ученически сланг барометър и цистерна винаги сигнализират понятието "нос" без допълнителни междинни етапи на съотнасяне./ Тук новата лексикална единица не се налага от необходимостта да се намери езикова обвивка за означаване на ново понятие, а става помощник на емоционалния фактор за откриване на нови и свежи езикови средства, шокиращи с остроумие, находчивост и необичайност на асоциацията. Показателство, че експресивната функция взема връх над денотативната, че чувствената конотация заглушава лексикалното понятие и излиза на преден план,¹⁰ дава речникът му. В него липсват думи за много понятия, а за ограничен кръг най-атраktivни или жизнено необходими за младия човек понятия /напр. 'глупав', 'бия'¹¹, 'махай се'/ синонимите могат да достигнат до няколко десетки. В словотворческия процес индивидуалните асоциации имат много по-големи шансове да бъдат възприети, отколкото в общонародния език.

1.1. Голяма част от думите в ученическия сланг са резултат от промяна на значението на книжовни думи по метафорен път. Асоциацията се основава на косвена връзка между обектите или действията /сходство във външния вид -

¹⁰ Н.Г.Комлев. Компоненты содержательной структуры слова, М., 1969, с.114.

¹¹ Ст. Стойков, цит.съч., с.35-36; Т. Бояджиев, цит.съч., с. 21.

форма, цвят, големина, общност на предназначението и др./ Учениците се стремят да се изразяват остроумно, свежо, "неповторимо", а метафората дава простор за тяхната изобретателност, смелост на виждането и изострена наблюдателност.

Пренасянето на названието по метафорен път се извършва въз основа на:

1.1.1. Сходство на графичната линия – лѐбед 'двойка', пàтка 'двойка', столче 'четворка'; bič /чеш. книж. 'бич'/ пражки ученически сланг 'единица'. /Забележка. При представяне на илюстративния материал от пражкия ученически сланг се спазва следният ред: най-напред се дава звуковият комплекс – с латиница; следва значението на лексемата в чешкия стандартен език, което навсякъде се поставя в скоби; накрая извън скобата се привежда значението на думата в пражкия ученически сланг. Сланговата и книжовната лексикална единица не се различават по звукова обвивка, а само по семантика/, stolička /столче/ 'оценка 4', židle /стол/ 'оценка 4'.

1.1.2. Външна близост

1.1.2а. Съществителни за предмети: библия 'обемист учебник', бърлога 'квартира', етикѐт 'ученически монограм', кафѐз 'квартира', кечѐ 'дълга мръсна коса', килимѐвка 'ученическа шапка', кубѐ 'голо теме', кюнци 'неизгладени панталони', макарони 'тънки крака', манѐрка 'глава', мàрля 'ученическа якичка', мекица 'ученическа барета', перука 'коса', перушина 'коса', расо 'ученическа престилка', тáрга 'магнитофон', трѐбичка 'цигара', тѹхла 'обемист учебник', фàр 'гола глава', фàрове 'очила', фасàла 'лице', фѐрман 'дълъг урок', цукàло 'колба', чекрѹк 'магнитофон', четина 'коса', шайга 'магнитофон', шѐки 'дълги крака', юлàр 'вратовръзка', ciferblát /циферблат/ 'лице', plivátko /плювалник/ 'малък басейн', gouru /трѐби/ 'тесни панталони', trubky /кюнци, трѐби/ 'тесни панталони', salát /салата/ 'скъсана книга', špenát /спанак/ 'скъсана книга'.

1.1.2б. Съществителни за лица: анѐна 'висок човек', брикѐт 'чернокож човек', кòбра 'силно гримирана жена' или 'грозна жена', күкля 'натруфено момиче', лòрд 'екстравагантно облечен мъж', очилàрка 'човек, който носи очила', тѐлекүла 'висок човек'; lidoop /маймуночовек/ 'некрасив, грозен човек', макарон/макарон/ 'слаб човек'.

1.1.2в. Прилагателни: кафян 'чернокож'.

1.1.3. Прилика на някои скрити, но съществени особености или общност в предназначението

1.1.3а. Съществителни за предмети: автограф¹² 'подпис на преподавател, нужен за заверка на семестъра', апокрифи¹² 'неофициално издадени лекции на преподавател', барометър 'нос', бастилия 'училище', врата 'два свободни учебни часа', гълбарник 'училище', гестапо 'директорски кабинет' или 'учителска стая', гювеч 'разбъркване', 'забава в частен дом', 'навалица, много хора на едно място' или 'бой', досие 'ученически бележник', кафез 'класна сая' или 'квартира', килия 'класна стая', клюдарка 'ученически бележник', коневръз 'перила в двора на училището или в близост до него, където учениците се събират на приказки' /срв. Ше се видим на коневръза/, конак 'училище', крематориум 'училище', ластик 'многословие', морга 'кабинет по биология', мъка 'класно упражнение', мъчилище 'училище', некролог 'ученически бележник', огледало 'ученически бележник', парламент 'учителски съвет', петминутка 'междучасие', пенсия 'стипендия' или 'паричен запис за месечна издръжка', прозорец 'свободен от занятия учебен час', разсадник 'градска градина', 'парк', ремонт 'поправителен изпит', рентген 'проверка на ученическата униформа на входа', ринг 'място за изпитване' /обикновено пред черната дъска/, сцена 'място за изпитване', терен 'място за изпитване', тефтер 'ученически бележник', филтър 'проверка на униформата', хамбар 'училище', чистка 'проверка на униформата; benzín /бензин/ 'мастило', nafta /нафта/ 'мастило', blázines /лудница/ 'училище', bouda /колиба/ 'училище', holubník /гълбарник/ 'училище', kurník /курник/ 'училище' и др. Тук могат да се отнесат и сравнително по-неясните вендуза 'целувка', инжекция 'минус', партизанка 'тайна бележка', пищов 'листче за преписване'. /Една от думите за 'преписвам' в ученическия сланг е стрелям. Възможно е асоциацията да се свързва с нещо, което се изважда от джоба и което обикновено не се излага на показ, т.е. 'пистолета', чаршаф 'лъжа' /т.е. служи за покриване на истината/.

1.1.3б. Съществителни за лица: булдоят 'директор', гестапото 'директор', гурбетчия 'шофьор от "Международни

превози", енциклопедия 'отличничка', жандар 'лежурен учител', заяк 'първокурсник, деветокласник', звездоборец 'изпитван ученик, който не си знае урока', звероукротител 'лежурен учител', космонавт 'ученик, който бяга от занятия', лока̀тор 'ученик, който добре възприема подказване', опекун 'настойник на ученик', плондер 'горделивец', професор 'начетен ученик, отличник', ремаркѐ 'интимна приятелка', стъклария 'момичета', фюрерът 'директор', шамандура 'глупак'; sikán /циганин/ 'ученик, изключен от друго училище', cestovatel /пътешественик/ 'ученик, изключен от друго училище', embríon /ембрион/ 'ученик от началния курс', plantáznik /плантатор/ 'директор', satan /сатана/ 'директор' или 'зъл учител', trosečnik /корабокрушенец/ 'повтарящ класа ученик', veterán /ветеран/ 'повтарящ класа ученик'.

1.1.3 в. Прилагателни: дестилиран 'чист, без примеси, т.е. напълно заслужен' /срв. дестилирана двойка/, джазов 'модерен' /джазови панталони, джазова бамбина/, инвалиден 'несигурен, нестабилен' /срв. инвалидна тройка/, кален 'подъл' /срв. пен на калното другарче/, навит 'съгласен, ентузиазирен', обзавѐден 'който си има интимна приятелка', откачен 'склонен към странни постъпки', подостроен 'подостриган', световен 'много хубав', силикозен 'нестабилен, несигурен' /силикозна терца/, скапан 'некрасив', 'безвкусен' или 'лошокачествен' /срв. скапана ма̀ма, скапан патък, скапана усмивка/, спраскан 'получил слаба оценка', спукан 'получил слаба оценка', страхотен 'много хубав' /страхотна книга/, туберкулозен 'несигурен, нестабилен' /туберкулозна тройка/, тъп 'лош, неудобен' /тъпо време, тъпо положение, тъпа рокля/, хитър 'интересен, оригинален' /срв. Стана̀ много хитро. Хитра пол̀а си е направила/, ценен 'много хубав' /ценна ма̀ма/, циментиран 'стабилен, сигурен' и 'незаплашен от ново изпитване' /циментирано положение, циментирана трѐмба/, шибан 'труден', 'лош' /шибана работа, шибан урок/, юрнат 'папав, необуздан, налудничав' /юрната ма̀нка/, 'прибързан' /юрнати работи/.

1.1.4. По-близко или по-далечно сходство на действията

Глаголи: блѐя 'пея' и 'разсеян съм', включвам 'разбирам, досещам се', впрѐгам се 'лесно се поддавам на измама', гра̀ча 'пея', грейвам 'разбирам', 'досещам се', грѐмвам 'учудвам някого', 'смайвам', дивѐя 'веселя се' и 'танцувам',

дүхвам 'бягам от учебен час', загрявам 'разбирам, досещам се', забивам 'поставям в неудобно положение' или 'поставям слаба оценка', зареждам се 'приготвям се за преписване', закопавам 'поставям в неудобно положение' или 'поставям слаба оценка', зобя 'уча', изчезвам 'отивам си без разрешение', кацвам 'идвам ненадейно, обикновено непоканен', конфискувам 'открадвам и вземам без намерение да върна', кадя 'пуша', кълва 'уча', кълня 'минавам в по-горен клас', маскирам се 'бягам от учебен час', оливам се 'компрометирам се', излагам се, опявам 'карам се', откачам 'върша странни постъпки', открехвам се 'преставам да се стеснявам' /обикновено 'ставам разговорлив'/, отшумявам 'бягам от учебни занятия', свиркам си 'не се безпокоя, нехая', скапя се 'изморя се', снимам 'преписвам', спра́скам 'поставя слаба оценка', спу́кам 'поставя слаба оценка' и 'удивя, учудя', спасявам се 'бягам от учебен час', танцувам 'на урок съм', увисвам 'измамен съм', увяхвам 'оставам разочарован' и 'развалям си настроението', фъскам 'бягам от учебен час' и др.

Обикновено думите, възникнали чрез пренасяне на названието по метафорен път, имат сравнително ясна вътрешна форма, тъй като това е важно условие да бъде оценена духовитостта на създателите. В редки случаи е нужно по-близо познаване на обстановката /напр. школиците от военните училища са наричани пуканки заради белите си куртки/или добро владееене на сланговата лексика/ пищов е 'листче за преписване' и може да се свърже със сланговия глагол стрелям 'преписвам', а мѐнгеме 'лъжец', 'измамник' респективно със стягам 'лъжа'./

При промяна на значението по метафорен път съществува тенденция към конкретизиране, към избягване на по-общото и по-отвлеченото¹² - вендуза 'целувка', вкисвам се 'развалям си настроението', гювѐч 'навалица, разбъркване', 'побой' или 'младежко увеселение', закопавам 'поставям в неудобно положение', плондер 'горделивец', четка 'ласкател'. Често значението се стеснява, и думата се специализира и за изразяване на точно определени понятия от училищната сфера /четка 'ученик, който се стреми да се хареса на учителите', чүпя

12

Вж. Ст. Стойков, цит. съч., с. 39.

се 'бягам от учебен час', шеф 'директор на училище' и др./.

Общоизвестно е, че слангът се обособява чрез своя речник и посредством актуализиране на някои непопулярни за стандартния език и за неговите диалекти словообразователни модели. Без да полемизираме с това правилно схващане, бихме искали да покажем как фактори, принадлежащи към други нива на езиковата структура /парадигматични, синтагматични/, в сланга се поставят в услуга за количественото обогатяване на сланговата лексика и за засилване на нейната експресивност.¹³

Понякога невъзвратни в книжовния език глаголи в сланга се употребяват и като възвратни или само като възвратни.¹⁴ Преносното значение е присъщо само на възвратната форма във впрягам се 'лесно се оставям да бъда заблуден', 'наивно вярвам в нещо', гипсирам се 'напия се', изографисвам се 'правя контролно' или 'решавам тест', изстрелвам се 'отивам някъде, обикновено при бърз ход' или 'отивам на подалечно разстояние' /срв. Изстрелвам се на кино, кафе ми станат вече. Ще взема да се изстрелям до София./, падам си 'харесвам', 'имам слабост към нещо', плюнча се 'ядосвам се', слагам се 'старая се да завържа интимно познанство', 'ухажвам', спасявам се 'бягам от учебен час', циментирам се 'не съм заплашен от ново изпитване, оценката ми е стабилна', чупя се 'бягам от учебен час или 'отивам си'. Глаголите паркирам /паркирам се, сублимирам/ сублимирам се, четкам/четкам се в сланговото си значение - респективно 'седна, настая се', 'бягам от учебни занятия' и 'лаская'-са безразлични към наличието или отсъствието на възвратната

¹³ За други случаи на взаимодействие между лексикално и граматично значение вж. Р. Мутафчиев, Към въпроса за лексикалното значение на думата, Езиковедско-етнографски изследвания в памет на академик Ст. Романски, С., 1960, с. 293-308.

¹⁴ За подобни случаи в книжовния език вж. Д. Иванова-Мирчева, Преносно значение и преносимост на значението, Известия на Института за български език, кн. VI, С., 1959, с. 27.

частица /срв. Ше се паркирам до морука. Паркирах до едно адско гадже. Този час ще се сублимирам. Пак ли сублимира?
Четка се на всеки даскал. Изчеткай го/. Предполагаме, че възвратността на сланговите глаголи е в тясна връзка с книжовните им съответствия, които почти без изключение са също възвратни или имат възвратни синоними.

Понякога значението на лексемата не се променя от обстоятелството дали е употребена в положителна или в отрицателна форма /напр. не ми дреме и дреме ми означават 'безразлично ми е', 'не се страхувам'; не ми пука и пука ми - 'безразлично ми е', 'не ме интересува', 'не ме е страх'/.

Ефектът на сланговата лексикална единица може да се гради и върху необичайна съчетаемост. Някои глаголи в стандартния език се свързват с думи, означаващи предмет с по-сложно устройство, докато в сланга обектът е най-обикновен /срв. инсталирам уред, от една страна, а, от друга, в сланга - Виж я къде е инсталирала чантата си! Добре си си инсталирала краката върху масата!/.

В други случаи експресивността е следствие от това, че в книжовния език думата има само неодушевен обект, докато в сланга той е лице - гипсирам се 'напия се', експедирам някого 'изпядя', инсталирам се 'настанявам се', изстрелям се 'отида някъде, обикновено с бързи крачки', панирам се 'объркам се, смутя се', 'изплаша се', паркирам се 'настаня се удобно'.

Във всички посочени примери за взаимодействие между лексикално и граматично значение вътрешната форма е доловима. Основният деривационен похват си остава семантичната трансформация, а граматичните моменти само съпътствуват словообразователния процес.

1.1.5. Асоциации с литературни произведения и филми

Учениците имат подчертани интереси към художествената литература и киното и това намира отражение в сланга им. В цялата страна са разпространени названия на филми и книги, имена на литературни и филмови герои, които средношколците са нагодили към най-актуални и вълнуващи понятия от живота си в училище. Ясното съзнание, че тези думи и словосъчетания¹⁵ са заети, преднамерено внесени отвън за нуждите на

¹⁵

Касае се предимно за словосъчетания.

словесната игра, пречи на бързото им износване, но същевременно не позволява фреквентността им да се увеличи. За учениците изрази от подобен род са част от езиковия спорт – духовити, експресивни и необичайни, изискващи по-специална обстановка.

За изразяване на понятия от училищната сфера са заети названия на книги, като "Възкресение" 'след класно упражнение' или 'след успешно взет изпит', "Клетниците" 'ученици', "Кръстоносци" 'дежурен клас', на филми – Фантомас 'ученик след пределния за учаша се вечерен час', имена на герои от литературни произведения – амазонка 'момиче с леко поведение', Жавър 'милиционер' и др. Този похват е познат и на пражкия ученически сланг – Lorelaj 'винаги замислено момиче'.

1.2. Хиперболата също намира място в словотворчеството на учениците. Би трябвало да се подчертае, че в сланга границата между метафора и хипербола е условна, степенна /зависи доколко сходството е преувеличено/. В този смисъл някои от разгледаните случаи на семантична трансформация могат да се третират като преносимост по линията на хиперболата /срв. напр. гестапо 'директорски кабинет', енциклопедия 'отличничка', мираж 'ваканция', морг 'кабинет по биология' и др./.

В преценката си младият човек познава само крайностите. Той не се задоволява да окачестви нещо като добро, лошо, хубаво, красиво, а непременно подсилва значението с наречия от рода на абсолютно, адски, идиотски, страшно, убийствено, ужасно; чеш. desně /чеш. книж. 'ужасно, страшно'/, strašně /чеш. книж. 'страшно'/, třeskutě /чеш. книж. 'гърмящо, трещящо'/, úžasně /чеш. книж. 'удивително'/ – всички употребявани в пражкия ученически сланг за представяне на признака, носен от определяемото, в най-висока степен. Срв. 'хубаво момиче' в българския ученически сланг е абсолютна мадама, адска мадама, луда мадама, страшна мадама, убийствена мадама /определяемостта може да бъде заменена със синоними – дама, мацка/, шуро бедро; 'хубаво нещо' е бижу, бомба, много екстра, фамозно, шикозно; 'близка приятелка' – скъпоценна; 'изпитване' – заколение, касапница, клане или мор; 'пребия' – изкормя, разнища, скалнирам; 'смая, удивя' – гръмна, убия; 'място за любовна среща' – явка; 'смес от коняк и бира' – отрова. В пражкия ученически сланг 'изпитване' е que-

rilla /чеш.книж. 'испанска партизанска война'/, masakr /чеш.книж. 'крвопролитие'/, rodeo/чеш.книж. 'родео'/; 'ученик, получил слаба оценка' е zbitej /чеш.книж. 'пребит'/, zboulovanej /чеш.книж. 'цял в подутини от бой'/.

1.3. Думите, възникнали чрез промяна на значението по метонимен път, са значително по-малко.¹⁶ Тук асоциацията се базира на задължителна обективна връзка между предметите и явленията от действителността.¹⁷ Тя може да бъде звукова /къркам 'пия', мляскам 'целувам', пафкам 'пуша цигари', пүфкам 'пуша цигари'; chrnět /чеш.книж. 'издавам хъркав звук'/ 'спя', chrochtat se /чеш.книж. 'грухтя'/ 'къпя се', да се базира на действия, съпровождащи главното действие /плюнча се 'ядосвам се'/, на честа и дори закономерна връзка между предметите /босилек 'пари',¹⁸ каскѐт 'селянин' или 'възрастен човек', партѐнка 'войник', пенсия 'старец', фуниѧ 'грамофон'¹⁹/ или на произхода им /цайси 'очила' - по реномираната фирма за оптически прибори "Цайс"/. Понякога пренасянето на названието е израз на количествено отъждествяване /синекдоха - вместо названието на цялото се използва името на някоя негова част и обратно/ - бедрѐ 'момиче', вѧзел 'вратовръзка', диоптри 'очила', мѐзък 'умен човек', стъкла²⁰ 'очила', усмивка 'весел човек'; kostra /чеш.книж. 'скелет'/ 'тяло', úsměv /чеш.книж. 'усмивка'/ 'уста'.

1.4. Емоционалният фактор има голямо значение при създаване на сланговата лексика. Общоприетите понятия за ценно, възвишено, сериозно умишлено се принизяват, докато съвсем обикновени неща се третираат като изключителни. При

¹⁶ Вж. Ст. Стойков, цит.сч., с. 16.

¹⁷ Вж. Д. Мирчева, цит.сч., с. 18, 25; Ст. Стойков, цит.сч., с. 16.

¹⁸ На определени църковни празници свещеникът ръси домовете на вярващите с китка босилек, която потапя в менче със "светена" вода. В този съд посетените пускат дребни монети. Обективната връзка между китката босилек и парите прави възможно пренасянето на названието по метонимен път.

¹⁹ По асоциация не със съвременните, а с първите грамофони.

²⁰ Още по-вероятно е думата да се е появила в резултат на синонимно отвеждане - пѧнджери, прозорци, стъкла, черчевѐта - всичко със значение 'очила'.

образуване на преносни значения играе роля и иронията. В желанието си да се забавлява ученикът свързва думи и понятия, които са напълно противоположни, съзнателно изопачава пропорциите в обективната действителност. Бар е 'лавка за закуски', вита̀мини 'цигари' /срв. вита̀мин А 'цигари марка "Арда"', вита̀мин С 'цигари марка "Слънце"'/, дилижа̀нс 'стар трамвай' или 'стар автобус', Копитото 'кът за пушене' / в противовес на луксозния ресторант на Витоша се касае за забутано, неугледно място/, кь̀орим 'гледам', не изда̀вам 'мълча на урок поради незнание' /ученикът не е длъжен да пази тайна, той просто не владее материята/, ма̀estro 'учител по пеене' /учениците не са убедени дали преподавателят притежава талант, който би му позволил да направи по-блестяща кариера в музикантското поприще/, ма̀нтия 'ученическа престилка', стюард̀еса 'кондукторка в сухопътно превозно средство' /За стюардеси в самолетните компании се подбират обикновено млади, красиви момичета, а кондукторките или контрольорките в обществените превозни средства са обикновено по-възрастни жени. Тук се касае за асоциация по противоположност. Честите конфликти между учащи се и контрольори от транспорта според нас правят невероятна евфемистичната замяна./, ца̀р, ца̀рица 'странен, глупав или наивен човек' /напр. Няма гѐле, ца̀р си, ро̀жбо/; vytmavit /чеш. книж. 'затъмня'/' 'обясня'.

Някои думи, образувани по пътя на иронията, имат характер на евфемизми - вдѝгам 'открадвам', заблуд̀ен 'глупав', забь̀рсвам 'открадвам', преобь̀рна 'измамя', резидѐнция 'тоалетна', чу̀руликам 'ходя по малка нужда'; kafirna /чеш. книж. 'кафене'/' 'клозет', pugety /чеш. книж. 'букети'/' 'крака, които миришат', mešita /чеш. книж. 'джамия'/' 'клозет'.

1.5. Особеност на сланга е обогатяването на речниковия състав по синонимен път. Богатата синонимия в сланга се дължи на закона за синонимното отвеждане, според който всички членове на синонимната група могат да придобият ново значение, ако един от членовете им започне да се употребява преносно в това значение.²¹ Понякога е трудно да се устано-

²¹ Вж. Fr. Oberpfaizer; Argot a slangu, Československá vlastivěda, díl III, Jazyk, Praha, 1934, с. 330.; Ст. Стойков, цит. съч., с. 20.

ви дали пренасянето на названието е станало по синонимен път или по метафорен. Членовете на така наречената синонимна група могат да не бъдат синоними в традиционния смисъл, но близостта на значенията им е очевидна или поне доловима. 'Баща' е вѣхтия, дѣртия; 'бягам от учебни занятия' е издямвам, изпарявам се, сублимирам; 'гимнастически уред "кон" - кобилка; 'двойки' - пѣтета, пилци; 'дългосвиреща грамофонна плоча' - тава, тепсиа; 'звънец' - дрънкало, камбана, клепало, лопатар; 'злепоставям' - накисвам, напопявам; 'извиквам на урок' - извадя, издѣня, изкъртя, изрѣгам; 'извиквам на урок неподготвен ученик' - набарвам, намирам; 'излъгвам се' плѣзгам се, 'излъжа' изпързаям /някаго/; 'ласкател' - лизач, лѣскач; 'ласкател' - масло, олио, шарлан; 'място за изпитване' - арѣна, ринг, сѣна, терѣн; 'научил съм си урока' - бомба съм, топ съм; 'не мога да понеса неприятна новина' - ще абортирам, ще помѣтна²²; 'оценка 3' - рахитична, силикозна, туберкулозна, 'нищо не зная' - дупка съм, гроб съм; 'останал да повтаря класа' - артисал; 'очила' - пенджери, прозорци, стъкла; 'парк' - ливада, пасбище, разсадник; 'преписвам' - гърмя, стрѣлям; 'пеене' - зѣене, зѣпане; 'час по пеене' - блѣене, грацане, гукане, цвилене; 'плешива глава' - летѣще, ракетна площадка /словосъчетание/; 'поставям слаба оценка' - закърпвам, трапосвам, чаршафосвам; 'поставям слаба оценка' и 'злепоставям, поставям в неудобно положение' - забивам, закопавам; 'поставя слаба оценка' или 'злепоставя' - закозя, прецакам; 'пуша цигари' - кадя и диал. чадим, чѣрим; 'уча' - дѣвча, паса, чокам; 'учебник' - буквар, читанка; 'ученик, получил слаба оценка' - изгърмял, пукнат, спраскан, спукан, цѣфнал /разг. цѣфна 'скъсам се'/; 'ученик, който много учи' - буквар, читанка; 'ученически бележник' - инкубатор, пилчарник, птицеферма; 'ученически бележник' - клеветник, клюдарка; 'ученическа шапка' - баница, 'ученическа барета' - мекича; 'хубав' - бѣсен, лѣд, шѣр. Явлението е широко разпространено и в сланга на пражките ученици. Напр. 'зъл учител' е grizzly /чеш. книж. 'американска мечка'/, kojot /чеш. книж. 'койот'/, sup /чеш. книж. 'лешояд'/, šakal /чеш. книж. 'чакал'/; 'скъсана книга' salát /чеш. книж. 'салата'/, špenát /чеш. книж. 'спанак'/; guláš /чеш. книж. 'гулаш'/, seka-

nina /чеш. книж. 'кайма'/, 'řizek /чеш. книж. 'шницел'/.

Особено убедително доказателство за действието на закона за синонимното отвеждане са случаите, при които вторият синоним няма нищо общо с изходното понятие. В пражкия ученически сланг от книж. zeměpis 'география' чрез словообразователна трансформация се е стигнало до zemák. 'Zemák съвпада с едно от диалектните названия за 'картоф' /чеш. книж. brambor/. По пътя на синонимното отвеждане се образува ново слангово название за 'география' - bramborák /буквално 'палачинки от картофи'/.

Едно от сланговите названия за 'ботаника', получено чрез съкращаване, е bota. То съвпада с книжовната дума за 'обувка'. От bota с помощта на наставката ika се образува botika. /С този суфикс са образувани имената и на други науки - fysika, logika, pedagogika, а от botika по синонимен път се стига до ševcovina - букв. 'обущарска наука' 24./

Комбинативността на младежката фантазия и разнообразните пътища, по които се попълва лексиката, водят до случаи, когато за различните ученически корпорации една и съща звукова обвивка се свързва с различни значения /срв. bosilek 'бодър, свеж' или 'пари'; kičik 'мързелив човек', 'учебна практика' или 'спирка на превозно средство'; kitap 'ученически бележник', 'учебник или 'диплома'; livada 'наивник, глупак' или 'парк'; penсія 'стипендия', 'паричен запис за 'месечна издръжка' или 'старец'; tapija 'бележка за извиняване на отсъствия' или 'диплома'; čakal 'среща' или 'момче'.

Същинските омоними са малко - kšam 'поставям слаба оценка'/с това значение думата е станала вече разговорна - вж. Български тълковен речник, С., 1973, с. 404²⁵/ и 'разделям се с интимен приятел'; svija /нещо/ 'открадна' и svija /някого/ 'скарам се на някого, смъмра някого'; skšam,

²³ Буквално 'наука за обувките'.

²⁴ От švec 'обущар' и наставката -ina, много честа в сланга при назоваване на учебни предмети - čedina 'чешки език', fránina 'френски език', nemina 'немски език' ru-nina 'руски език'.

²⁵ Вж. Л. Андрейчин, Л. Георгиев, Ст. Илчев, Н. Костов, Ив. Леков, Ст. Стойков, Цв. Тодоров, Български тълковен речник, С., 1973 - съкр. БТР.

спра̀скам, спу̀кам 'поставя слаба оценка' и 'смая', 'учудя'; терен 'младежко увеселение' и 'място за изпитване пред черната дъска'; to frčí /чеш. книж. 'хвърчи'/'говори се' и 'молерно е', krat'asy /чеш. книж. krat'as 'човек с нисък ръст'/'къси панталони' и 'къси пури'; pašák /чеш. разг. 'потопяне под водата'/'труден въпрос' или 'хулиган', В повечето случаи връзката /снислова или обемна/ между отделните значения се пази - гювѐч 'разбъркване, навалища', 'побой' и 'младежка забава'; да̀скал 'учител' /БТР, с. 144/ думата се определя като разговорна. Употребена от млади хора, тя е слангова, защото има архаичен наюнс, който е преднамерено търсен. Самите ученици отбелязват: "Днес никой не казва така"/ и 'училище'; за̀бия 'злепоставя' и 'поставя слаба оценка'; фъ̀скам 'бягам' и 'бягам от учебни занятия'; fízl /чеш. разг. 'таен агент'/'дежурен учител', 'ученик-доносник' и 'стражар'; filmovat 'преструвам се' и 'флиртувам'/ книжовното значение на думата е 'снимам филм'//.

Глаголът грѐмна се има различни значения в изявително и повелително наклонение. В индикатив той означава 'учудя се' или 'не отдавам особено значение на нещо' /чрез пренасяне на названието по пътя на иронията/ - напр. ще се грѐмна 'няма да се трогна много'; грѐмна се 'изненада се'. В императив семантиката е друга. От една страна, с грѐмни се се оспорва чуждо становище /'това, което твърдиш, не е за вярване'/, а, от друга, същата лексикална единица може да служи и като подкана, с която напомняме на дадено лице, че искаме да се освободим от присъствието му /'махай се, отивай си'/. И при този глагол наблюдаваме еднаква семантика на положителната и отрицателната форма в индикатив, 1 л. ед.ч. - ще се грѐмна и няма да се грѐмна означават 'няма да се трогна много'.

***

И така в ученическия сланг лексемите, създадени чрез преосмисляне на значението на книжовни думи /т.е. резултат от процеса преносимост/, представят най-значителен дял. Именно тази част от сланговата лексика най-добре служи на езиковия спорт, на словесната игра, отговаряйки непосредствено и в най-голяма степен на изискването за оригиналност и находчивост. Бързото ѝ излизане от обращение е закономерно

следствие от самото ѝ предназначение. Когато са все още модерни и нови, тези лексикални единици имат висока честота на употреба, но обикновено не след дълго губят свежестта си, престават да се харесват на учениците, за да бъдат заменени с нови, по-ефектни и остроумни думи /това е една от причините за богатата синонимика в ученическия сланг/.

Потенциите на отделните лексико-граматични категории за развиване на преносни значения не са еднакви. Докато в книжовния език най-големи възможности крие прилагателното, съществителното, а след това глаголят,²⁶ в ученическия сланг въз основа на собствени проучвания установихме, че най-голяма активност в това отношение проявява съществителното, следвано от глагола и прилагателното. Разликата вероятно се дължи на силно изразената тенденция към конкретност – един от най-характерните белези на сланга. А може би самата тенденция към конкретност е функция от водещата роля на съществителното в сланга – факт, който се демонстрира не само в процеса преносимост, но се подчертава и от морфемната деривация /срв. големия брой деноминативни глаголи/.

Наблюденията над лексиката, получена в резултат на семантична трансформация на вече съществуващи думи, свидетелствуват, че върху ученическите асоциации влияят спецификата на средата в съответното селище /например в бургаския сланг се използват названия на понятия, свързани с морето – сарделата 'глупак', шамандура 'глупак'. Гювеч 'забава в частен дом' там е получило уточнение моряшки гювеч. Рудоземските ученици са автори на силикозна тройка 'оценка 3', възприета по-късно в останалите училища. Подобно е положението и със заемките, възходящи към балканските езици – във видинския сланг има повече сърбохърватски думи, отколкото другаде; в крайдунавските селища учениците са активизирали – обикновено след промяна на значението – румънски, а в областите с по-компактно турско население – турски лексикални единици, функциониращи в диалектите или в разговорния стил./, научният и техническият

26

Вж. Д. Мирчева, цит. съч., с. 26.

прогрес²⁷ /барометър, витамини, инсталирам, космонавт, локатор, ремаркѐ, стюардѐса, рентген, телекула, включвам, загрявам, откачам, превключвам/, общественият и политическият живот /досиѐ, гестапо, петминутка, хунвейбин 'невъзпитан младеж', парламент/, изкуствата /автограф, галерия 'кабинет по военотехническа подготовка', дискотѐка, 'събиране в частен дом с цел да се слуша музика', маестро/, модата /ластѐкс 'празнословие', семантично трансформирано от книж. ластѐкс 'еластичен плат', перука 'коса'/, спортни /дузпа 'двойка', писта 'място за изпитване - пред черната дъска', фал 'нетактичност, неподходяща постъпка, обикновено с лоши последствия', финтирам 'лъжа', шайби 'стотинки', шнорхел, бълг. книж. 'дълга трѐба, атрибут от екипировката на водолаза', в сланга 'висок човек', шеки 'дълги крака'/, както и познанията на средношколците по науките, които се изучават в училище /матриархат 'майка', ферман 'дълъг урок', хѐш 'момче', шериф, 'директор на училище'; концентрат 'спиртна напитка', сублимирам/.

Сравнението с ученическият сланг от 30-те години, регистриран от Ст. Стойков и П. Войников, показва, че както тогава, така и днес се касае за основен словотворчески похват. Новото откриваме в характера на асоциациите, които, както вече посочихме, са в тясна връзка със заобикалящата действителност. Докато вниманието на съвременните ученици все по-често се насочва към области, демонстриращи постижения на човешкия ум /наука, техника, политика, литература, кино/, то техните колеги от преди войната и непосредствено след нея черпят в по-голяма степен от арсенала на военната и църковната терминология /срв. бомби 'женски гърди'²⁸, бомби фърлям 'заблуждавам'²⁹, генерал 'голяма угарка', гръмвам 'получавам слаба оценка'²⁸, изтръгнал шпицете 'умрял', манѐвра 'глулак', манѐврим 'бия'; ангел 'стражар', иконостас 'лице'²⁸, манас-

²⁷ Вж. М. Вългенов, цит. съч., с. 39; Цв. Карастойчева, За мястото на лексиката от науката и изкуствата в съвременния сланг на учащите се в България, Аспирантски сборник, кн. 2, В. Търново, 1974, с. 5-22.

²⁸ Думите се употребяват и днес.

²⁹ По изключение за по-добра аргументация тук се привлича и фразеологията от 30-те години.

тир 'затвор'. Като база за преосмисляне се използват и думи, назоваващи приспособления с просто устройство или занаятчийски сечива /катанец 'глупав, прост човек', мангал 'глупав, прост човек', мандра 'изобилна почерпка', прапай си мѐо 'има да чакаш', ренде 'глупак', тезгяф 'пиян човек'), а само в редки случаи - лексикални единици, свързани с по-съвършени човешки открития /авятор 'безпаричен човек', барометър 'нос'²⁸, оди джвѝкай микроби 'махай се', прожѝктори 'очила', ремаркѝ 'стажант-учител'³⁰, фарове 'очила'/.

Съвременният ученически сланг се отличава от предвоенния с подчертания си афинитет към названия /касае се предимно за словосъчетания/ на филми и книги, които по-късно се трансформират семантично, за да именуваат най-важни и интересни понятия от живота в училище. В материалите на Ст. Стойков и П. Войников открих само една дума с подобен произход - тарзан 'зле облечен човек' /Тарзан е герой от много филми по романи на Ед. Бороуз/.

Случай на взаимодействие между лексикално и граматично значение, в резултат на което се стига до семантична трансформация, наблюдаваме при някои глаголи, които само в сланговото си значение са възвратни /слагам се, чупя се/. Подобна диференциация, вече на слангова почва, наблюдаваме и при глаголите гръмна /'удивя, учудя някого' и 'получа слаба оценка'/ и гръмна се /'не се трогвам', 'не обръщам внимание на нешо' и 'учудя се, изненадвам се'/.

Взаимодействието между лексикално и граматично значение във формите на повелително и изявително наклонение при глагола гръмна се, както вече посочих, също води до различни семантични стойности. Сведения за семантични трансформации на граматична основа в студията на Ст. Стойков липсват, затова не можем да твърдим, че този словотворчески похват е присъщ и на предвоенния ученически сланг.

2. Лексеми с книжен или архаичен нюанс

Основната част от думите в сланга са възникнали върху базата на активния пласт от книжовния език след промени в значението или словообразуването. Многобройните семантични и словообразователни трансформации са реакция на задължи-

делната в училище книжовна норма.³¹

Когато в сланга се заимствуват думи от активния запас на езиковия стандарт, те задължително се променят - по структура или по семантика. В повечето случаи подобно е отношението и към думите от други източници. Тъй като популярността на тези лексеми е по-малка /било че са ограничени в определена сфера, било че са от пасивния запас или от чужди езици/, това дава възможност и за буквално заимствуване. Слабата фреквентност, с която се среща дадена дума в езика, както и обстоятелството, че е неизвестна на повечето говорители, я прави необичайна и странна за контекста, т.е. ефективна и по начало подходяща за целите на сланга. Подобни думи би трябвало да се обособят в отделен деривационен начин - заимствуване без промяна на семантиката и формата. В студията ни те са оформени като подгрупи в рамките на съответния източник на заимствуване поради ограничения им брой.

2.1. Отвращението към прекалената книжовност се изразява и в употреба на строго книжовни или архаични думи в неподходящ контекст. Старобългарски думи се използват в единични случаи /глаголене 'говорене', яко 'като'/. Понякога се заимствува старо значение /книги 'карти за игра' / или само фонетичният облик /говендо 'грубо обръщение', книги 'учебници', раб божий 'ученик'/. Сравнително по-често се срещат битували в книжовния език, но вече остарели лексикални единици от домашен и чужд произход, които в сланга на отделни колективи получават нормална честота - напр. берберин 'фризьор', даскал 'учител', калєври 'обувки', клепало 'училищен звънец', калєм 'писалка', 'химикалка' или 'тебешир', папуци 'обувки', саат 'часовник', табла 'черна дъска', сметка 'математическа задача', смятане 'математика', школо 'училище'.

Там, където думите в сланга имат идентично значение в пасивния запас на книжовния език, особено когато са и разговорни /напр. даскал, калєм, школо - списъкът може да се увеличи и с някои турски думи с разговорен или просторечен

³¹ Вж. L. Klimeš, Slang plzeňských studentů, Sborník pedagogického ústavu v Plzni, 1964, str. 73 - 113; str. 109.

нюанс, възприети в сланга/, може да възникне опасение, че това не са слангови, а разговорни лексеми. Причината да ги считаме за слангови е обстоятелството, че в говора на учащите се те имат повишена фреквентност в сравнение с разговорния стил и през определено време са на мода. Самите ученици и студенти го съзнават, отбелязвайки: "Сега никой не казва така". Експресивността на тези думи в сланга е много по-силна, защото ясно се осъзнават като остарели, неутрални само в езика на най-възрастните. А младият човек - според ситуацията - обича да се представя за по-различен, отколкото е в същност, и то винаги насочвайки се към крайностите.

По своя характер използваните остарели думи са архаизми /в този случай денотативната съотнесеност остава същата или слабо се модифицира с оглед към настъпилния прогрес в материалната култура на съвременното общество - берберин, даскал, калёври, калём, папуци, табла, школо/. В други случаи се касае за използване на думи, които са на път да се превърнат в историзми. Преосмислени по метафорен път, те стават названия на понятия от съвременния бит. Обикновено чрез семантичната трансформация се цели омаловажаване на обекта - калёври, клепало 'училищен звънец', сметало 'черна дъска', чекрък 'магнитофон', юлар 'вратовързка/.

2.2. Макар и по-рядко, умишлено се използва лексика, свойствена на изисканите и строго книжовни езикови изяви, но неуместна в сферата на устното общуване, особено между близки хора - абдикирал 'избягал от час', инсталирам 'поставям', конфискувам 'вземам без намерение да върна', концентрирам се 'съсредоточа се' /срв. Копеле, кажи им да престанат най-сетне, защото от вас не мога да се концентрирам/, манкирам 'бягам от учебни занятия', създател 'родител', циркулирам 'разхождам се'.

В пражкия ученически сланг се употребяват /също иронично/ свойствени на административния стил и на приповдигнатия начин на изразяване пълнозначни думи и синтактични връзки, напр. kýžený /чеш. книжно 'бленуван'/, opětně /чеш. книжно арх. 'отново'/. prostřednictvím /чеш. книжно 'при посредничеството на'/, pakliže /чеш. книжно арх. 'ако ли пък'/, pročez /чеш. книжно арх. 'поради което'/, tudíž /чеш. книжно 'следователно'/. Значението в сланга е идентично с книжовния език - в случая е достатъчно, че лексемите са неподходящи за контекста.

Необичайността на архаичните и книжните думи в съвременната фраза се осъзнава ясно от средношколците, но архаизацията или неуместната помпозност са преднамерено търсени, защото, като смесват актуална и архаична, разговорна и високопарна лексика в един план, те разчитат на комичен ефект.

3. Диалектни думи в сланга на учащите се

Диалектните думи в сланга не са много, но обективни предпоставки затрудняват еднозначното и категоричното им квалифициране като диалектни. Причините са комплексни. Границите между разговорни и просторечни думи, от една страна, и диалектни, от друга, не са ясно очертани, а между разговорни и слангови са само степенни, което пречи на ясното им диференциране. Трудностите се увеличават от липсата на речник на българските диалекти и на пълен архив на диалектните думи, съставен не само върху публикации, но и въз основа на теренни проучвания. Считаме, че една лексема може да се третира като диалектизъм в сланга, ако: а/ независимо от факта, че съществува в местния диалект, в сланга заемката е променила семантиката си; б/ ако диалектната дума в сланга има по-висока честота, отколкото в разговорната реч на същата област; в/ ако е заимствувана не от диалект, а директно от сланга на друга корпорация на учащи се.

Налице са взаимоотношения на различно ниво: диалект:социолект /а, б/; социолект:социолект /в/.

За заемки от диалектите сме склонни да считаме и повечето турски думи, битували в териториалните говори или разговорния стил, които в сланга са станали модерни /функционират с повишена фреквентност/ или пък са променили семантиката си. Ако засега ги обособяваме в отделна група сред заемките от чужди езици в сланга, правим го условно, по традиция.

Болшинството от диалектните думи в ученическия сланг са от западни български диалекти. Авторитетът на софийския ученически говор, в който някои от тях битуват още от 30-те години, е наложил употребата им в почти всички български училища и ги е направил почти разговорни.

В своята студия Ст. Стойков квалифицира като диалектни дечко 'дете', егъ 'средство за изразяване на проклятие или на пренебрежение', копеле 'момче', лъохман 'глупак', мла-

тим 'бия', перушан 'глупав', цѝвря 'плача', ч̀адим 'пуша цигари', шм̀угна се 'вляза или изляза незабелязано'. Всяка от цитираните лексеми функционира и в съвременния младежки сланг, и то и в източни области. /Диалектният произход на някои от тези думи обаче би могъл да бъде оспорен./

Без промяна в значението в днешния сланг на ученици от Източна България срещаме следните западни диалектизми³²: бацкам 'целувам' /ЮЗ³³/; б̀злив 'страхлив' /ЮЗ, Троянско/; п̀раскам 'побягвам, хуquam' /ЮЗ/; к̀опеле 'момче' /Р., Съртско/; к̀осим се 'ядосвам се' /ЮЗ/; л̀об̀ут 'бой' /ЮЗ, тур./; мл̀атим 'бия' -ЮЗ, СЗ; одма 'веднага' -БТР - с.574; РРОДД - с.308; с̀фитки 'искри' -СЗ; тепам 'бия' ЮЗ; шм̀угнем се 'вляза или изляза незабелязано' -ЮЗ; РРОДД - с.577, разг. Диалектната дума к̀ѝт -ЮЗ, ЮЦБ, тур. е усвоена и с пвете си значения, характерни за различни диалектни области, а именно 'малко, недостатъчно' /с.Говедарци, Самоковско/ и 'няма нищо, нещо липсва' /Калофер/. Напр. к̀ѝт съм 'нищо не зная'. Ж̀ив з̀ан сме - мангизите к̀ѝт, халк̀алката и т̀я... Прум! 'махай се, отивай си' -ЮЗ, не само е проникнала в ученическия сланг, но вероятно е помогнала да се обособи оригинален императив от някои съществителни без субстантивно значение в сланга /срв. Ч̀упка! Ай, сифон бе, лимонадо! - и пвете със значение 'махай се'/.³⁴

Промяна в значението са претърпели п̀жабола /от п̀жабала 'шум, глъч' - ЮЗ/ 'ученическа забава с танци'; думан

³² Като източник за справки е ползуван диалектният архив на Института за български език, Български етимологичен речник, т. I, А-З, С., 1971 /съкр. БЕР/ и Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век, С., 1974 /съкр. РРОДД/.

³³ Възприети съкращения: М 'мизийски', Р 'рупски', СЗ 'северозападни', СИ 'североизточни', СЦБ 'северни централни балкански', ЮЗ 'югозападни', ЮИ 'югоизточни', ЮЦБ 'южни централни балкански'.

³⁴ От друга страна, ограничен брой диалектизми от източни териториални говори се срещат в сланга на ученици от Западна България. Срв. п̀ингил 'висок човек' /ИР - Странджа/; х̀ахо /диал. 'прост, глупав' - ИР - М.Търновско/ 'човек със странно и наивно държание'.

/'дим, пушек' - ЮЗ; 'мъгла' - М/'махай се'; лопатърче /'звънец' - ЮЦБ/'училищен звънец'; мешè /'лъб' - диал. - РРОДД, с.258/'бой'; образ /'лише' - СЦБ, Плевенско, Троянско/'човек със странни постъпки'³⁵; пòляк /'пъдар' - СЗ, ЮЗ; 'човек, който живее в полето' - в диалекта на с. Брусен, Тетевенско/'селянин'; прижàрам /от джàрам 'вгледам се дълго, внимателно' - ЮЗ, Прилепско/'препиша'; рипане /'скачане' - ЮЗ/'физкултура'; чвòр /'несговорчив човек' - ЮЗ/'шоп'; тàраба /'лъска' - диал. рум. - РРОДД, с. 497/'черна лъска'; чàдим /'пуша' - ЮЗ/'пуша цигари'; чекòр /'остатък от отсечен клон' - ЮЗ/'оценка 4'³⁶; чүрим /'пуша' - ЮЗ/'пуша цигари'; фүкам се 'скачам високо'³⁷ 'лържа се с прекалено високо самочувствие' и 'хваля се'. Повечето от диалектните думи са променили значението си по метафорен път /пòляк, прижàрам, рипане, чàдим, чүрим, фүкам се/, а по метонимен път вероятно се е стигнало до мешè /оръдието за действие започва да изразява и самото действие/.

Няколко диалектни думи са навлезли в предвоенния ученически сланг чрез аргото - дингил 'висок човек' /АБРБ³⁸, с. 6/, дрàскам 'бягам' /АБРБ, с.6/, пàтъци /диал. 'меки детски обувки, буйки' /'обувки' /АБРБ, с. 11/, чвòр /диал. 'възел в дърво' или 'несговорчив човек' - Брезнишко/'селянин' и 'глупав човек' /АБРБ, с. 13/. Във всички изброени случаи значението на думата в аргото и в сланга е еднакво, което ни кара да ги считаме за арготични, а не за диалектни думи в сланга.

При посредничеството на тайния терзийски говор е проникнала в довоенния сланг думата шòрам /шòр 'вино' - Пиротско, Дебърско/'пия алкохол', а чрез тайния люлгерски говор - шитòсам /'дам, предам' - ЮЗ/'продам', срещано и

³⁵ Възможно е книжовното образ да се е свързало със значението 'странен човек' по синонимен път /от скища - в сланга 'странен човек'/.

³⁶ По графична близост - У.

³⁷ Друго вероятно обяснение - заемка от чешки език.

³⁸ Вж. Б. Ирник и Кормиш, Апашки език, Апашко-български речник на Балканите, С., 1930. /съкр. АБРБ/.

като шитнем. Тези думи функционират в съвременния младежки сланг по наследство от довоенния.

4. Арготизми в сланга на учащите се

Най-голям дял от чуждите думи в сланга на учащите се съставят заемките от българските тайни говори³⁹ - апашки, цигуларски, джългерски /зидарски/, терзийски /шивашки/, хлебарски. В съвременния ученически сланг тези лексеми функционират по наследство от довоенния ученически социолект.

Поради социално-икономическите промени в края на XIX и началото на XX в. българските тайни говори се разпадат и "много думи от говора на българските крадци навлизат в разговорната реч на някои по-прости обществени слоеве, а оттам се разпространяват и в други среди, на първо място между младежи и гимназисти"⁴⁰. Нахлуването на думи от аргото и от езика на обществените низини след Първата световна война е обща тенденция и мода, която се наблюдава във всички европейски езици.⁴⁰

4.1.1. Част от тези думи се възприемат в ученическия сланг, без да претърпят семантични или словообразователни промени. Слабата им популярност сред непосветените е главно им качество. Такива са абѐ 'хляб', авѐр 'приятел', арабия 'добър/весел, шедър човек', баро 'добро', врѝзвам 'лъжа', гѐним или гѐпя 'крада', гѝлам 'вървя', гѝрам 'вървя', дикѝзим 'гледам', дрѝскам 'бягам',

³⁹ По-обстойно разглеждаме арготичното наследство в съвременния ученически сланг в самостоятелна статия /вж. Цв. Карастойчева, Към характеристиката на днешния ученически сланг, Аспирантски сборник, В. Търново, 1973, кн. 1, с. 59-74/, затова някои моменти тук само ще се маркират.

⁴⁰ Вж. Ст. Стойков, цит. съч., с. 22; Б. Ирник и Кормиш, цит. речник; Ив. Бояджиев, Помощни средства при криминалното издирване, сп. Народна милиция, 1945, кн. 6, с. 11 - 12. /съкр. ИБ/. Горепосочените източници се използват като база за сравнение; M. Weingart, Zvuková kultura českého jazyka, Spisovná čestina a jazyková kultura, Praha, 1932, str. 196.

праснал 'избягал', кѝнти 'пари', кѝфтим 'лъжа', марѝз 'бой', марѝзя 'бия', марка 'спъване с крак', мѝфта 'придобивка без вложен труд', папам си 'имам слабост, харесвам', панѝз 'затвор', папуш 'обувки', рѝся 'вземам безвъзвратен заем', саркаѝф 'сако' или 'костюм', свѝри ми 'гладен съм', скивам или скибам 'гледам', тараш 'обиск', 'претърсване', тарика̀т 'хитрец', тафам, тафим или таѝя 'лъжа' /но по-често променено - 'крала'/, търка̀л 'бой', търка̀лям 'бия', фѝскам 'бягам', ча̀й 'младо момиче', чакѝсвам 'разбирам', чу̀пя се 'отивам си, махам се'.

Някои от тях са цигански, други турски, но в довоенния ученически сланг са навлезли при посредничеството на апашкия говор. В сланга те имат идентична семантика с аргото, а не с езика-източник. Цигански⁴¹ са абѝ /циг. *khabezanes* 'хлеб'/'хляб' /в нашия материал и у П. Войников думата се среща във форма, по-близка до цигански - като хабѝ/, ба̀лама /циг. *balamó* 'лице с нецигански произход'; в стариндийски - 'младо, глупаво'/'глупав, наивен човек', ба̀ро /циг. *baró* 'голям'/'добро', га̀дже /циг. *gadjo* 'лице с нецигански произход'/'хубаво момиче', 'любовница', дикѝзя /циг. *dikava* 'гледам'/'гледам', джанѝ̀р /циг. *tschingar* 'шум'/'шум', манѝ̀зи /циг. *manghin* 'пари'/'пари', марѝз /циг. *marava* 'бия'/'бой', панѝз /циг. *panava* 'затвор'/, ча̀й /циг. *tschvo* 'дете, момиче', а турски - аѝф /тур. *afif* 'чист, скромн'/'безпаричен', далавѝ̀ра /тур. *dalavege* 'непочтена слежка'/'непочтена спелка', качак /тур. *kaçak* 'беглец'/'бягство от учебни занятия', морѝ̀к /тур. *moruk* 'подигравателно обръщение към старец'/'баша', ченѝ̀ /тур. *çingene* 'циганин'/'таен агент'.

Както вече бе посочено, аргото играе роля на посредник и при заимствуване на някои диалектни думи. Чрез него са проникнали и аван̀та /в апашкия говор и като алаван̀та - ИБ, с. 12; вероятно от фр. *avantage* 'облага, предимство'/, испанският израз тан̀то за тан̀то /в аргото - тан̀те пу тан̀те 'по равно'; исп. *tanto por tanto* 'също толкова'/'по равно',

⁴¹ Вж. К. Костов, Цигански думи в българските тайни говори, Известия на Института за български език, кн. IV, 1956, с. 411 - 423. Етимоните на циганските заемки в сланга се привеждат по посоченото изследване.

нем.-рус. дума фунт /нем. Pfund, рус. фунт/'лев'. Има основание да се счита, че дойчо 'германец' е също плод на словотворчеството на българските крадци /АБРБ - с.6/.

4.1.2. Силно изразената тенденция да не се зачита семантиката и структурата на заемките, се проявява и към думите, проникнали някога от аргото. Авер /аргото - съкр. а. 'съучастник в кражба' и 'приятел' / в ученическия сланг е само 'приятел'; бачкам /а. 'работя' и 'крада' / 'работя' и 'правя'; бройкам /а. 'следа' / 'гледам предизвикателно'; гүрам /а. 'вървя по следа' / 'вървя'; далавѐра /а. 'придобивка чрез престъпление' / 'придобивка', а по-късно 'нечестна сделка'; джангър /а. 'потеря' / 'шум'; качам /а. 'попадам в клопка' / 'ишвам неочаквано непоканен'; качак /а. 'освободил се от преследване' / 'бягство от учебни занятия'; кинти /а. 'грошове' / 'пари'; клинча /а. 'лъжа, чакам, отбягвам' / 'не изпълнявам задълженията си; курназ /а. 'хитрец' / 'смел, горделив, нахален'; курназя се /а. 'пяволувам' / 'държа се гордо, предизвикателно'; пергѐл /а. 'крака', 'разкрач' / 'крака'; скапан /а. 'пребит' / 'лош, некачествен'; чакал /а. 'свидетел на престъпление, който трябва да бъде подкупен' / 'момче'; чакалък /а. 'чакане на дял от придобивка в резултат на престъпление', 'среща'.⁴²

През последните двадесет и пет години някои слангови лексикални единици от арготичен произход са претърпели нови промени в семантиката си или са развили нови нюанси и употреби. Касае се за изменения в самия ученически сланг. Афиф освен 'безпаричен' започва да означава и 'несигурен'.⁴³ Думата диз /тур. diz 'коляно' / в аргото и в софийския ученически сланг от 30-те години означава 'задник', а по-късно, вероятно по пътя на иронията, е трансформирала значението си в 'елегантно облечен мъж'. Гүрам 'вървя' копира семантичния спектър на книж. вървя, отивам и развива значение 'приличам, подхождам' /срв. Гүра ти тази рокля /и 'дружа' /срв. Още ли гүрате с Влади?/. Прилагателното кофти 'лъжлив, неистински' вече се употребява като 'лош, не-

⁴² По-вероятно е до чакалък 'среща', както и до чакал 'среща' да се е стигнало не по пътя на семантична, а на словообразователна трансформация на базата на книж. чакам.

⁴³ Вж. Ив. Бояджиев, цит. съч., с.12.

качествен'. Отначало в аргото /и в циг. penáva 'казвам' / пиниз означава 'говори', а по-късно 'подлъгване, чакане в квартира' /АБРБ, с. 11; ИБ, с. 12/. В софийския ученически говор преди войната същата дума означава 'внимание', а в съвременния ученически сланг - 'шега, закачка'. Пунт /а. 'прикритие' / в довоенния ученически сланг има три значения: 'шега', 'измама' и 'примка'. Думата по-късно е изгубила последното си значение и е придобила ново значение - 'оригинално', 'интересно'. Пунтирам в говора на крадците е 'прикривам се' /АБРБ, с. 11/ и 'съдействувам при измама' /ИБ, с. 12/. В довоенния ученически сланг думата означава 'внимаване'⁴⁴, а в съвременния - 'преструвам се' и 'имитирам'. Тафим вече по-често означавава 'крада', отколкото 'лъжа'. Тужар в аргото и в довоенния ученически сланг има семантика 'богаташ', а днес ѝ фонетичен облик тужер е известна като 'малко дете'. Търкалям 'бия' напоследък се употребява и в значение 'пътуване с кола' /Напр. Приятно търкаляне/. Чакан /а. 'свидетел на престъпление, който трябва да бъде подкупен' / днес означава 'момче', а чаткам /'удрям' или 'хвърлям далеч' / - 'удрям' и 'разбирам'. Чорап 'сводник' в някои училища се употребява в значение 'приятел'.

Съвременният сланг е наследил от довоенния ученически сланг и няколко думи от българските тайни професионални говори на зидари /баровец 'добре облечен човек', кльопам 'ям', пъркам 'пия', шиткам 'продавам' - последната може да се приеме като заемка от югозападни диалекти/, просяци /готено 'добре' /, цигулари /киризим 'гледам'⁴⁵/ и шивачи /шорам 'пия алкохол' /.

Слангът търпи сериозно влияние от страна на аргото не само в лексикално, но и в словообразователно отношение. Най-популярните суфикси и словотворчески модели в аргото са обикнати и в ученическия сланг.⁴⁶ Освен това лексиката от

44. Вж. П. Войников, цит. съч., с. 73. Той обаче посочва 'шега, измайтаняване; хитро скроена някому игра'.

45. Вж. К. Костов, цит. съч., с. 423. "Чалгаджийският език е служил за основа, от която някои други тайни говори са заимствували думи от цигански произход."

46. Срв. втори и трети раздел; Вж. Цв. Карастойчева, Към характеристиката ..., с. 66-70.

арготичен произход е с добри деривационни потенци и става основа за възникване на нови думи в самия сланг, т.е. без еквиваленти в аргото. 46

Въпреки че аргото играе безспорна роля при оформянето на ученическия сланг като словна система, влиянието не се дължи на преки контакти между учениците и българските рецидивисти. В студията си за предвоенния ученически сланг Ст. Стойков посочва: "Със сигурност може да се твърди, че софийските гимназисти нямат никакви преки връзки с представителите на престъпния свят; те дори не подозират, че много от техните "тарикатски" думи са същевременно притежание на българските крадци".⁴⁷ Като се имат пред вид и новите социално-икономически условия в нашата страна, с още по-голяма категоричност това може да се каже за съвременния ученически сланг. Лексиката от арготичен произход се разпространява по устен път и много рядко - чрез литературата с тематика из живота на престъпниците. Това лесно води до фонетични изменения. Понеже нямат сигурен коректив и им липсва усет за морфемния състав, учениците понякога усвояват думата с погрешен звуков облик и тя така се разпространява не само в отделни селища, но и в цели области. Най-често се среща замяна на съгласни, които се различават само по звучност - диз/дйс, пандиз/пандйс, пиниз/пинйс,⁴⁸ сгепцвам/скепцвам. Подменят се и устнени съгласни - скивам/скйбам, пандиз/бандиз⁴⁹ / в един случай предадено като мандиз/. Колелбания настъпват и при отразяване на широките неударени вокали - мангизи/мънгизи, пениз/пиниз, търкал/таркал. В някои случаи една и съща дума се предава в два и повече варианта - джангар /у Ст. Стойков/, джингар /АБРБ/, джангър /у Т. Бояджиев и у мене/, саркѝф /у Ст. Стойков/, саркаѝф /у Т. Бояд-

⁴⁷ Вж. Ст. Стойков, цит. съч., с. 23.

⁴⁸ Понякога сме затруднени да открием действителния консонант, тъй като у Ст. Стойков краесловното обеззвучаване се отбелязва. В съвременния сланг приоритет имат мариз, пандиз. Вероятно влияние са оказали деноминативните глаголи от тези съществителни - маризим, пандизим.

⁴⁹ Понякога различията се дължат на вариативност в цигански - panđava, bandava 'затвор', а не на неосведоменост.

жив и у мене/, съркаф / в диалектния архив на БАН/. Абѐ по-често се употребява с формата си в цигански - като хабѐ. За неосъзнат морфеман състав свидетелствува скѐпшвам вм. сгѐпшвам /от гѐпа/. Подобни случаи потвърждават мнението, че учениците нямат преки контакти с престъпния свят, че негативното им отношение към обществените ценности е само поза, демонстрация на тяхната "зрелост" и "самостоятелност".

Сравнявайки мястото на арготичната лексика в ученически сланг през 30-те и 60-те години, стигаме до заключение, че позициите ѝ и днес са стабилни. Съвременните ученици обаче дори не полозират, че употребяват лексеми, заети от техните колеги преди войната от тайния говор на крадците.

В някои случаи думи с висока фреквентност в довоенния сланг вече са излезли от обращение ⁵⁰ /айналия 'любър', айнасъз 'лош', буца 'момиче'⁵¹, нищам 'мълча', твърлим 'крада'/, но други от тях се държат трайно и дори са получили широко разпространение в разговорния стил. Ако за някои от навлезлите след войната думи арготичният произход не е напълно сигурен - напр. качак /а. 'освобождение от преследвачи'/ 'бягство от учебни занятия' - евентуална заемка от турски или от диалектите в сланга, грязкам 'ям', кащвам /а. 'попадам в клопка'/ 'идвам неочаквано', пергел /а. 'разкрач'/ 'крак', свири ми 'гладен съм', скапан /а. 'пребит'/ 'лош, некачествен' /възможно е до тези значения да се е стигнало в резултат на семантични трансформации, т.е. самостоятелно/, то думи като връзвам или връзвам го /а. завръзвам 'бягам'/, гюмѐ 'квартира', калѐ 'много добре', клинча /а. 'бягам, отбягвам'/ 'бягам от задължения', нафиркан 'пиян', падам си, 'имам слабост, харесвам', търкалям 'бия', фиркам 'пия', фрашкан 'пълен'/а. фрашкам 'влизам'/, чай 'момиче' са регистрирани от АБРБ и от ИБ, но в сланга са навлезли или след Втората световна война, или са били

50

В повечето случаи се касае за обедняла синонимика. Отпаднали са вулгаризми, както и думи, пряко свързани с професията на крадците или означаващи вече неактуални понятия. Вж. Цв. Карастойчева, Към характеристиката..., с. 71, с. 74.

51

Днес буца означава 'яко момче с широки рамене'.

заети във вече оформящите се и в други по-големи градове младежки слангове. По-късно в резултат на засилените контакти на населението по време на войната /напр. евакуация, мобилизация/ и след нея /младежки бригади, следване, летни ученически лагери/ тези лексеми са проникнали в речника на младежи и от други области на страната. Безспорно е, че в отделните ученически колективи се употребяват само някои от тях, но на съвременния ученически сланг като условна реалност са познати всички.

Като се опира на АБРБ /434 думи/ и на ИБ /112 думи/, Ст. Стойков установява, че през 30-те години 35-40% от апашката лексика е достояние на софийските гимназисти. 35% от речника на П. Войников и 25% от материала на Ст. Стойков са от арготичен произход. Не съм в състояние да определя процентно положението в сланга на отделните ученически корпорации, където, естествено, функционират много по-малко думи, но общо в българския корпоративен ученически говор са в обращение около 100-110 думи, възхождащи към аргото на българските престъпници. Поради липса на каквито и да е сведения за състоянието на следвоенния апашки говор, като и на сигурни факти, свидетелстващи за изчезването му, не сме в състояние да отговорим категорично дали тенденцията е била само към стесняване обсега на аргото, или то продължавамакар и не така интензивно - да попълва речниковия състав на днешния сланг на учащите се. Тъй като липсват контакти между българските рецидивисти и учащата се младеж, по-вероятно е подобно влияние да не съществува. От друга страна, известно е, че в трудово-възпитателните училища се говори сланг, който в някои тематични групи е близък до аргото, но който засега също е останал вън от проучванията на българските езиковеди. Лингвистични наблюдения за евентуално лексикално влияние от страна на тази езикова изява върху младежкия сланг нямаме.

Апашкият говор отдавна е загубил своята секретност. През 30-те и 40-те години цитираният речник на Б. Ирник и Кормиш, както и списъкът на Ив. Бояджиев са били публикувани за улеснение на българските криминалисти в борбата им срещу престъпния свят, а това свидетелства за непопулярност на включената в тях лексика. Днес голяма част от тези думи се квалифицират като разговорни /срв. БТР вътър, дингил, дрангълник, закъсвам, зелен, изклъчвам, келепър, маз-

ник, мѹфта, офѣйквам, перушан, тарика̀т, хайван, шашардис-вам/, а други дори не са получили стилистична бележка /жигос-вам, шпѣрец/. Границите между арготичната и сланговата лексика, от една страна, и разговорната и просторечната, от друга, са степенни. С оглед на запазване езиковата чистота включването на част от тях в разговорния стил ни се струва засега прибързано /срв. ба̀лама, далавѣра, мѹфта, тарика̀т и др./ . Несъмнено е обаче, че именно ученическият сланг е изиграл ролята на посредник за постепенното навлизане и трайното установяване на част от арготичната лексика в разговорния стил и просторечието, без говорителите да подозират, че употребяват арготични думи.

4.2. В сланга се срещат думи и изрази от терминологията на картоиграчите, които условно причисляваме към заемките от тайните говори. По метафорен път тези думи са преосмислени и нагодени към понятия от училищната сфера. Такави са: ас 'оценка 6' /най-високата оценка съответствува на най-силната карта/, валѣ 'оценка 2' /в белота валето се брои за две/, джус 'хубаво' или 'наред' /в бриджа - постигнат анонс/, зако̀зя 'запам труден въпрос', изца̀кам някого 'поставя слаба оценка', ка̀ре 'оценка 4', квар̀та 'оценка 4', ко̀з 'слаба оценка', мѐтър съм 'избягвам неприятност' или 'не ме изпитват', му̀нти съм 'намирам се в тежко положение' или 'не съм си подготвил уроците', овѣ̀трих се 'попаднах в лошо положение' /при зле пресметнати шансове за победа играчът е "вътре", т.е. губи/, па̀с 'ненамеса', па̀с съм 'не се намесвам', 'не изказвам мнение', преца̀кам 'изпитам' преца̀кам се 'получа слаба оценка' или 'измамя се', тѐрца 'оценка 3'.

5. Заемки от чужди езици

5.1. Чуждите езици също служат като източник за обогатяване на ученическия сланг. На първо място сред тях са заемките от турски. Този език не се изучава в училищата, затова всички думи от турски произход са проникнали чрез диалектите и разговорния стил или при посредничеството на агротото, т.е. това са в същност диалектни и арготични заемки в сланга. Само в области с по-компактно турско население /Кърджали, Омуртаг, Разград, Тервел/ може да се приеме, че някои лексеми са заимствувани директно от носители на

турски език. Докато в диалектите и разговорния стил турските думи, общо взето, имат постоянна фреквентност и дори се наблюдава тенденция към намалена употреба, то в ученическия сланг някои лексеми от турски произход стават модни през определени периоди и почти не слизат от устата на учениците. Именно такива нашумели, с повишена фреквентност думи считаме за основателно да квалифицираме като слангови. Ако значението на думата в сланга не съответствува на значението ѝ в турски език или в диалекта-посредник, то тя може определено да се характеризира като слангова лексикална единица.

5.1а. С непроменено значение са проникнали в сланга чрез разговорния стил или народните говори гезме /тур. gezme-ge 'разхождам се' / 'разходка'⁵²; икилик /тур. ikilik 'двойка' / 'оценка 2'; кьотек /тур. kötek 'бой' / 'бой'; лаф /тур. laf 'дума', 'празнодумство' / 'бъбрене', 'празен разговор'; мангъри /тур. mançir 'дребна монета' / 'пари'; мараба /тур. maraba 'здравей' / 'здравей'; тайфа /тур. tajfe 'група, племе' / 'група, компания'; чабуджак /тур. çabucak 'тутакси' / 'тутакси, веднага'; сон /тур. son 'край' / 'край'. При посредничеството на аргото с непроменена семантика са възприети гилам /думата вероятно произхожда от тур. gelmek 'вървя', джангър /тур. cangil 'трясък, кънтеж' / 'шум'.

5.1б. По-често се наблюдават думи с променена семантика или с напълно преосмислено за целите на училищната практика значение /конкретните пътища, по които част от турските думи са семантично трансформирани, са разгледани в раздел 1.1./В области с компактно турско население такива случаи са повече. Известни промени са претърпели баш онбашия /тур. букв. 'началник на ефрейторите' / 'директор на училище'; геле /тур. gele 'несполучлив зар при игра на табла' / се употребява в израза няма геле 'много хубаво, чудесно' или 'всичко е наред', схванат като синоним на сланговото няма грешка; кати /тур. kaatil 'убиец' / 'побойник' и 'твърдоглав човек'; качак /тур. saçak 'беглец' / 'бягство от учебни занятия'; кемане /тур. keman 'лък за цигулка' / 'транзисторен

радиоприемник⁵³, китап /тур. kitap 'книга' / 'ученически бележник'; 'извинителна бележка' или 'диплома'; конак /тур. konak 'по-добре обзаведена къща за почивка' / 'училище'; тефтер /тур. tefter, defter 'сметководна книга' / 'ученически бележник'; тескерè /тур. tezkerè 'паспорт' / 'ученически бележник'; фарси /тур. farksiz 'без разлика, един и същ' / 'отлично'; чалгii /тур. calgi 'музика' / 'модерна музика, поп-музик'.

Както бе отбелязано, през аргото и със значението си в него някои турски думи са проникнали в ученическия сланг, затова ги възприемаме не като турцизми, а като арготизми. Интерес представлява широко разпространената дума кèл 'слаба оценка' /тур. kel 'плешив, гол', kellik 'пусто, голо място'/. Би могло да се допусне, че до това значение се е стигнало по метафорен път. По-вероятно обаче ни се струва на трансформация да е била подложена фонетично близката дума ikilik 'двойка'. Учениците нямат усет за морфемната структура на думите от турски произход, много от тях не са срещали в писмена форма и затова ги предават с изключително слаб правопис. Редуцията в българските диалекти е много разпространена и в случая те не знаят дали се касае за неакцентувано е или за неакцентувано и. По всяка вероятност началното и е схванато като погрешно /срв. исмях, истрах/. И тъй като в сланга съкращението е обикнат похват за словотворчество, не е изключено вместо закономерното кил да се е получило кèл. Този случай не е изолиран. Чрез съкращение от морук 'баша' се е появила думата муре 'възрастен човек', от манì се! 'махни се' - м̀на! 'махни се' /срв. и в аргото уф! - императивна форма от офейквам/. Показателно е, че и тук редуцираният корелат по-късно неоснователно се е настанил и в силната позиция /под ударение/.

От турски език или чрез посредничеството на аргото е заимствуван моделът на неизменяемите по форма прилагателни. Някои суфикси с подчертан оценъчен или експресивен характер в сланга на учениците и в аргото проявяват по-голяма продуктивност в словотворческия процес, отколкото в книжовния език и в разговорния стил.

53 Среща се и в довоенния ученически сланг, но със значение 'глупак'.

5.2. Останалите балкански езици ⁵⁴ обогатяват ученическия сланг в далеч по-слаба степен.

5.2.1. От румънски са заети гаф /рум. gafă 'неприятност' и 'нетактична постъпка със сериозни последствия'; капия /рум. прен. capiu 'умопобъркан, луд човек' / 'особняк, човек със странни постъпки, предизвикващи смях у околните'. В ученическия сланг на селища около Дунава функционират и други румънски думи, но техният брой е незначителен - срв. афурисита /рум. afurisit 'негодник' / 'хитрец', 'глупак'.

5.2.2. Ургия / 'младежка забава в частна квартира' е заемка от гръцки език /гр. orgia прен. 'вакханалия, разпуснато пиршество'/. По пътя на хиперболата е настъпила промяна в семантиката, а чрез преместване на ударението е деформирана и звуковата обвивка.

5.2.3. От сръбски е заимствувана кафан /сърбохърв. кафана 'кафене' / 'кафене' или 'място, където е задимено и всичко е в безпорядък'. Поради преките контакти и възможността да се следи и програмата на югославската телевизия във видинския ученически сланг ⁵⁵ функционират сръбски думи /понякога се касае само до промяна на фонетичния облик/ като лєвойчица, 'момиче', доджи! 'ела!', идемо 'да вървим', куча 'къша', мали 'момче', ципели 'обувки' и др.

5.3. В ученическия сланг намират място и думи от езици, които се изучават по учебната програма. За заемки от европейските езици в сланга считаме думи, които не са включени в БТР, в Речника на съвременния български език - т. I, II, III, както и в БЕР или пък имат повишена фреквентност в сланга. Ако думата е намерила място в тези речници, но в сланга е претърпяла семантична трансформация, приемаме, че сланговата лексема е възникнала в резултат на лексико-семантична деривация на стандартна дума /срв. абдикирал, манкирам, парламент, суфлор, терен/.

⁵⁴ Балканските езици, особено разговорният им стил, в още по-силна степен са били използвани от апашкия говор - вж. АБРБ, ИБ. Вж. D. Gămulescu, *Imprumuturi românești și aromânești în argourille sud-slave*, *Studii și cercetari lingvistice*, 1965, anul XVI, 4, str. 531-540.

⁵⁵ Тук материалът е заимствуван от ръководената от нас курсова работа на Владимир Савов, студент във Великотърновския университет.

5.3.1. От руски без промяна на значението са заети лѐнги /рус. деньги/ 'пари'; зѹбкам, зѹбря /рус. зубрить 'уча без разбиране' - С.И.Ожегов, Словарь русского языка, 1968, стр. 230 - съкр. СРЯ/ 'уча без разбиране' /срв. и производните зубка̀р зубра̀ч 'ученик, който учи старателно, но без разбиране' /; кѹрим /рус. курить/ 'пуша цигари'; спички /рус. спички/ 'кибрит'; сѹмка /рус. сумка/ 'чанта'. Често се употребяват Паня̀тна?, Панима̀йш? - 'Разбираш ли? Ясно ли ти е?'

Семантична трансформация са претърпели барда̀к⁵⁶ /рус. бордак 'публичен дом' - вж. БЕР, т. I, с. 33/ 'мръсна неподредена стая'; бу̀маги /рус. бумаги 'документи', 'хартия' / 'книги, учебници'; матрѹшка /рус. матрѣшка 'национална първена кукла-сувенир' / 'лебела жена'; тарѣлка /рус. тарелка 'чиния' / 'ученическа барета'; червѹнец /рус. червонец 'дореволюционна банкнота от 5 рубли' / 'банкнота от 5 лв.'. Срв. и чеш. сл. otѣс /рус. отец 'баща' / 'класен ръководител'; чеш. сл. gosudar /рус. государь 'държавен глава, цар' или 'вежливо обръщение' / 'директор'.

През последните години на мода сред учениците е да се води разговор на "руски" език, в който не само не се спазват падежите, но умишлено се грешат - срв. Не ми гаварѝ. Не гаварѝ на менѹй. Виж каквѹ разкѹшно ребѹднку. Най-предпочитан е творителният падеж, защото окончанието му /особено за мн.ч./ не се среща в нашия език.

5.3.2. От английски език са проникнали без промяна в значението грѹги /англ. разг. groggy 'замаян, зашеметен, който не може да се държи на краката си' / 'уморен'; гѹсто /англ. разг. gusto 'удоволствие' / 'приятно, хубаво', 'удоволствие', 'приятен' - гѹсто ра̀бота; камѹн /англ. come on 'ела' / 'ела'; мѹн /англ. Man 'човек' / 'човек, мъж'; мѹни /англ. money 'пари' / 'пари'; типтѹп /англ. tiptop 'висша точка, връх, предел', разг. 'превъзходен, първокласен' / 'мно-

56

Думата е чу̀та лично от нас в Ленинград през 1972 г. от студентка-рускиня, и то в значение, еднакво със семантиката ѝ в българския ученически сланг - 'мръсна, неподредена стая'. Този факт, както и обстоятелството, че в нашия език тя функционира със звуков облик, характерен за руския изговор, ни пречи да се съгласим с БТР, с. 40.

го хубаво', 'наред' ; чѐнчи /англ. change 'смяна' / 'смяна'; Известно разширяване или специализация в значението на слангова основа е настъпило при бѐйба /англ. baby 'бебе', разг. 'мила, сладка' / 'момиче'; гѐрла /англ. girl 'девойка, момиче' / 'момиче с леко поведение' и 'млада хубава жена'; джѐс /англ. just 'точен' / 'хубав'; стрѐйт /англ. street 'улица' / 'главна улица, където младежите се разхождат'. По аналогия на плѐйбѐй на слангова почва е създадено плѐйгѐрл 'естрадна певица' – дума, несъществуваща в английски.

В младежкия сланг се употребяват без промяна в значението и при доста висока фреквентност и бѐй-бѐй или само бѐй /англ. bye-bye 'довиждане' / 'довиждане'; гѐд бѐй /англ. good bye 'довиждане' / 'довиждане'; о кей /англ. O.K 'добре' / 'добре', 'наред'; ѓл райт /англ. all right 'добре', 'наред' / 'добре, наред', хѐлоу /англ. hello 'здравей' / 'здравей'.⁵⁷

5.3.3. Немски произход имат ферщѐа /нем. verstehen 'разбирам' / 'разбирам'; цвѐй /нем. zwei 'две', по-често срещано като цвѐйка 'оценка 2'; шпацирам /нем. spazieren 'разхождам се' / 'разхождам се', шпѐкам /нем. sehen 'следя зорко, наблюдавам' / 'следя'; шрѐйбим /нем. schreiben 'пиша' / 'пиша'. Семантична трансформация в сланга са претърпели кибик /нем. разг. kiebitz 'човек, който наблюдава игра, най-често на карти' / 'човек, който чака без работа' / 'човек, който наблюдава игра или нещо интересно' / БТР – разг. 'гледам, зяпам', с. 350/, 'учебна практика' и 'спирка на превозно средство'; шѐйби /нем. Scheibe 'шайба, диск' / 'стотинки'; швѐстър /нем. Schwester 'сестра' / 'хомосексуалист'. Във видинския младежки сланг думата означава 'сестра', 'брат' и 'глупак'. Думата цвѐйка 'оценка 2' е възприета според графическия облик, а не според изговора /нем. zwei 'две' /.

Немските заемки в пражкия ученически сланг по количество, стилистична и експресивна багра могат да се сравнят с турските заемки в българския сланг на учащите се. Много от тях са в същност чешки диалектни или разговорни думи.

57

Увеличение на англо-американизмите се наблюдава в младежките слангове на всички европейски езици, Вж. Е.В. Розен, Новое в лексике немецкого языка, М., 1971, с. 161-164.

5.3.4. От френски са навлезли алè /фр. allez! 'да вървим'/ 'да вървим, хайде'; алжèбър /фр. algèbre 'алгебра'/ 'алгебра'; диспарèтр! /фр. disparaître 'изпарявам се'/ 'махай се'/в сланга изпарявам се 'махам се, отивам си'; мамàn /matan 'майка'/ 'майка'; папà /фр. papa 'татко'/; пейзàн /фр. payсан 'селянин'/ 'селянин' или 'прост човек', пердю /фр. perdu 'загубен'/ 'разсеян, глуповат', т.е. "загубен" /Срв. Мàни го, той е пердю Стàнка./; сантими /фр. centimes 'стотинки'/ 'стотинки'; шапò /фр. chapeau 'шапка'/ 'шапка'-без семантична трансформация. Думите бижү /фр. bijou 'накич, украшение'/ 'отлично, много хубаво'; бистрò /фр. арго bistro 'кръчма'/ 'сладкарница'; каравàнче /фр. caravane 'ремарке-къщичка, която се тегли от лека кола'/ 'девојка с леко поведение'; комбинезòнче /фр. combinaison 'комбинация', 'смес'/ 'коктейл от кока-кола и коняк'; мадàма /фр. madame 'госпожа'/ 'хубаво момиче', 'елегантна жена'; терèн /фр. terrain 'почва, землище'/ 'младежка забава в частна квартира' и 'място за изпитване пред черната дъска'; провàнс /фр. Provence 'Прованс, област във Франция'/ 'провинция'; фасòн /фр. façon 'външен вид'/ 'привиден отказ' или 'преструвка'; шик /фр. chic 'изящност, вкус' и 'елегантен, прелестен'/ 'хубав', 'интересен', 'ефектен' и 'добре' /срв. Кàк си при Франсèто?-Шик сьм 'добре сьм'. Днèс сьм шик 'в хубаво настроение'/ се употребяват в сланга с променено или с разширено значение.

В гимназиите с преподаване на чужд език количеството на чуждите думи от съответния език, употребявани в нормален, български контекст, е рязко увеличено. Използуваните думи са съвършено непознати на учениците от останалите видове училища, но в средата, в която са в обращение, могат да достигнат много висока честота. Срв. френските антикитèта /фр. antiquité 'антика'/ 'родители'; експримирам се /фр. s'exprimer 'изразявам се'/ 'изразявам се'; жифлирам /фр. giffler 'удрям шамар'/ 'удрям шамар'; коафю̀р /фр. coiffure 'прическа'/ 'прическа'; кюизиниèр /фр. cuisinier 'готвач'/ 'ученик от техникум по обществено хранене', шевелю̀р /фр. chevelure 'коса'/ 'коса' /срв. Тàя мадàма има страхòтен шевелю̀р. Тàя гърла има шүр коафю̀р. В английските гимназии се употребяват бастард /англ. bastard 'незаконороден син, копеле'/ 'приятел'; дисапийвам /англ. dissapear 'изчезвам'/ 'махам се, отивам си'; слипирам /англ. sleep 'спя'/ 'спя'.

Използват се и наполовина преведени изрази - много биен 'би могло да се третира като контаминация от много добър и très bien . Понякога в една фраза се употребяват чуждата дума и нейният български превод /срв. винаги тужур, никога жаме 'винаги съгласен' / или пък две думи от различни езици с еднакво значение - гът харашо 'добре' /нем. и рус./; чао до скив 'довиждане' /итал. и слангова/. Особено ефектни са фрази, в които в един план съжителствуват лексеми от различни езици. От богатия материал, с който разполагаме, ще приведем много шпрехен, малко арбайтен 'много се говори, а нищо не се върши'; Как дела, бойс? 'как сте, момчета' - въпрос, на който се отговаря с Ничего, о кей 'добре'; пуркоа бе джанъм 'зашо'; трѐ биен баш харашо 'много добре'; мъни не достигают 'парите не стигат' и др.

Срещат се дори четиристишия - Сюр льо счупената пейка/ дан льо градския жарден /жьо те чакам, тьо те няма,/ пуркоа бе джанъм?/в сланга съществува вече десетилетия/. От няколко години в сланга функционира римувана фраза, в която съжителствуват в един план лексеми от руски и френски език наред със западнобългарски диалектизми - срв. Закрой ла фенетър, ла не дѹе ветър.

5.4.1. Италианските заемки не са много на брой, но някои от тях имат висока фреквентност и вече доста дълъг живот в сланга на ушите се. Без промяна в значението се употребяват баста /ит. basta 'стига, достатъчно' / 'престани'; манджарам /ит. mangiare 'ям' / 'ям'; рагаца /ит. ragazza 'девойка' / 'момиче'; рагацо /ит. ragazzo 'момче' / 'момче'; парляря /ит. parlare 'говоря' / 'говоря'. Изменения в семантиката са претърпели: адио /ит. adio 'сбогом' / 'довиждане'; бамбина /ит. bambina 'момиченце' / 'хубаво момиче'; манджа /ит. mangiare 'храна, ядене' / 'смес от коняк и кока-кола'; чао и чау /ит. ciao 'здравей' и 'довиждане' / 'довиждане'; чочарка /ит. ciociare 'селянин от селата край Рим; цървулан' / 'момиче с леко поведение'. Италиански компонент откриваме и в израза лавам фогите 'скарвам, подстрекавам към бой' /ит. foga! - военна команда за откриване на огън/. Семантичната трансформация е съпроводена с известна словообразователна деформация в посочената вече дума - манджа, както и при терца /ит. terzetto 'тройка'; срв. и terza 'терца' / 'оценка 3'; трѐмба, трѐмбѐ 'оценка 3'; форца! или фора! /ит. forzatto 'ускорен' / 'бързо, по-бързо'.

'скоро'. Фантè /ит. fante 'пехотинец' / 'милиционер' е характерно и за довоенния сланг.

5.4.2. В сланга функционират и някои испански думи - амìго /исп. amigo 'приятел' / 'приятел'; фиèста /исп. fiesta 'празник, веселие' / 'забава в частен дом' или 'случка, свързана с преживявания, преценявани от младежите като "силни" - побой, напиване, шумно веселие'.

5.5.1. Фўкам се, фўкльо, нафўкан биха могли да се свържат с диалектното фўкам се 'скачам силно, нависоко' /Банско/. По-убедителен обаче ми се струва чешкият ѝ произход - срв. в чешкия сланг nařoukaný, nařuka 'горделивец', 'човек с прекалено високо самочувствие, производни от глаголите foukat 'духам' и foukat do něčeho 'надувам'. Nařoukaný и nařuka функционират в пражкия ученически сланг със същото значение, което в българския ученически сланг имат фўкльо и нафўкан.

5.5.2. Полските заемки в сланга са много малко на брой и са локално ограничени - срв. пєньòнзи /пол. pieniąze 'пари' / 'пари'.

5.6. Класическите езици почти не са били използвани като база за обогатяване на нашия ученически сланг, понеже изучаването им не е застъпено в съвременните учебни програми. Единствените заемки от латински език, които открихме, са гимназиум /лат. gymnasium 'гимназия' / 'гимназия' и скрибам /лат. scribo 'пиша' / 'пиша'. Предполагаме, че мòртос /лат. mortos 'мъртвец' / 'много силно преживяване' е проникнала при посредничеството на аргото след допълнителна семантична трансформация в сланга /срв. АБРБ, с. 10 - мòрто 'убийство', мòртос 'умрял', мòртаджия 'убиец'/. Друго е положението в чешки. През 30-те години слангът на пражките ученици е бил наводнен от латински и гръцки думи. Нешо повече, той е допринесъл да се разшири употребата на много от тях и в книжовния език.⁵⁸

Чуждите думи в сланга проникват по-най-различни пътища. Безспорно част от тях са усвоени в учебните часове по съответните езици. Активно съдействуват за обогатяване на сланга киното, музиката, модата. С употребата на заемки от европейските езици обикновено се цели да се демонстрира повисока култура и съпричастност с модните тенденции. Така напр. с популярни италиански и английски песни навлязоха и се укрепиха в ученическия сланг адио, бамбина, гуд бай, гърла, перкè 'защо', рагаци, чао.⁵⁹ Названието на филма "Чочарка" стана основа за възникване на сланговата лексема чо-чарка. Разгръщането на международния туризъм също оказва влияние. Чувствителното ухо на младите хора регистрира често срещаните се думи и звукосъчетания било с цел да се разнообрази с тях сланговият речник, било да се имитират чуждоезични словотворчески модели, когато се деформират стандартни и други лексеми за нуждите на словесната игра, каквато несъмнено представя самият сланг.

Анализирайки произхода на лексиката в ученическия сланг, се натъкнахме на думи, за които не сме в състояние да дадем задоволително обяснение как са възникнали. В едни случаи се касае за лексикални единици, които с еднаква правдоподобност биха могли да бъдат заети от диалектите, аргото или от турски език. В други случаи е настъпила странна семантична промяна, за чийто характер не можем да приведем задоволителна мотивировка /необяснимо е как диз - в довоенния сланг 'задник' по-късно се е свързало със значението 'елегантно облечен мъж', как тужар 'заможен човек' е започнало да означава 'малко дете'. Особено голяма трудност представлява разкриването на произхода на някои заемки. Не успяхме да намерим убедителни етимони за бахар 'студ', ефè 'самохвалко', кафа 'омръзна ми'⁶⁰, мекю! 'махай се', хъп 'пълно'.

⁵⁹ Напр. "Гуд бай, май лъв", "Перке, перке...", "Чао, бамбина", "Чао, рагаци, чао" и др.

⁶⁰ Навярно кафа има връзка с тур. кафа и с кяфа в зидарския социолект - 'глава'.

* * *

Книжна и архаична лексика се употребява преднамерено и неподходящ контекст, за да предизвика комичен ефект чрез настъпния стилистичен дисонанс. В студията на Ст. Стойков подобно явление не се отбелязва.

В сравнение с предвоенния ученически сланг диалектната лексика заема ограничено място в сланга, въпреки че някои от лексикалните единици /заимствувани предимно от югозападни български диалекти/ показват завишна устойчивост. Това е напълно в съгласие с психиката на съвременния ученик, който се стреми да покаже духовитост, пренебрежение към общоприетите норми, но в никакъв случай не желае да остави у околните впечатление за наивност и простоватост.

По количество заемките от аргото са на първо място. Лексиката, заимствувана от апашкия говор, не само е оказала продължително въздействие върху ученическият говор /отделни лексеми битуват в него вече няколко десетилетия/, но и сега една немалка част от арготичното наследство влиза в най-актуални му и фреквентен пласт.

В преобладаващата си част сланговата лексика служи на езиковия спорт. Бързото ѝ излизане от обръщение е закономерно следствие от самото ѝ предназначение – да развлича и буши емоции с оригиналността на образа и причудливостта на формата. Арготичната лексика в сланга има друга функция – корпоративно-обособяваща. Липсата на всякаква мотивировка на думите от този пласт, дори и при запазена словообразователна структура, ги прави неразбираеми за "непосветените". Честите промени в лексиката от този пласт биха затруднили общуването между самите ученици, тъй като липсва основа, насочваща към асоциация.

Като източник за обогатяване на сланга служат тайните говори, балканските /касае се предимно за диалектизми от балкански произход/ и европейските езици. Едно сравнение с довоенния ученически сланг сочи чувствително увеличение на лексемите от последната група. Характерни са думи, в основата на които лежи чужд корен, но чрез български афикси и окончания лексемата се пригажда да функционира нормално в българска реч. Поиякога, за да предизвикат възхищение у колегите си със своята изобретателност, учениците употребяват в едно изречение думи от няколко езика.

II. АФИКСАЦИЯ

Известно е, че слангът няма свой граматичен строеж, а се ползува от граматичната система на разговорния стил. Единствено в словообразуването той се характеризира с известна самостоятелност, която се изразява в предпочитание към непродуктивни или несъществуващи в българския книжовен език суфикси, към суфикси с ярко изразен пренебрежителен, ироничен или просторечен нюанс, както и към редки диалектни, арготични или чужди дервационни форманти. В някои случаи наставки, неутрални в книжовния език /напр. -ация/, в сланга са емоционално обогатени.

Въпреки свободното отношение към формата на думата в своето словотворчество учениците почти никога не измислят произволно думи, а винаги изхождат от домашна или чужда лексема, като я променят семантично или словообразователно.

1. Условно отнасяме към разглеждания деривационен начин някои случаи на минимална деформация⁶¹

1.1. Преднамерена акцентна промяна се наблюдава и в домашни, и в чужди думи: библиотѐка, възмѹтен, ексцѐнтрик, загалѐчен, огѹрчен, оргѹя, сѹров, чаѹ, шкѹло /Вж. Не съм възможна, отивам в библиотеката 'не ми е възможно, отивам в библиотеката', Ужасно съм възмѹтена и огѹрчена. Живѹтът е сѹров. Чаѹ!/.

1.2. Перядко един звук умишлено се заменя с друг - пзвѐр [звѐр, ЮЗ] 'човек с подчертани способности'; страшѹтно 'страхотно', темешѹр 'тебешир', ѹджас [ѹѹас] 'ужас'.

⁶¹ Случаите могат да се третират като игрословие в най-слабата му степен. Промените са преднамерени, т.е. напълно осъзнати. Тъй като подобни грешки могат да се наблюдават само у най-необразованите, учениците умишлено се представят за по-прости и така се забавляват. Подобно жонглиране с пароними, както и с фонетични и морфологични диалектизми, а дори с несъществуващи думи и форми - при това наредени в един план - може да се наблюдава и в средите на млади филолози дори след завършване на висшето им образование.

фустатъчно 'достатъчно'. Импулс за подобна деформация понякога дава графиката в съответния чужд език - енглиш, англ. инглиш 'ученик от английска гимназия'; цвѐйка, нем. цвай 'оценка 2'.

Срещат се думи и фрази, при които се цели звученето да имитира определен чужд език. Срв. "англ." Йѐзуй май сѐн-дъл, бѐйби 'събуи ми сандала'; изджѐйзан 'джазов, т.е. модерен'; мам си джѐйс /от мамата си джаса/ 'възклицание за нещо много трудно и сложно или за нещо много хубаво'; не рабѐйт 'не работи'; трамвѐй англ. [трѐмуей] 'трамвай'; "фр." Кѐн треа пасешѐ, и моа го апешѐ 'кон трева пасеше и муха го хапеше'. Плѐн джѐб с орѐй 'пълен джоб с орехи'; "итал." Посѐле миѐ 'посоли ми' /паропия на "О, соли ми" - известна каншонета/.

2. Суфиксално словообразуване

Мнението, че слангът проявява афинитет преди всичко към непродуктивните суфикси, трябва да бъде коригирано. Едни от най-активните наставки в него - ар^x /- 'ар^x/, ач^x /- 'ач^x/, пжия^x /- 'чия/, -а, -ка, -е^x са широко разпространени не само в аргото /отбелязаните със звездичка/, но и в езиковия стандарт.

Мотивиращата основа /съкр. МО/, към която се прибавя съответният словообразователен формант, може да бъде именна /МОИ/ или глаголна /МОГ/ и да принадлежи на книжовна /МОИкн. или съотв. МОГкн./, слангова /МОИсл. или МОГсл./, диалектна /МОИд или МОГд/ дума или на лексема от чужд език, невъзприета нито в книжовния език, нито в сланга, но използвана като база за възникване на слангова лексема по пътя на афиксацията /съкр. МОИч или МОГч/. Има случаи, когато думата в сланга се мотивира от фразеологизъм /МОФ/.

2.1. Съществителни имѐна

2.1.1. Съществителни имена за лица

2.1.1а. Мъжки род

-ар-прибавя се и към глаголни, и към именни основи: МОИкн: бележкар 'ученик, който учи само за високи оценки', въздухар 'повърхностен човек с високо самочувствие'; маслар 'паскател'; МОИсл.: цафар 'слаб ученик, двойкаджия' /от цаф 'оценка 2'/; МОИч: хипар 'небрежно облечен младеж'; МОГсл.: бачкар 'работник'; зубкар 'ученик', който учи много,

но без разбиране'; МОФ: тежка̀р 'човек, който се представя за по-солиден, отколкото е в действителност' /от тѐжко го да̀ва 'пържи се авторитетно, със самочувствие' - върху опорна дума на словосъчетанието с помощта на афикс се получава нова слангова лексема/;

-ач^{*} /- 'ач/: МОГкн.⁶² - бърка̀ч 'човек, който се меси в чужди работи'; лиза̀ч 'ласкател'; лъска̀ч 'ласкател'; МОГсл. - зубра̀ч, кълва̀ч⁶² 'ученик, който много учи, но без разбиране'; натяга̀ч - 'ласкател' или 'човек, който црекалено се старее' /от натягам се 'прекомерно се старая'; сваля̀ч 'ухажор с успехи сред момичетата' /от свалям 'ухажвам' /;

-ак /- 'ак/: МОИкн. - зеленя̀к 'първокурсник'; смотаня̀к 'непрактичен човек' или 'безвкусно облечен човек'; бося̀к 'ограничен човек' или 'ученик, който не си знае урока'⁶²; МОИсл. - скапаня̀к 'некрасив човек'⁶².

-джия /-чия/: МОИкн. - жичкаджия 'ученик в техникум по електротехника'; МОИсл. - авантаджия 'използвач'; МОИч. - стопаджия 'човек, който пътува на автостоп' /от стоп, съкр. на автостоп/; МОГсл. - бачкаджия 'работник'; гүраджия 'лице, което препродава вещи, донесени от моряци от търговския флот, изпълнявайки ролята на посредник'; пъркаджия 'пияница'; търкалджия 'побойник'; четкаджия 'ласкател'.

-ин: МОИсл. бележка̀рин, бачка̀рин 'работник'; пейза̀нин 'прост човек', 'селянин' /срв. сланговата лексема от френски произход пейза̀н, която има същия спектър от значения/.

От характерните за книжовния ни език наставки в сланга се използват и -ай: МОИкн; - милица̀й⁶³ 'милиционер'; тика̀вай 'глупак';

⁶² Една мотивираща основа се преценява като книжовна или слангова не с оглед на обстоятелството дали съществува в книжовния език /вкл. и в разговорния му стил/, а с оглед към това, дали думата, послужила като основа за словопроизводство, функционира със сланговата си семантика. При МОсл. в директна връзка се намират две слангови лексеми, а не книжовна и слангова лексема, както е при семантичната трансформация или при афиксацията деривация на базата на книжовна дума/МОкн./.

⁶³ В редица случаи в сланга суфиксът се прибавя към съкратена МО.

-ист: МОИкн. багажист 'хамалин';

-ник: МОИкн. саморастник 'ученик, изключен от друго училище';⁶⁴

-оч: МОИкн. - лигоч 'разглезен човек' или 'неприятно любезен човек';-

-тор: МОИсл. - бачкатор 'работник';

-ър: МОГсл. - зубър 'ученик, който много учи' /от зѹбря/
Освен тези суфикси се използва доста богат резерв от неособено продуктивни и в самия сланг форманти, които обаче в книжовния език са изключително слабо разпространени или изобщо не се срещат.

-ѐец: МОИ: кеѐаец 'човек, намиращ се в блажено състояние' /от разг. кеѐ 'удоволствие';⁶⁵

-джър: МОИ - сѐлинджър 'селянин' /вж. и раздел IV. Игрословия/;

-ейро⁶⁶: МОГсл. бачканейро 'работник', 'работа' и 'работя';

-ейшън /- ейшънс/⁶⁶: МОИкн. - ѐасулейшън 'празни приказки' или 'просто нещо'; МОИсл. - бомбейшън 'много хубаво нещо' /от бомба 'много хубаво нещо' или 'много хубаво'/; будалейшън 'глупав, непрактичен човек'; гъзейшън 'младеж, който е със самочувствие на модерна личност' /словообразователен дублет на гъзар - срв. Хѐлоу, гъзейшън/;

⁶⁴ По-вероятно от само расте - вж. раздел V. Композиция.

⁶⁵ Този и други редки суфикси убеждават, че се изолира "завършък", а не суфикс. На въпроса ми, как се е получила лексемата, информаторката-студентка отговори: "Ами по подобие на китаец". Но китаец не е образувано от кит!.

⁶⁶ При някои суфикси липсва не само афинитет към именна или глаголна основа, но не се наблюдава дори обвързаност на наставката към определена граматична категория. Особено силно това е изразено при -ейшън, - ейшънс /в сланга напълно равнозначни варианти, независими от категорията число/ - много активни суфикси в сланга, чрез които се оформят съществителни, дрилагателни, наречия, глаголи. През определени периоди учениците дори говореха "на -ейшън".

-ер /-иер/: МОИкн. - глупиѐр 'глупак'; МОГсл. бачкѐр 'работник';

-ет /-тет, -итет/: МОИкн. - нахалитѐт 'нахалник';

-ишън: МОИкн. управишън 'управител' /от управител⁶⁷/;

-оан: МОИкн. - тъпоан 'невъзприемчив, глупав човек';

-оид: МОИкн. - говедоид 'глупак';⁶⁸

-ол /-'ол/: МОИкн. пъньо̀л 'глупак'; скръндз̀ол 'скъперник';⁶⁸

-он /-'он/, -шон /-ишон/: МОГсл. - бльо̀н 'разсеян човек'; тапишо̀н 'дребен на ръст човек' /от сл. та̀па 'човек с нисък ръст'/;

-ор /-'ор/: МОИсл. - пунтьо̀р 'човек', който лавира' {от пунт или от пунтѝрам 'преструвам се, имитирам'}/;

-ур /-гур/: МОИкн. - зеленгу̀р 'неопитен човек'; пиянгу̀р 'пияница' /от прич. пиян/; МОИсл. баламу̀р 'глупав, непрактичен човек'.

2.1.16. Женски род

-а: МОИч. - бейба 'момиче' /от англ. baby 'дете'; англ. разг. 'мила, сладка'}/;

-анка: МОГкн. - читанка⁶⁹ 'прилежна ученичка', 'ученичка, която много чете'}/;

-иня: МОИсл. - морукиня 'майка'}/;

-ка: МОИсл. - парцалѝвка 'ученичка в техникум по облекло и обувки' /от парцалѝвото 'техникум по облекло и обув-

⁶⁷ Регистрирана в гимназия с преподаване на френски език.

⁶⁸ Напълно съзнаваме, че редица думи, сочени от нас като книжовни, но отбелязани в БПР като разговорни, се намират на периферията на книжовния език, на границата с просторечието. Тъй като и разговорният стил на езиковия стандарт е кодифицирана езикова проява, а слангът му се противопоставя по този признак, определяме тези лексеми като книжовни без попълнителна стилистична бележка.

⁶⁹ Тук не се касае за метонимия /срв. читанка 'книга, учебник'/. МО е чета - проверено чрез анкета. /Срв. аналогични примери в раздел 2.1.1г и 2.1.26./

⁷⁰ Думата се появи с френския филм "Бабет отива на война".

ки /; скапанячка 'грубо, невъзпитано момиче'; шестичарка 'отличничка'.

Използват се и наставките -ана /- 'ана/: МОИсл. мору-кяна 'майка'; -ейшън: МОИкн. - бабейшън 'баба'; -еса: МОИсл. - типеса 'хубаво момиче'; -ет: - МОИкн. - бабет 'баба'⁷⁰; -ина: МОИсл. рагацина 'левойка'; -уля: МОИкн. - чорапуля 'момиче, което е небрежно облечено и ходи със смъкнати чорати' /от чорап/. Лексемите се мотивират чрез съответните слангови думи, означаващи лица от мъжки пол: морук, тип 'момче', рагацо 'момче' /в сланга се употребява и рагаца 'момиче'/, шестичар 'отличник'.

2.1.1в. Среден род

Съществителни от ср.р. за лица се образуват със западнобългарския диалектен суфикс -е^x /обикновено акцентуван/. В източни области той е емоционално и експерсивно маркиран и доста активен. Свързва се с именни и с глаголни основи. Понякога е разширен с консонантен компонент - срв. пиендѐ /МОИкн. - прич.⁷¹ пиан/, фукнѐ /МОИсл. фукня 'човек, който се самоизтъква и има високо самочувствие'; двете думи имат аналогична семантика/ - в източни области не се употребяват за лица-жени, а в западните са от общ род. Използва се и суфикс -чо: - лапчо /МОФ - срв. лапам мухите, лапам пара 'разсеян съм' / 'разсеян човек'.

2.1.1г. Общ род

За образуване на съществителни за лица от общ род се използват наставките: -а: МОИкн. - заспа 'разсеян човек'; МОИч. - кинда /от нем. Kind 'дете' / 'дете'; -ка/-лка: - МОИкн. пиянка 'пияница' /МОГкн. - издишалка 'човек със странно пържание' /от разг. издишам 'нешо не ми е в ред', нешо ми липсва'; пипка 'бавен, муден човек' /от разг. пипкам се 'бавя се'; /МОГсл. шматка 'човек, който се разхожда безцелно и си губи времето' /от шматкам се 'разхождам се безцелно'; -и: МОГкн. - заспи 'ученик, който не се интересува от нищо'; МОИкн. - крѐки 'несимпатичен човек' /от крокодил/.

⁷¹ При страдателните причастия признаците /граматични и семантични/ на прилагателното доминират над глаголните, затова МО е именна.

2.1.1д. Събирателни за лица

-ия: - МОИсл. - гъзария 'младежи с неоправдано високо самочувствие, копираши сляпо молата'; хипария 'младежи, небрежно облечени, демонстрираши пренебрежение към обществените норми и изисквания'.

2.1.2. Съществителни имена за предмети, действия, абстрактни понятия⁷²

2.1.2а. Мъжки род

-ак: МОИкн. - петак 'оценка 5'; четрак 'оценка 4'; МОИсл. тромак 'оценка 3'; МОГсл. кльомак 'ядене'; зубак 'учене', цафак 'оценка 2';

-лък: МОИсл. даскалък 'учение'/според нас лексемата е дериват на сл. даскал 'училище', а не на разг. даскал 'учител'. Срв. и даскалък 'учителствуване' - БТР, с. 144/: МОГкн. - чакалък 'среща'.

-ник /-илник/: МОГкн. - тупаник 'силен удар с юмрук' или 'бой'; МОГсл. - цедилник 'матура' /от сл. целя 'пиша оценки при много висок критерий'/; МОИсл. - цафник 'ученически бележник' /от цаф 'оценка 2'/;

-уняк: МОИсл. - цафуняк 'оценка 2'.

Използуваните словообразователни форманти от чужд произход имат сравнително слаба продуктивност или изобщо липсват в стандартния език

-аж: кофтаж /от сл. наречие кофти 'лошо, некачествено'/'лошо, некачествено нещо' или 'неприятна ситуация'; МОИсл. пунтаж 'подражание' или 'преструвка' /по-скоро от пунт, отколкото от пунтирама/;

-ал: МОГкн. - чакал 'среща' /от чакам/;

-ар: кофтар / и тук ни се струва, че мотивиращата дума е наречието кофти, а не прилагателното кофти/'лошо, неприятно положение'.

-ейшънс: МОИсл. - веселейшънс⁷³ 'ученическа весела за-

⁷²

Големото разнообразие на суфиксите в тази група, както и неособената им продуктивност пречат да се установи със сигурност дали са специализирани семантично, или имат универсалната задача само да подпомагат деструкцията на лексемите, превръщайки ги в слангови.

⁷³

Срв. сл. весело 'ученическа забава с танци, организирана в училище или в читалищен салон' /ученически сланг от края на 50-те и началото на 60-те години/.

бава'; МОГкн. - тропнѐйшънс 'ученическа забава с танци';
 -изъм: МОИкн. - тъпизъм 'глупост';
 -ор /-'ор/: МОИкн. - шедевѝор 'шедьовър';⁷⁴
 -ъл: МОИкн. - кифъл 'кифла'; МОИсл. - пжабъл 'забава
 в частен дом';

-ън: МОИкн. - баскетбалън 'баскетбол'.

2.1.26. Женски род

-ачка: МОГкн. - лапачка 'ялене, храна'; МОГсл. - кльо-
пачка 'храна';

-ечка: МОИч. - рандѝчка 'среща' /от фр. rendez-vous
 'среща'/;

-ка: МОГкн. - издънка 'провал' /от издъня се 'пробия
 се'/; кляки 'крака' /от клякам/; МОГсл. - минавка 'извърш-
 ване на работа, която деятелят би могъл и да не свърши без
 лоши последствия за него' /от сл. минавам се 'излъгвам се
 и свършвам работа, която бих могъл безнаказно и да не из-
 върша'/; навивка 'убеждаване' /от сл. навивам 'убеждавам,
 агитирам'/; пафки 'цигари' /от сл. пафкам 'пуша цигари'/;
свивка 'кавга' /от сл. свивам 'скарвам се, вземам строги
 мерки'/; стойка 'среща' /от стоя, чакам - МОГкн. срв. и
 сл. фразеологизъм чўкам стойка 'уговарям среща'/. Суфик-
 сът е продуктивен и се съчетава предимно с глаголни основи.
 Производните са както абстрактни, така и конкретни съществ-
 вителни. От именна основа на книжовна дума е мотивирана
 лексемата малоумка 'глава'.

От наставките с чужд произход напоследък се активизира
 -ара: МОИ - джимара /от личното име на Джими Хендрикс,
 популярен естраден певец/ 'голяма къдрава коса'; МОИкн. -
костюмара 'костюм'; МОИсл. - тромбара 'оценка 3', цафара
 'оценка 2'. Стабилност проявява и суфикс -ация, който в
 сланга е емоционално обогатен. Срв. МОГкн. - излагация 'лошо,
 неуспешно представяне'; занесация 'ухажване' или 'превземане,
 неестествено държане'; преписвания 'преписване'; МОГсл. - кльо-
пация 'ядене'. Използува се и -стика: МОИкн. - стъкмистика 'умиш-
 лено представяне на по-добри резултати от постигнатите'.⁷⁵

⁷⁴ Шедевѝор може да означава и 'оригинална, странна
 личност'. Срв. Голям си шедевѝор!

⁷⁵ Думата е словотворчество на студенти или млади ра-
 ботници. За образци са послужили названия на някои науки -
 ономастика, статистика.

2.1.2в. Среден род

От използваните суфикси интерес представя западнобългарската наставка -е /обикновено акцентувана/ - МОИкн. българе 'български език', географe 'география', исторе 'история'; МОИсл. бъзе 'страх', /от бъз 'страх', тромбe 'оценка 3', цафe 'оценка 2'; -ло /-л'о/: МОГсл. - фукльо 'горделив и самоизтъкващ се човек'; -ало: МОГкн. - свирало 'радио'; МОГсл. - скивало 'око'; -ство: МОИсл. - жичкалжийство 'електротехника' /от сл. жичкалжия 'ученик в електротехникум' /.

2.1.3. Съществителни имена за места

2.1. За. Мъжки род - използва се суфикс -ник: МОИсл. - клинчарник 'студена стая', срв. сл. клинчар 'студ'; -риум: бозариум 'сладкарница от по-ниска категория' /по модел на кн. аквариум /.

2.1.3б. Женски род - нища /-арница/: кифларница 'стол'.

2.1.3в. Среден род - ише: даскалйше 'училище', навярно се е появило в резултат от контаминация от даскал 'училище' и училище.

В отделни случаи се наблюдава последователно наслояване на суфикси, в резултат на което се усложнява словообразователната структура на думата, без това да е съпроводено с промяна в значението ѝ. Получените лексеми могат да се третираят като словообразователни варианти. Срв. деривационните вериги: бачкам → бачкeр → бачкeрин; от кн. тъп → сл. тъпун /среща се и като тъпoн / → тъпунгер → тъпунгерос. Понякога мотивиращата лексикална единица не може да се установи без добро познаване на сланговата лексика и фразеология. Срв. кандилка /МОФ кандилка се като пиян / 'пиян човек'; клинчар /МОФ кова клинци 'студувам' / 'студ'; стойкалжия /МОФ вдигам стойки 'самоизтъквам се' / 'човек, който се самоизтъква'; тежкар /МОФ тежко го давам, тежко го раздавам 'придавам си важност' 'човек, който се държи прекалено солидно'.

2.1.4. Умалителни съществителни

Суфиксите за умалителност и гальовност са слабо разпространени в сланга на учащите се. Свързват се само с именни основи. Деминутиви от ж.р. се образуват с -ка: мацка 'момиче', променадка 'разходка' - от фр. promenade 'разходка'.

-ушка 'мамúшка' класна ръководителка⁷⁶, а от ср.р. с -че: левойче 'оценка 2', вунче⁷⁶ 'човек с многостранни способности', есенче 'поправителен изпит', караванче 'момиче с леко поведение', рокче⁷⁶ /умалит. от рок, съкр. от рокен-прол/ 'вид танц', чайче 'левоика' /от а. и сл. чай 'левоика'/, -чо: лапчо 'разсеян човек', тъпчо 'човек, неспособен да усвоява лесно знания', пънчо 'невъзприемчив към знания човек'. В редки случаи се наблюдава отнемане на формант, неправилно схванат като суфикс за умалителност, за да се подчертае отрицателно отношение към обекта - напр. костенурата е наречена учителка с бавни движения. Вм. фльорца 'момиче с леко поведение', макар и рядко, срещаме и фльора.

С деминутивите в сланга се изразяват обикновено снизхождение и подигравка. Тенденцията към ограничаване суфиксите за умалителност е напълно в стила на младите хора, които се стремят да изглеждат груби, дръзки, самостоятелни. Тя е характерна и за други ученически слангове. Според Й. Хубачек⁷⁷ причина за това е нарастващата арготизация на сланга.

2.2. Прилагателни имена

Прилагателните имена, образувани от слангови лексеми, са малко. Използват се книжовни суфикси -ов /пунтов 'интересен, оригинален'/, -ен /бомбен 'много хубав', готен 'хубав, добър', кофтажен 'лош, некачествен'/, -ски /пейзански 'просташки, безвкусен', файнски 'много хубав'/. Значения на прилагателни имат и причастията избаран /от избирам се 'облека се хубаво, с вкус'/ 'елегантно облечен', къркан 'пиян', отракан 'опитен', поркан 'пиян', офрашкан 'зле облечен', шибан 'труден, изискваш много усилия', юрнат 'палав, лекомислен'.

Както и в аргото, съществува предпочитание към неизменяеми по форма прилагателни, образувани без суфикс: бижу

⁷⁶ Понякога лексикална единица в сланга може да възникне и при комбиниране на два деривационни начина - афиксация и семантична трансформация /мамúшка/, механично съкращаване и афиксация /вунче/.

⁷⁷ J. Hubáček, K dnešnému stavu studentského slangu. Naše řeč, Praha, 1965, 2, str. 90.

'хубав, отличен'⁷⁸, гòт 'хубав', 'добър', гро̀ги 'уморен', гус-то 'хубав, приятен', ко̀фти /срв. и образуваните със суфикс, но също неизменяеми ко̀фта̀р и ко̀фтѐйшъ̀н 'лош, некачествен', курна̀з 'горд, самоуверен', му̀нти 'лош, несполучлив', фа̀йн 'хубав', фа̀рси 'отличен', хь̀п 'пълен, претъпкан', шѝк 'много хубав, оригинален'.⁷⁸

2.3. Наречия

Неизменяемите прилагателни се употребяват и в служба на наречия - бижу̀ 'отлично', гòт 'добре', ажу̀р 'наред', гро̀ги 'зле', гус-то 'хубаво, приятно', жу̀ст 'хубаво', 'добре, както трябва', ко̀фти 'зле', фа̀йн 'хубаво', фа̀рси 'отлично', хь̀п 'пълно', шѝк 'оригинално', 'много хубаво'.

Като наречия се употребяват и някои думи, образувани с наставките -ата, -ската⁷⁹ /катѝлската 'нахално', фа̀йнската 'хубаво', ца̀рската 'отлично'/, -ически /моменталѝчески 'веднага'/. Наречийно значение имат и предложните изрази на вь̀рба 'никога' на чо̀мпе 'накриво', на фу̀рия 'много' /напр. Днѐс изпїтва̀ха на фу̀рия. Мада̀ми на фу̀рия/.

Тук причисляваме условно и някои конвенционални изрази, оформени с помощта на суфикси: мерса̀ж 'мерси, благодаря', мерса̀ндло 'мерси, благодаря', пардо̀нче 'извинявай, пардон'.

2.4. Глаголи

Глаголната система се характеризира с по-голямо своеобразие, а в отделни случаи - и с очертани структурни типове.

2.4.1. Деноминативни глаголи

Отличителна особеност, присъща на аргото, е големият брой деноминативни глаголи. Най-често те се образуват със суфикс -и-, начин, вече непродуктивен в българския език⁸⁰ - авантим 'крада', бино̀клим 'гледам', ла̀фим 'говоря',⁸¹ ма-

⁷⁸ Бижу̀ и шѝк се употребяват в значение на съществително, прилагателно или наречие, когато трябва да се изрази възхищение.

⁷⁹ Вж. Ст. Стойков, цит. съч., с. 31; Т. Бояджиев, цит. съч., с. 18. Членуваните прилагателни от ж. р. тук имат специфична функция.

⁸⁰ Вж. Ст. Стойков, цит. съч., с. 35.

⁸¹ В някои колективи се предпочита суфикс -а- /ла̀фам, ма-ризам/.

ризим 'бия', пандизим 'затварям', фасим 'пуша цигари' /от фас/. За производство на деноминативни глаголи се използват и наставките -ее- /дивея 'веселя се, танцувам', тъпеля 'недоумявам'; -ира- маркирам 'препъвам с крак'; -ка /бройкама 'гледам предизвикателно', будалкам 'зальгвам', заблуждавам, подигравам се, фаскам 'пуша цигари'/; -осва- /авантосвам 'крада', лалосвам 'говоря', четкосвам 'лаская'/; -ува- /пасувам 'не се намесвам'/, -ясва- /кретенясвам 'оглупявам', рокясвам 'танцувам в екстаз'/.

При образуване на някои индикативни форми се използват чужди форманти. Срв. Перкѐ квичандо? 'защо крещиш'; не ме интересанти 'не ме засяга, не ме интересува' - по "италиански" модел; не панимайшън 'не разбирам' - "английски" образец на базата на руски лексикален материал. Интерес представлява отрицателната изявителна форма жьо мьо не пукейшън па 'не ме засяга, не ме интересува', оформена по "френски" модел от сланговата глаголна форма не ми пука, която при това е словообразователно деформирана по "английски" маниер.

2.4.2. Императив

Във формално отношение това е най-оригиналната слангова граматична категория.

2.4.2а. Книжовният начин за образуване на повелителни форми е широко застъпен - бачкай 'работи', метни го 'излъжи го', спасявай се 'бягай', чупи се /и чупи се!/ 'махни се'. Гилям няма възвратна форма, но в повелително наклонение се употребява не само гилай, но и гилай се под влияние на възвратния книжовен еквивалент 'отивай си, махай се'.

2.4.2б. Ограничен кръг глаголи, предимно от арготичен произход, образуват императив в резултат на съкращаване - понякога до едноерични коренни думи. Получените лексеми са двузначни - от една страна, те означават 2 л. ед.ч. и 2 л. мн.ч. на повелително наклонение, а, от друга, съществително име. Напр. въз! /или фъс!/ 'махай се' и 'бягство'; пас! 'не се меси' /по-често се употребява пасувай си и ненамеса'; скив /среща се и във варианти ский и ски/ 'гледай' и 'поглед'. На ученическия сланг са познати подобни образувания и от други глаголи - кириз! 'гледай', ниц! 'мълчи', стис! 'дръж'. По всяка вероятност този похват е зает от аргото, където обхваща по-голям брой глаголи /гүсти! 'пази' и 'пазене', даф! 'вземи', леф! 'вземи' и 'бягай'.

2.1.2в. В служба на повелително наклонение се употребяват и думи, оформени суфиксално като съществителни, но без субстантивно значение в сланговата си семантика. Напр. чупка! чупландо!, дүфтала! /от дүфтя 'хукна, избягам'/ 'махай се'.

Императивна функция изпълняват и някои съществителни, като въздух! 'махай се', 'отстрани се'; делегация! /срв. фр. déleguer 'изпращам някого на длъжност в чужда държава'/ 'махай се'; друм!⁸² 'махай се', 'отстрани се от пътя ми'⁸²; макара! 'махни се'; мётла! 'махни се'; писта! 'махай се'; ай сифон! 'махай се' или 'не говори невероятни неща'. Понякога съществителното, употребено в императивна служба, е членувано /гората! 'махай се'; чупката! 'махай се'/. Дори думи, чийто формален състав не сочи субстантивно значение, в императивната си семантика могат да бъдат членувани - възито! - 'махай се'.

2.4.2г. Загадъчен е произходът на повелителните форми мъна! и фора! - и двете със значение 'махай се'. Предполагаме, че фора! е свързано с форсинг 'бързане' и 'по-бързо' или пък с итал. forzatto 'ускорен'/срв. форца 'бързо, по-скоро' - след съкращаване и прибавяне на суфикс -а, който може би е придобил императивна семантика.⁸³ Семантичната трансформация навярно е взела посока 'бързане' - бързо отивам - 'махам се'. Мъна! свързваме с диал. маъни се /с източнобългарско окситонно ударение/. Впоследствие неакцентуваният редуциран вокал се настанява и в силната позиция /вж. раздел I, 5.26/.

2.4.2д. Известни са и повелителни форми, образувани със спрягай глагола /императивен компонент/ и глагол в представителната му форма, който конкретизира съдържанието на заповедта. Напр. спрягай глагола "изпарявам се" 'махай се', спрягай глагола "кълвѝ" 'върви да учиш', 'учи'.

2.4.2е. Като повелителни форми, образувани по "чуждестранни" модели, можем да посочим 1/ изпарейшън /от изпарявам се/ 'махай се', пардонейшън /от пардон/ 'извини ме', 'рюгардей-

⁸² Със същото значение се среща у Ст. Стойков, цит. съч., с. 52, и в западни български диалекти.

⁸³ Срв. Мъна! фора! 'махай се'. Със същата семантика се употребява и күма! - лексема, която засега остава немотивирана.

шън! /от фр. regarder 'гледам'/ 'погледни', чупландър!, чупериен! /от чупя се/ 'махай се'.⁸⁴ - оформени по "английски" образец;⁸⁴ 2/искоч нѐмедленна! 'излез веднага', чупис! 'махай се' - по "руски"; 3 чупен зи! /срещано по-често като чупен зи хаген!/ 'махай се', лапен зи мухен! /от лапай мухите/ 'махай се', жабен зи гьолен! 'не се меси в неща, по които не си компетентен' /"еквивалент" на фразеологизма всяка жаба да си знае гьола/ - по "немски"; не сѐ занесѐ пà! /т.е. не се занасяя/ 'дръж се естествено', не мърморѐ пà! 'недей да недоволствуваш'⁸⁵ - по "френски"; 5/нон пипарѐ! 'не пипай' - по "италиански"; 6/чупландиос гранде! 'махай се' - по "испански".

2.5. Словообразователни варианти

С редки изключения словообразователните варианти в сланга са абсолютни синоними - не разкриват нови нюанси в семантиката или в емоционалното отношение, но внасят разнообразие и обогатяват външно речника. Вариране в този план се наблюдава във всички застъпени в сланга лексико-граматични категории.⁸⁶

Съществителни: балама, баламурник 'глупак', 'наивник'; морукиня, морукиа, моручка 'майка'; трѐмба, трѐмба̀к, трѐмбѐ, трѐмпѐт⁸⁷, трѐмпѐтка 'оценка 3'; ца̀ф, ца̀фа̀к, ца̀фа̀ра, ца̀фѐ, ца̀ф-

⁸⁴ В английски обаче с тези суфикси се оформят съществителни. Наблюденията показват /срв. също нем. -ен, исп. -ейро/, че деструкцията по "чуждоезичен" образец се опира на повърхностни впечатления за съответния език, често изчерпващи се в изолиране на най-честите, лесно доловими за ухото звукови завършъци, които по-нататък в сланга се превръщат в почти универсални деривационни форманти, способни да се съчетават и с именни, и с глаголни основи, а понякога да оформят слангови единици, принадлежащи към всички застъпени в сланга части на речта.

⁸⁵ Моделът съществува и в довоенния ученически сланг.

⁸⁶ В сланга няма специални местоимения, числителни, служебни думи.

⁸⁷ След популярното телевизионно предаване "Тромбата на Вили" 'оценка 3' започна да се изразява не само с трѐмба /слангова единица, съществуваща поне от 10-15 години/, но и с трѐмпѐт.

ка, цафуњак 'оценка 2'; чак, чакал, чакалџк 'среша'.

Прилагателни: гот, готен 'добър'; кофти, кофтажен, кофтарански, кофтџешън 'лош, некачествен'; фajn, фajnски 'добър, хубав'.

Глаголи: възам, възгам, възирам, възкам 'бягам от учебни занятия'; манджам, манджаря, манджбрам 'ям'; парларя, парлџотя, перля 'говоря'/МО ит. *parlare*; фр. *parler* 'говоря'/; фукам се, фукнејша се 'държа се надменно'.

Императивни форми - с чупя се са свързани Чупка! Чупката! Чупара! Чупаро! Чупериен! Чупландо! Чупландиос гранде! Чупис!⁸⁸

2.6. Словообразователни гнезда

В сланга се срещат думи с много добри словообразователни потенци. Някои от тях имат деривати от всички настъпени в сланга лексико-граматични категории. Така напр. от бачкам са възникнали съществителните бач, бачка и бачканейро - всички със значение 'работа'; бачкаджия, бачканейро, бачкатор, бачкер - всички със значение 'работник'; прилагателните бачкаджийски и бачкаторски 'работнически'. От кофтя 'лъжа' /засвидетелствувано в АБРБ/ се появява покъсно прилагателното кофти /срещаме го у ИБ, но не и в АБРБ/ 'лъжлив', впоследствие разширило значението си и означаващо 'лош, некачествен'. В резултат на суфиксация възниква цяла серия прилагателни /кофтажен, кофтар, кофтџешън/, наречията кофти, кофтажно, кофтар, кофтџешън 'лошо, неприятно' и съществителните кофтаж, кофтџешън 'лошо нещо или неприятна ситуация'. От фукам се са произлезли съществителните фукла, фукло, фукне, фукня - всички със значение 'човек, който се самоизтъква и има неоснователно високо самочувствие'.

3. Суфиксално-префиксален начин на словообразуване

Производството на нови думи в този случай се осъществява чрез едновременно присъединяване както на представка, така и на наставка. Встъпвайки като произвеждащи елементи, по

88

Правкият ученически сланг е много богат със словообразователни варианти. В материала ни има по 6 дублета за 'граматика', 'директор на училище', 'забележка', 'съчинение' и др. Напр. grama, gramajzle, gramajzna, gramatle, gramerka, gramle 'граматика'.

същество те съставят дистантна биморфема, образуваща конструкция-рамка, в която се "вмъкват" образуващата основа или дума.⁸⁹

Съществителни: съкафезник 'съквартирант'.

Прилагателни: изджейзан 'модерно облечен' /от джазов 'модерен', деформирано фонетично - често а в англ. се изговаря като дифтонг ей; слангов глагол "изджазя се" не ни е известен.⁹⁰

Глаголи: втелявам се 'правя се на глупав', закълвам /от къл 'слаба оценка' / 'поставям двойка', зацафаря 'поставя слаба оценка', избудалявам 'не разбирам, недоумявам' и 'оглупявам', иззвездя се 'силно се учудя', изкефя 'направя удоволствие, зарадвам', изнюхам 'долови', отгатна', изшвекля 'учудя се', изпуйча 'измисля', изпадна се 'извиня се', ошамаря 'набия'. Най-голяма продуктивност проявява дистантната биморфема с компоненти из-...-и-, следвана от из-...-е-. Срв. и в пражкия ученически сланг zbohnit se 'полудея'. Дистантната биморфема е ж-...-и-, а МО Bohnice 'название на пражки район, в който има лудница'.

4. Префиксално словообразуване

В материала ни то е застъпено свършено слабо, като при това примерите са дискуссионни - срв. нафукан /Горделив, самоизтъкващ се' /от фукам се - от него липсва причастие "фукан"; в ученическия социолект обаче има глагол нафукам се, в който на- е носител на значение на финалност и изчерпаност на действието. Срв. Нафука ли се вече? Хайде сега и да побачкаш. По семантика обаче нафукан не кореспондира с нафукам се, а с фукам се. Участието на партиципалния формант -н в словообразователния процес прави деривацията по-скоро префиксално-суфиксална. С помощта на руския префикс вы- /често съответстващ на българското из- / е създадена думата выпитва /примерът обаче е единичен и трудно обосно-

⁸⁹ Вж. Н. М. Шанский, цит. съч., с. 281-282.

⁹⁰ Прилагателните от типа на избаран, изтупан, офрашкан се мотивират от съответните префигирани глаголи, а не от баро, туп и фраш.

вава съществуване на самостоятелен деривационен тип, какъвто представя префиксалният/.

С префикси се образуват глаголи от св.виг. Специални наблюдения върху перфективацията в сланга не сме правили, затова засега оставяме този въпрос вън от обсега на работата си. Впечатлението ни е, че като средство за проектиране на действието в неговата завършеност, синтетичност и компактност в сланга се използва или из- /който, универсализирайки се в тази функция, е на път почти да се граматикализира - изръб се 'остро се противопоставя на някого', изфукам се 'похваля се', 'извършва постъпка, с която целя да предизвикам възхищение или завист у околните'/, или пък се копира префиксът на думата, книжовен еквивалент на сланговата⁹¹ /често - пак из- - избудалкам 'излъжа', изтъпя 'изглупя'; офаря 'острижа', побачкам 'поработя', сгеня 'спипам в неудобно положение', а много по-рядко се използва друга представка.

III. СЪКРАШАВАНЕ. АБРЕВИАЦИЯ

1. Съкращаване

1.1. Механично съкращаване

Типичен начин за образуване на нови думи, характерен както за корпоративните, така и за социалните говори, е механичното съкращаване.⁹² То е не само проява на тенденцията за кратка и изразителна реч, но до голяма степен може да се счита за реакция срещу прекалената книжовност,⁹³ за израз на отвращение към многосричните думи, които учениците са длъжни да изучават по някои учебни предмети.⁹³ Съкращаването засяга предимно финални или средни срички. Ини-

⁹¹ Заимствуване представката на думата, книжовен превод на социолектизма, се наблюдава в още по-силна степен при образуване на производни лексеми в тайния зидарски говор /по лични наблюдения/.

⁹² Fr. Oberpfalser, цит. съч., с. 353; Ст. Стойков, цит. съч., с. 32.

⁹³ L. Klimes, цит. съч., с. 110.

циалните съкращения се активизират. Промяната е най-често външна и не засяга семантиката на думите.

Както в събрания от нас, така и в публикувания от Ст. Стойков материал не открихме думи, в които да е отпаднала начална срчка /аферезис/. В пражкия ученически сланг има такива случаи: báček /от кн. tabáček 'тютюнец'/'тютюнец'; gěbro /от кнж. algebra 'алгебра'/'алгебра'; máček /от сл. zemáček "географийка"/ 'география'⁹⁴. Средни срчки се изпускат рядко /синкопа/: vůnce /от vůnderkind-че/. góче /от геврече/, шашма /от шашарма/ 'измама, неразбория'; чеш. aritka /от кн. aritmetika/ 'аритметика', matyka /от кн. matematika/ 'математика', psòrka /от кн. profesorka 'учителка'/'учителка'. Най-често на съкращаване се подлагат крайни срчки /апокопа/, като понякога се стига до едносрчни думи: аритме /от аритметика/, бач, бачка /от бачкане/'работа'; гòт /от гòтен;/ магнèт /от магнетофон/, ниш! /от нишам 'мълча'/'не говори невероятни неща' и 'млъкни'; панс /от пансион;/ пуби /от пубертет/, сераф /от звучашата вече остаряло староеврейска дума серафим 'ангел'/'много прилежен ученик' или 'човек с много добър характер': спец /от специалист;/ чак съм /от чактисвам/'разбирам'; чак /от чакане/'среща'; чат съм /от чаткам/'разбирам'. Подобно съкращаване е настъпило и в изразите всичко свъ 'всичко свърши', няма сми 'няма смисъл' и хай си хò 'хайде да си ходим'.

Понякога към съкратената основа се прибавя суфикс: машин-ка /от машинознание/, милицай /от милиционер;/ чеш. сл. svìdro /кн. svìcění 'упражнение'/'упражнение'; krúžo /от кн. kružítko 'пергел'/'пергел'.

В редки случаи съкратената дума има нова семантика или друго категориално значение - бъз /от бъзлив 'страхлив'/'страх'. кофти /от кофтим 'лъжа'/'лош, некачествен', мляс /от мляскам 'целувам'/'целувка', таф съм /от тафим 'лъжа' и 'крала'/'съгласен съм'.

Съществителните, получени чрез съкращаване на глаголи, са характерни и за българския, и за пражкия ученически сланг - срв. бъз, зуб, кльв, мляс, пас, скив; чеш. сл. рокес /от разг. рокесат 'побъбря'/'празен разговор'.

⁹⁴ Zemák е едно от сланговите названия за 'география'.

vejcus /от кн. vycusat 'изсмуча'/'резюме', vejlez /от кн. výlezt 'изкача се'/'изкачване, излет'. Ст. Стойков направи задълбочен анализ на тази малка по обем, но много интересна в семантично и формално отношение група.⁹⁵ Част от цитираните думи са познати и на съвременния ученически сланг. Броят им почти не се е разширил, но са настъпили известни семантични промени. Така напр. скив означава не само 'виж' и 'виждане', но и 'поглед' /срв. Чао до скив 'довиждане'. Откъдѐ го извади тоя тъжня скив? 'Защо гледаш така тъжно?'/.

Пас вече не означава 'внимание', а 'ненамеса'. Фъс при запазено значение се среща и като въз. Ст. Стойков отбелязва: "Така образуваните съществителни обаче не се членуват и нямат форми за множествено число, а се употребяват само в тоя си вид и формално приличат на наречия."⁹⁶ Днес обаче тези думи се употребяват, макар и рядко, и членувани /срв. Пасът му е майката. Хайде възито! 'махай се'. Ама скифът му е един.../.

1.2. Универбация на съчетания

При универбацията опорната дума на словосъчетанието включва в себе си и значението на елиптираните елементи, т.е. настъпва така наречената семантична кондензация⁹⁷ - криминалѐ /от криминален роман/ 'криминален роман', поправка /от поправителен изпит/ 'поправителен изпит'. Срв. чеш.сл. privátky /от кн. privátní kontrolována četba 'контролирано лично четиво'/'възложена за прочит художествена литература', logágo /кн. logaritnické pravítko 'сметачна линейка'/. По подобен път, макар и при по-силна деформация, се е стигнало до думи като недоскив 'човек, който не вижда добре' и непуккѝст 'човек, който не се тревожи за нищо'/т.е. "не му пука"/

1.3. Елипса

Някои думи и предложни конструкции представят елипси на изрази. Така са се доявили време /от времето е пари/'пари', втори дом /от "Училището е вашият втори дом"/ 'училище', до /от довиждане/, на върба /от на върба в петъка или на

⁹⁵ Вж. Ст. Стойков, цит. съч., с. 33.

⁹⁶ Пак там.

⁹⁷ Н. М. Шанский, цит. съч., стр. 261, отнася тези случаи към лексико-семантичната перивация. Ние акцентуваме върху настъпилата деструкция.

върба в сряда⁹⁸ / 'никога', на мук /от на свети Мук⁹⁸ / 'никога'. Примери от този род дава и пражкият ученически сланг. Má ránu е съкращение от Má ránu bez nože /букв. 'има рана без нож' / и означава 'грозен е'. Čas /книж. 'време' / в значение на 'пари' в сланга произлиза от пословицата Čas jsou peníze 'времето е пари'. Moment /книж. 'момент' / е придобило значение 'задник' от израза Sedněte si na moment 'седнете за момент'.

2. Абревиация⁹⁹

Съкращенията от абревиатурен тип са малко на брой, но вече укрепват като структурен похват в сланга на учениците и студентите. В довоенния ученически социолект те липсват. Това е обяснимо, тъй като през 30-те години в книжовния език е имало само няколко такива словосъчетания /по руски образец/.

Сричковите абревиатури са рядкост - пушком 'място за пушене', ръчбач 'ръчен труд', точзап /от точка и запетая / 'педантичен учител', физвъз 'физическо възпитание'.

Инициалните абревиатури в последно време са се увеличили чувствително. Могат да се набележат няколко типа:

Общопризнати и популярни абревиатури се свързват със съвършено различно съдържание - БДЖ 'български дебелі жени'; ЦСКА 'централен склад за картофи и арпаджик'. Много разпространени са разночетения на инициални абревиатури, функциониращи като названия на училища или висши учебни заведения - СПТУ /средно политехническо училище / 'се пак това е училище'; ТЕПГ /Търновска езикова политехническа гимназия / 'тя е пропала гимназистка'; ВВМИ /Висш ветеринарномедицински институт / 'вол влизаш, магаре излизаш'; ВИНС /Висш институт за народно стопанство / 'влизаш, излизаш, нищо не ставаш' или 'влизаш, излизаш, началник ставаш'; МЕИ /Машинно-електротехнически институт / 'мдже евентуално да изкараш' или 'мжже елегантни и импотентни'; СДУ /Софийски държавен университет / 'седі, дебелей, убавей'.

⁹⁸ Религиозният празник Връбница /Цветница / е винаги в неделя. Няма такъв светия в църковния календар.

⁹⁹ Терминът се употребява от Н. М. Шанский, цит. съч., с. 287-290, в значение 'механично съкращаване'.

'седиш, лебелѐеш, успяваш' или 'софийски дом за уличници'¹⁰⁰;

Утвърдена абрeвиатура със семантика, променена по метафорен път, е ЦРУ 'портиер';

Фонемният състав на книжовни думи се разлага и думите се третираат като абрeвиатури - ВИЦ 'висш институт за цинизми'; ЧАО 'чу̀пи се, ако обичаш';

често употребявани изрази се превръщат в абрeвиатури - ЖЗ /от жив зян/ 'много зле', ККЗ /от кожа, кости, зло/ 'много слаб', МГЗ /от много голям зор/ 'много трудно', НШЗО 'няма шанс за отпускар'¹⁰¹, СБЗ 'слаб без зор/ оценка 2 поради слаба подготовка', СГЗ /среден с голям зор/ 'извоювана с мъка тройка', СМ 'стар мръсник', ТНУ 'техникум за наёмни убийци', УО 'умствено ограничен', ЦМО 'централно мозъчно откъчане/' човек с разстроени нерви'. По подобен образец са оформени и съкратените думи в изразите няма смѐи 'няма смисъл', всѐчко свѐ 'всичко свърши' /където от втората дума се вземат по три букви/ и ще мѐтна нкг 'ще излъжа някого' /където се вземат само първите звукове от сричките/. Срв. и в пражкия ученически сланг Já ti d' d' ti /от děkuji ti 'благодаря ти'/, to se vr /от фр. c'est vrai 'разбира се'/.

При инициалните абрeвиатури наред с познатото ни от книжовния език съотношение между денотат и десигнатор /ВТУ - Великотърновски университет/ срещаме и случаи, при които знакът и значението му в сланга се съотнасят не непосредствено, а при посредничеството на значението в книжовния език/ БДЖ - "Български дебели жени"/. Преносимостта на названието тук не се извършва върху образна основа. Струва ми се, че ефектността на този вид абрeвиатури се изгражда именно върху неутралността на понятието в книжовния език, върху отсъствието на каквито и да е елементи на конотация в него. Това позволява в съзнанието да се сблъскат и да водят борба за надмощие елементи, противоположни по същност - неутрален /експресивен и емоционално натоварен; обозначаемо, към което се отнасяме с уважение и сериозност/ обозначаемо, което предизвиква смеха ни. Обединителното

¹⁰⁰ Горепосочените абрeвиатури се употребяват предимно от студенти.

¹⁰¹ От войнишкия сланг, но се употребява и от ученици.

звено е само знакът, образ напълно отсъства. Свързаните с идентичен знак лексеми не са дори омоними, тъй като принадлежат към две различни системи на комуникация.

х х х

Слангът ползува граматичната система на разговорния стил. Предпочитат се емоционално обогатени или непродуктивни в книжовния език и в диалектите суфикси, както и суфиксите, характерни и за аргото.

Склонност към словообразователна синонимия откриваме при глагола, прилагателното и особено при съществителното.

Най-голям интерес от морфологично гледище предизвиква глаголната система. Големият брой деноминативни глаголи, своеобразните конструкции,¹⁰² в които глаголният компонент е станал семантично недостатъчен и изпълнява функция на помощен, спомагателен глагол, и особено моделното богатство при образуването на императивни форми правят оригинална и своеобразна категорията на глагола.

Съкращаването е обикнат прием за словотворчество и в довоенния, и в съвременния ученически сланг.

Сравнението със сланга, представен в студията на проф. Стойков, ни убеждава, че всички словообразователни и формообразователни модели на сланга от 30-те години са присъщи и на съвременния ученически сланг. Най-характерните от тях са повишили макар и слабо активността си. Новост е универбацията на словосъчетанията и абривиатурите /сричкови и инициални/. Активността на инициалните абривиатури непрекъснато расте. Съществуват и разновидности, които липсват в книжовния език.

IV. ИГРОСЛОВИЯ

Слангът на учениците като словесна игра се реализира в най-откровен вид в каламбурите. В младежката среда поразяващата с духовитост и неочакваност на асоциацията дума не прави по-малко впечатление от най-смелата лудория.

Според О. Ахманова каламбурът е речева фигура, която се състои в хумористично /пародийно/ използване различ-

¹⁰² В предлаганото проучване не се разглеждат, тъй като се касае за словосъчетания.

ни значения на една и съща дума или на две сходно звучащи думи.¹⁰³

Изхождайки от моделното разнообразие на игрословията в ученическият социолект, използваме термина каламбур в по-широк смисъл, като отнасяме към игрословията всички случаи на преднамерено деструктиране на формата на лексикалната единица, което още на пръв поглед се схваща като жонглиране със словесния материал, излизашо от рамките на всички деривационни типове.¹⁰⁴ Именно тук се проявява в най-чист вид доминиращата функция на сланга - да превърне езиковия материал в средство за забава.

1. Промените обикновено засягат началото или края на думата. Срв. биволдгия 'биология', говназия 'гимназия', гъзометрия 'геометрия', изпикой се 'успокой се', истерия 'история', муханотехникум 'механотехникум', скарлатинки или скъпотинки 'стотинки', подлуден 'полуден' /напр. спортен полуден/, уличник 'отличник',¹⁰⁵ фъстъческо 'физическо', шицибол 'баскетбол', четкане 'четене'; чеш. сл. louže /кн. 'локва' / сл. 'ложа' - в м. lože 'ложа'; ocet /кн. 'оцет' / сл. 'баша' - в м. otec 'баша'. Във всички посочени примери на промяна е подложен първият компонент.

Деструкцията е свързана с крайната част на думата в котарангенс 'котангенс', литургия 'литература', магарцедес 'магарешка каруца',¹⁰⁶ сливомицин¹⁰⁶ 'сливова ракия', физгъзура 'физкултура'; чеш. сл. fakule, кн. 'факла' в м. fakulta 'факултет'.

Някои от случаите напомнят пароними, но това е паронимия, осъзната и търсена, паронимия, с която невежеството

¹⁰³ Вж. О. С. Ахманова, Словарь лингвистических терминов, М., 1968, с. 188.

¹⁰⁴ Вж. и раздел II.1. Минимална деформация, която е също игрословие.

¹⁰⁵ Среща се и като уличник заради лентите /на манифестациите учениците носят лента с надпис "отличник"/.

¹⁰⁶ Контаминация съответно от магаре и мерцедес; от сливова и биомицин, пеницилин и др. силно въздействащи антибиотици.

няма нищо общо /срв. истерия, подлуден/. В други примери сходството на материалния състав е релативно, но дериватът се римува с изходната дума, чието значение е и негово значение /скъпотинки, цицимбол/.

В редки случаи се деформират и двете съставки на думата, която при това започва да се третира като композитум - белътристика 'белетристика', главопәтика 'математика'.

2. В резултат на декомпозиране на материалния състав на българско словосъчетание е възникнало "немското" ист хабен лист /от изхабен лист/. Лапалома 'ядене, храна' /от лапане/ е резултат от контаминиране на разг. лапане и исп. la paloma 'гълъб'.¹⁰⁷ Значението на сланговата лексикална единица е идентично със семантиката на изходната книжовна дума. Това е така, защото лицето има в съзнанието си българската дума, която е единствено подходяща за контекста, но преди да изговори последната сричка, то я променя /фактически - заменя/ в друга дума, близка по звучене, като обаче влага в нея значението на думата, послужила като основа за словопроизводство. Своеобразна декомпозиция е настъпила с чеш. кн. literatura, функционираща в сланга на пражките ученици като litá túra /букв. 'бесен, яростен поход'/.

3. Понякога думите се изговарят с обратен ред на фонемния си състав - ефак вм кафе. Думата пектопам може да се проумее само ако се досетим, че учениците са я измислили, изхождайки от написаните с ръкописни букви рекламни надписи "РЕСТОРАНТ", но прочетени, сякаш са писани не на кирилица, а с латиница. Обратното се среща в пражкия ученически сланг. Руският лозунг Миру - мир се четене като "мупи - муп", т.е. като че не е писан с кирилица, а с латинска азбука.

4. Като игрословие може да се третира размяната на срички в две съседни думи - глупаш дрънкости /от дрънкаш глупости/, кани дамят /от дами канят/.

5. При деформиране на книжовни думи с помощта на най-

107

Думата е известна на учащите се от прожектирания в края на 50-те години мексикански филм "Палома". Младешите от първата половина на 70-те години я свързват с популярната та песен "Уна палома бланка".

разнообразни суфикси понякога се стига до други, пак книжовни думи. Значението на думата в сланга обаче е във връзка само с думата, послужила като основа за словопроизводство, а не е резултат от пренасяне на названието по метафорен, метонимен или синонимен път. Въпреки че такива думи имат пряко отношение към лексиката, получена в резултат на словообразователни трансформации, ярко изразеният момент на словесна игра в процеса на създаването им ни кара да ги включим в настоящия раздел. Явлението обикновено се реализира със средствата на афиксацията, но импулсът да се прибегне към тези средства е игрословие. Срв. ампер /вм. ампе 'наивен, глупав човек', босък 'ограничен човек' или 'ученик който нищо не знае' /от разг. бос съм 'не разбирам от нещо, не съм наясно по нещо', а не от рус. босък/; девойче 'слаба оценка' /от двойка/; задъшница 'интимни отношения' /от сл. задъшвам се 'установявам интимни отношения' /, зубър 'ученик, който учи старателно, но без разбиране' /от сл. зубря /, идиот 'човек, който е пълен с хрумвания и идеи' /от идея /, лейка 'подлец' /от разг. подливам вода на някого 'напакостявам' /, магьосница 'интимна приятелка' /омагьосва с чара си /, молив 'моля' /от моля /, нишелки 'нищо' /от нищо /, откачалка 'странен, ненормален човек' /от сл. откачам 'държа се странно' /; паметник 'паметлив' от памет /; селинджър 'селянин' /от селянин; при словесната игра умишлено се стига до името на популярния американски писател /; слушалка 'доносник' /от подслушвам /; спанак 'сън, спане' /от спане /; тромпѐт 'тройка' /от тромба 'оценка 3' /; тупалка 'елегантно облечен човек' /от изтупам се 'облека се с вкус /, хилка 'слаб човек' /от хилав /; цафара 'слаба оценка' /от цаф 'оценка 2' /; целюфан 'целувка' /от целувка /; чакал 'среща' /от чакане и чак 'среща' /; чорбаджия 'човек, който обича супа' /от чорба /. И тук лицето започва думата като една, а я завършва като друга, влагайки обаче в нея семантиката на първата лексема. Усвоявайки немски език, учениците заучават неправилните глаголи с трите им основи – инфинитивна, имперфектна и партиципиална. На тази база е възникнало игрословието зинген, занген, загазунген 'човек, попаднал в тежко положение' или 'тежко положение' /срв. формите на singen 'пея' – singen, sang, gesungen / . За разлика от гореизброените случаи семантиката прозира в последния, а не в първия

компонент /срв. загазунген от загазя 'изпадна в тежко положение'/.

6. Контаминацията е удобно средство, което също може да се постави в услуга на словесната игра. Освен посоченото лапалома биха могли да се приведат и други примери - башатко 'баша' /от баша и татко/, дъртатко /от дъртия и татко/' баша' и др.

Каламбурите са пряка реализация на основната същност на ученическият сланг - да служи като средство за забава. Има ги и в сланга от 30-те години. От материала на Ст. Стойков не може да се съди дали похватът с размяна на срички е бил характерен и за довоенния ученически сланг.

V. КОМПОЗИЦИЯ

Сложните съществителни са сравнително редки в сланга на учащите се. Липсата на достатъчен материал не дава възможност да се определи кои типове са застъпени и кои се игнорират. Срещат се 1/ композита със субстантивно-вербален състав - гъзовейка '7/8 палто, модерно в началото на 60-те години', лайнмет 'човек, който говори глупости', страстоубийки 'кюлоти с дълги крачоли'. Регистрирахме сложни думи, чийто първи компонент е глаголна форма в индикатив /видидуп 'минижуп'/ или в императив /лапнимуцунка 'човек, който много говори', потиклиника 'поликлиника' - моделът съществува и в разговорния стил и е много експресивен - напр. лапнишаран, нехранимайка/. 2/ Композита със субстативно-субстативен състав парцалмайстор 'училищен прислужник', страстоспирки 'кюлоти с дълги крачоли', страстоубийки 'кюлоти с дълги крачоли'. 3/ Композита с адективно-вербален състав - самонавивам се 'самоубеждавам се' /срв. и производното самонавивка 'самоубеждаване'/, самосвал 'момиче, с което лесно могат да се установят интимни контакти' /от сл. свалям 'стремя се да установя интимни отношения'/. В отделни случаи композицията е придружена от афиксация - самораствник 'ученик, изключен от друго училище'. 4/ Композита с адективно-субстативен състав - неогъзария 'сладкарница, в която е забранено да се пуши'. 5/ Среща се и комбинация между местоимение и съществително /всичкология 'наука, включваща всички

науки' - обикновено функционира в свободното словосъчетание тетрадка по всичкология/, както и между две прилагателни /самосиндикален 'сам, без компания'; срв. и самосиндикално 'без компания' или 'самостоятелно, без чужда помощ' - слангово наречие/.

Понякога сложната дума същевременно е и игрословие - напр. белитръстика 'белетристика', потиклиника 'поликлиника'. Срещат се и случаи, когато компонентите на сложната дума се римуват /бар-гъзар 'младежки клуб'/, когато сланговата дума се римува със своето книжовно съответствие /потиклиника 'поликлиника'/ или пък се намира в определена звукова зависимост с него /напр. във видидуп 'минижуп' вокалите са еднакви и следват в един и същ ред/.

VI. КОНВЕРСИЯ

При конверсията /наричана още морфолого-синтактична деривация/, както и при семантичната трансформация не се образуват думи с нова звукова обвивка.¹⁰⁸ Получавайки ново значение, думата тук обаче придобива и нови лексико-граматични свойства, тъй като променя своята лексико-граматична принадлежност.

В сланга на учащите се срещат субстантивирани прилагателни: блуден /функционира най-често като обръщение/' човек, който не се спира на едно място, весело 'ученическа забава', градски¹⁰⁹ 'съгражданин', конско /от конско евангелие / 'мъмрене', селски¹⁰⁹ 'съселянин', силикозна 'оценка 3', скъпоценна 'близка приятелка', туберкулозна 'оценка 3', циментирана 'девойка, с която е твърде трудно да се завържат интимни отношения', щклат 'човек, който носи очила'.

Преминаването на прилагателните в разряда на съществителните в някои случаи се улеснява от определителния член - бавните 'ученици от училище за бавноразвиващи се деца', вехтите 'родители', дъртите 'родители', парцаливото 'техникум по облекло и обувки'.

Тук могат да се отнесат и всички причастия, които са се

¹⁰⁸ Вж. Н. М. Шанский, с. 263.

¹⁰⁹ Думите са постоянни и на разговорния стил

превърнали в прилагателни имена - изтупан 'елегантно обличен', офрашкан 'зле обличен', шибан 'труден', юрнат 'палав' и т.н.

VII. ЛЕКСИКО-СИНТАКТИЧЕН ТИП НА СЛОВООБРАЗУВАНЕ

Тук в резултат на срастване на две или повече лексеми в една възниква нова дума.¹¹⁰ Освен универбация /вж. раздел III.1.1.2/ в сланга наблюдаваме сливане на самостоятелна и служебна дума - напр. бездомен 'ученик във ваканция',¹¹¹ безтелевизионен 'без телевизор, непритежаваш телевизор', неструвателен 'лош, некачествен' /от разг. не струва/. Срв. Днес съм невъзможна 'днес не ми е възможно'. Мислех, че като е вносна, а тя пак излезе неструвателна... По подобен път, макар и при по-силна деформация, се е стигнало до думи като недоскив 'човек, който не вижда добре', и непукист 'човек, който не се тревожи за нищо, т.е. "не му пука"'. При недоскив МО е сланговият глагол скивам 'гледам'.

ИЗВОДИ

1. Българският ученически сланг се обособява само лексикално - чрез своя речник. Липсват оригинални фонетични и граматични признаци. Специфичните черти - активизиране на някои редки и непродуктивни суфикси, склонност към неизменяеми по форма прилагателни, специфичен императивен модел, изобилие от деноминативни глаголи - са наследени от довоенния сланг и са свойствени и на апашкия говор.

2. Голяма част от сланговата лексика е резултат от семантична трансформация на книжовни думи, в основата на която лежат метафора, метонимия, ирония и хипербола. Интерес представлява и широко застъпеният процес на синонимно отвеждане, при който всеки член на едно синонимно гнездо придобива определена семантика, ако някой от влизащите в гнездото си-

¹¹⁰ Вж. Н. М. Шанский, цит. съч., с. 267.

¹¹¹ Лексемата се мотивира от сланговия фразеологизъм втори дом 'училище' - вън от училище учениците са "бездомни" /ирония/.

ноними е вече употребен в това значение. Случаите на взаимодействие между лексикално и граматично значение на думата, в резултат на което тя придобива нова семантика, показват как слангът – почти напълно лишен от собствени граматични признаци – съумява да постави в услуга за обогатяване на своя речник и за засилване на неговата експресивност и граматични фактори /парадигматични и синтагматични/.

3. Заимствувайки речникови единици, младежите се насочват към най-разнообразни източници. В ученическия социолект срещаме не само думи от книжовния език /принадлежащи както към активния, така и към пасивния запас/, но и от некодифицираните езикови прояви /диалекти, тайни професионални говори/, а също от чужди езици /балкански, славянски и западноевропейски; изучавани и неизучавани в училище/. Заимствуваната лексика в сланга по принцип се подлага на промени – семантични и словообразователни – и едва след това се превръща в слангова лексика. Понякога деформацията се извършва по "чуждоезични" деривационни модели. В сравнение с ученическия сланг от 30-те години диалектизмите и арготизмите са намалени количествено, докато думите от западноевропейските езици непрекъснато растат. Това отговаря на психиката на съвременния млад човек, който в никакъв случай не желае да остави впечатление за простотата и недостатъчна образованост у околните.

4. Словообразователната деформация /осъществявана посредством афиксация или съкращаване/ продължава да бъде един от оновните начини за набиране на сланговата лексика. Най-фреквентни са суфиксите, присъщи и на апашкия речник. Увеличена е и употребата на някои остарели суфикси, чийто оценъчен и емоционален нюанс е ясно доловим. Сред лексико-граматичните категории с най-голям своеобразие са характеризира глаголът. Местоимението, числителното, предлогът, съюзът, междуметието и частицата не са представени в ученическия сланг.

5. Изключително богатата лексикална и формална синонимия – типична особеност на ученическия сланг – е следствие от разнообразните пътища, по които се формира речникът му.

6. В сланга на учениците почти няма измислени думи. Лексикалните единици се образуват на базата на вече съществуващи домашни, чужди и слангови думи. Основните похвати за обогатяване на лексикалния запас на българския ученически сланг си

остават същите, каквито са били през 30-те години. Така се образува сланговата лексика и в други езици, обстоятелство, което ни кара да считаме тези похвати за универсални.

7. Новото намираме в рамките на основните пътища. Така например в процеса на семантичната трансформация ученическите асоциации се насочват в много по-голяма степен към области, демонстриращи постиженията на човешкия ум /наука, техника, литература, кино, политика/. Вулгаризмите са намалели. Въпреки че и днес част от думите, заети от аргото, имат висока фреквентност, по количество те са по-малко, отколкото през 30-те години, като при това голям процент от тях са неизвестни на болшинството ученици. Появили са се нови конструкции, активизирали са се нови суфикси, някои модели са станали по-продуктивни, а други - неактуални. Новост са абривиатурите /сричкови и инициални/. Тук дори могат да се набележат типове, при които номинацията се осъществява по-различно, отколкото при абривиатурите в езиковия стандарт.

Фразеологията в сланга не е предмет на настоящото проучване.

8. Ученическият сланг като словна система е извикан от желанието на младите да се забавляват. За да превърнат езика в словесна игра, те използват семантичната и словообразователната трансформация, композицията, каламбурите. Но слангът е и белег за принадлежност към езиковата корпорация. Като възкресяват слабо фреквентни и заемат свършено непознати за "непосветените" думи, учениците се обособяват по езиков път, реагирайки на изискваната, "шлифованата", но често пъти толкова сива фраза на възрастните.

СПИСЪК НА СЪКРАШЕНИЯТА

а. - заемка от аргото, арготизъм

АБРБ - Апашко-български речник на Балканите./вж. индекс 38/

арх. - архаично

БЕР - Български етимологичен речник /вж. индекс 32/

БТР - Български тълковен речник /вж. индекс 25/

диал. - диалектна дума /среща се и съкр. д в състава на абривиатурата МОд/

- ИБ - арготизъм, изнесен от Ив. Бояджиев /вж. индекс 40/
инд. - индекс
- ИР - диалектна дума от източните рупски говори
книж. - книжовна дума /среща се и съкр. кн. в абривиатури -
МОкн., МОГкн./
- М - диалектна дума от мизийските говори
- МО - мотивираща основа
- МОГ - глаголна мотивираща основа /среща се и с уточнение -
МОГкн., МОГсл., МОГч/
- МОИ - именна мотивираща основа /среща се и с уточнение -
МОИд, МОИкн., МОИч/
- МОФ - мотивиращата основа е фразеологизъм
- Р - диалектна дума, заета от рупските говори
- ПРОДП - Речник на редки, остарели и диалектни думи в лите-
ратурата ни от XIX и XX в. /вж. индекс 32/
- СЗ - диалектна дума от северозападни говори
- СИ - диалектна дума от североизточни говори
сл. - слангов; слангова лексикална единица
- СЦБ - диалектна дума от северните централни балкански гово-
ри
- ч. - лексема от чужд език, незаета нито от езиковия стан-
дарт, нито от сланга, но послужила като МО при възник-
ване на слангова дума /съкр. се среща в състава на аб-
ривиатури - МОГч, МОИч/
- ЮИ - диалектна дума от югоизточни говори
- ЮЗ - диалектна дума от югозападни говори
- ЮЦБ - диалектна дума от южни централни балкански говори
Забележка. Тук не се изнасят общоизвестни, офи-
циално възприети съкращения, като напр. англ., гр., исп.
ит., рус. и др.

К ВОПРОСУ О ХАРАКТЕРИСТИКЕ СОВРЕМЕННОГО ШКОЛЬНОГО СЛЕНГА

/в связи с приемами набора лексики/

Цветана Карастойчева

Резюме

Сравнение со способами набора лексики в довоенном школьном сленге, так как и изучение приемов, характерных для пражского школьного сленга, заставляет нас считать, что основные средства - семантическая трансформация /1/, словообразовательная деформация /2/ литературных исконных или заимствованных слов, полное заимствование слов /3/ из источников, разнообразных по своей национальной, социальной и территориальной принадлежности и игры слов /4/ - являются одинаковыми не только в отдельные периоды развития одного и того же школьного сленга, но и вообще для всяких сленгов, т.е. придерживаться мнения, что в этом случае идет речь об универсалиях.

Новости следует искать в границах основных приемов и типов - в характере ассоциаций, которые сегодня в значительно большей степени направляются к областям, демонстрирующим человеческие достижения /к науке, технике, литературе, кино, политике/, также в случаях взаимодействия между лексическим и грамматическим значениями /первый прием/; в заниженной продуктивности или в повышенной экспансивности отдельных словообразовательных компонентов, в увеличенном разнообразии и в стабилизации некоторых до войны еще не утвердившихся формообразовательных моделей, в появлении сложных существительных и слоговых и инициальных аббревиатур /второй прием/; в измененных предпочтениях при отборе источников заимствованных слов /третий прием/. По отношению к играм слов новостью можно считать только перестановку слогов между двух соседних слов /четвертый прием/.

Лексика оказывается профилированной в связи с предназ-

начением сленга: с одной стороны, служит средством развлечения и стать своеобразным языковым спортом /слова, полученные путем семантической и словообразовательной трансформации, также каламбуры/, а с другой - через свою непопулярность и немотивированность облегчить обособление школьной корпорации языковым путем /заимствованные в готовой форме лексические единицы/.

CARACTERISTIQUE DE L'ARGOT SCOLAIRE D'AUJOURD'HUI

/en vue des procédés d'enrichissement du vocabulaire/

Tsvetana Karastoitchéva

/Résumé/

La comparaison avec les procédés d'enrichissement du vocabulaire de l'argot scolaire d'avant guerre, ainsi que l'étude des procédés d'enrichissement de l'argot scolaire de Prague nous amènent à constater que les procédés de base 1. transformation sémantique, 2. déformation dans la structure de certains mots littéraires bulgares et étrangers, 3. l'emprunt de mots à des sources différentes, 4. les jeux de mots/sont les mêmes pour les différentes périodes de l'existence de l'argot scolaire en question, ainsi que pour l'argot en général, autrement dit, ce sont des universaux.

S'il reste quelque chose à découvrir, il faut le chercher dans les cadres des principaux procédés d'enrichissement: dans le caractère des associations dans le domaine des acquisitions de l'esprit humain /science, technique, littérature, cinéma, politique/, dans l'influence que s'exercent le sens grammatical et le sens lexical /premier procédé/; dans la productivité réduite ou dans l'expansion accrue des différents constituants, dans la variété de certains modèles impératifs utilisés avant la guerre et qui s'affermirent de nos jours, dans l'apparition de substantifs composés et d'abréviations syllabiques ou initiales /deuxième procédé/; dans le fait qu'on utilise d'autres sources d'emprunt /troisième procédé/; quant aux calembours, on peut considérer comme nouveauté la permutation des syllabes entre deux mots voisins /quatrième procédé/.

Le vocabulaire argotique est classé d'après sa destination: d'un côté, de servir de moyen d'amusement - une sorte de sport linguistique, et d'un autre, de faciliter la constitution d'une corporation scolaire par une voie linguistique.

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод	67
I. Семантична трансформация	
1. Книжовни /вкл. разговорни/ лексеми от активния запас	73
2. Лексеми с книжен или архаичен нюанс	88
3. Диалектни думи в сланга на учащите се	91
4. Арготизми в сланга на учащите се	94
5. Заемки от чужди езици	101
II. Афиксация	112
1. Минимална деформация	112
2. Суфиксално словообразуване	113
3. Суфиксално-префиксален начин на словообразуване.	126
4. Префиксално словообразуване	127
III. Съкращаване. Абревиация	128
1. Съкращаване	128
1.1. Механично съкращаване	128
1.2. Универбация на съчетания	130
1.3. Елипса	130
2. Абревиация	131
IV. Игрословия	133
V. Композиция	137
VI. Конверсия	138
VII. Лексико-синтактичен тип на словообразуване	139
Изводи	139
Списък на съкращенията	141
Резюме на руски език	143
Резюме на френски език	145

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

"КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том XII, кн.2 Филологически факултет 1974/75 г.

TRAVAUX DE L'UNIVERSITE "CYRILLE ET METHODE"
DE V.TIRNOVO

Tome XII, livre 2 Faculté philologique 1974-1975

П Е Н К А Р А Д Е В А

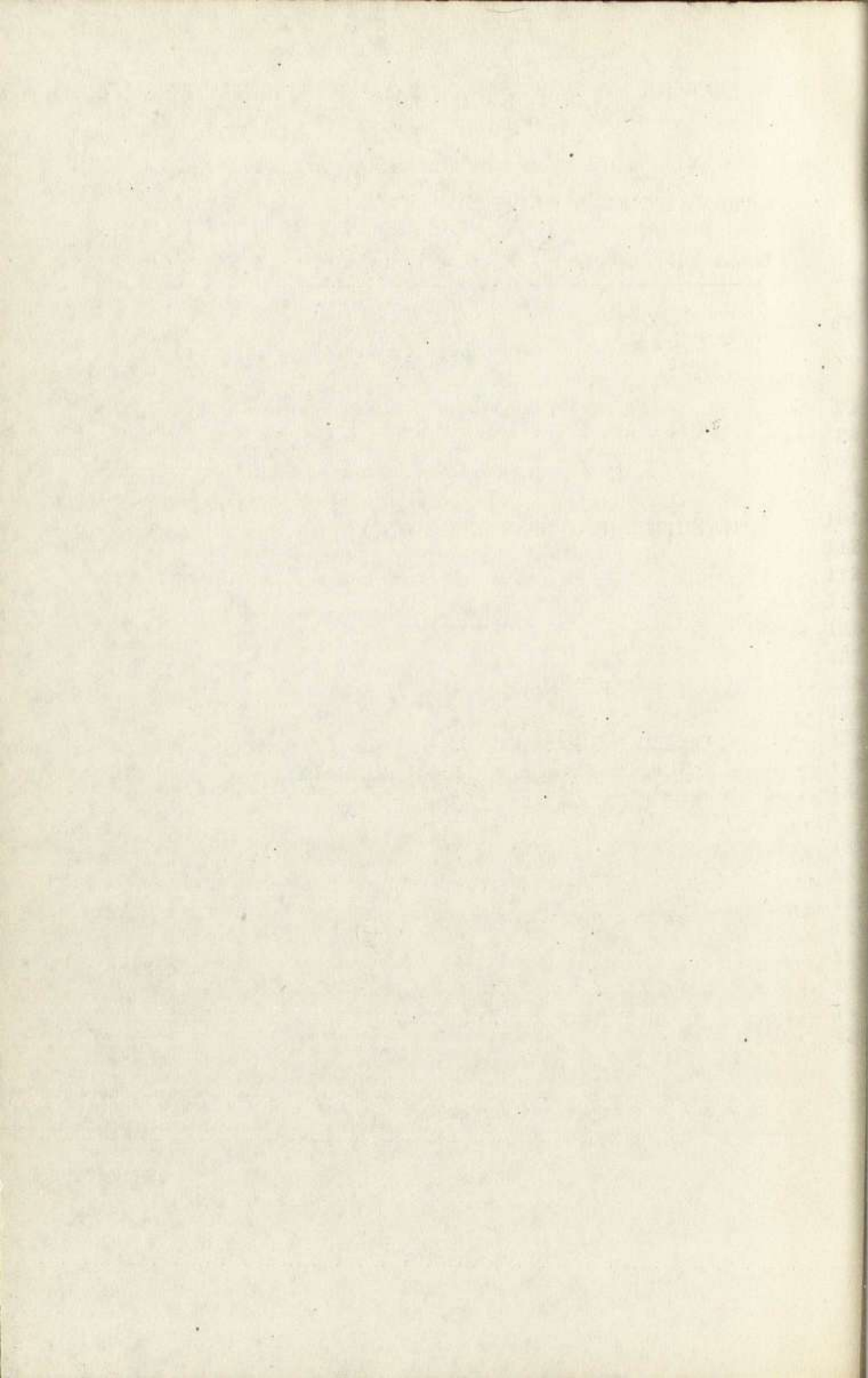
НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ЛЕКСИКАТА НА "ЗАПИСКИ
ПО БЪЛГАРСКИТЕ ВЪСТАНИЯ"

P E N K A R A D E V A

OBSERVATIONS SUR LE LEXIQUE DE "NOTES
SUR LES INSURRECTIONS BULGARES"

София 1977

УВОД

"Записки по българските въстания" на Захари Стоянов по преценка на изследвачите и широк кръг читатели отдавна е станала "настолна книга на всеки българин"¹. Много сполучливо в предговора си към едно от изданията В. Андреев я нарича "Книга за България" и това е може би нейното най-точно наименование и определение. Зашото в предварителните бележки към нея З. Стоянов поставя именно тази цел: "Най-после към вас, братя, прости сиромаси, се обръщам. За вас съм се трудил да напиша настоящата книга, за да ви покажа, че най-горешите борци и защитници на нашето отечество са били не горделиви богаташи и надути учени, но прости и неучени ваши братя, които не са знаели повече от вас."² На литературно-художествените и историографски качества на произведението са се спирали много автори, докато на изследване на творбата откъм нейната стилно-езикова страна неоправдано е отделяно малко внимание. Повече от очевидно е, че независимо от безспорните си достойнства "Записките" не биха притежавали тази въздействена сила, това внушение, ако не бяха поднесени с неповторимия специфичен Захариев език. За него е от значение не само какво поднася на читателите, но и как го поднася. Без своеобразието на изказа, на езиковата форма произведението едва ли би било третирано като художествено и заслугите на автора щяха да са само като историк на величавата Априлска епопея. "Захари Стоянов написа "Записките", без да мисли, че създава литература. И направи и едното, и другото. Участник - това е първият източник на силата му, жизнено богатство. Вторият - изключителният, самороден, своеобразен талант."³

*¹ Д. Петков, Предговор към III том на първото издание.

² З. Стоянов, Предисловие към "Записките", 1965, с. 39.

³ В. Андреев, Предговор към изданието от 1965, с. 22.

Голямата дарба на разказвача е почувствувал всеки, разгърнал страниците на тази чудна книга, на която е трудно да се определи дори жанровата принадлежност. Защото "Разказите на очевидец" са предадени с жив, колоритен език, основан на народно-разговорната реч. Но тази народностна основа в никакъв случай не засенчва индивидуалното своеобразие на неговия език. Напористите, задъхани слова на медвенския овчар имат свое очарование, неподражаема прелест. Удоволствие е да следваш разказа му и когато описва опиянението на априлските дни, и когато ни потопа във ведрата атмосфера на планинските красоти; изтръпваш пред нечовешката жестокост на кланетата в Батак и Перушица. Във всяко изречение, във всеки пасаж се чувствава зримото присъствие на автора не само като участник или съвременник на описваните събития, но и като сладкодумен разказвач, който търси характерната дума, колоритен народно-разговорен израз, запомнящо се сравнение. Не случайно, говорейки за таланта на З. Стоянов, В. Андреев набляга най-вече на една негова страна - своеобразността: "Именно своеобразен: блещящото изображение стои до езиково безсилие. Талант на самоук човек без особена школовка. Но дай боже всекиму такъв талант... Той не "твори" художествено произведение, а разказва - като пред близки хора, на които иска да изясни всичко - просто и сърдечно. И непременно да им внуши своето виждане. Връща се в миналото, прибягва внезапно в деня на разказа." И по-нататък продължава: "Ако стилът - това е човекът, той е целият в своя стил: епична белетристика и лирични отклонения, безстрастност на летописец и публицистична страст. Един разказ - виждаш и автора, и онова, което ти говори. И си под негова власт."⁴

Своеобразното очарование и специфика на езика на Закари Стоянов не пропускат да отбележат макар и бегло и тези изследвачи, които спират вниманието си изключително върху литературните достойнства на произведението, тъй като е невъзможно литературната и езиковата му страна да се разглеждат независимо една от друга. Не можем да говорим за значителни постижения в литературно-художествено отношение, без те да имат съответното езиково покритие, както е тез-

⁴ В. Андреев, цит. предговор, с. 22.

смислено разглеждането на стилно-езиковите качества на произведение, лишено от художествени достойнства.

Авторите, които досега са дали израз на интереса си към езика на "Записките", са посочили само проблемите, които предстои да се разгледат, без да са им направили по-обстойна разработка. Публикуваните материали имат характер повече на предварителен оглед, на предварителни бележки върху стилно-езиковите особености на творбата.⁵ Независимо от това обаче не може да се огъече, че дори и в такъв вид посочените публикации отбелязват някои съществени моменти от езиковото своеобразие на произведението. Специално внимание на тази страна на "Записките" обръща Р. Русев. Без да си поставя задача да изследва конкретен езиков проблем, в статията си той прави преглед на най-характерните стилно-езикови средства, които е използвал З. Стоянов при написването на творбата си. Спира се както на някои особености по отношение на лексическия състав, така и върху морфологични особености, свързани с употребата на различните части на речта - съществителни, прилагателни, глаголи и др. Положително е това, че макар и инцидентно, Р. Русев се спира на тези езикови и стилни елементи в произведението, които пряко сочат присъствието на автора - неговия личен принос за езиковото оформяне на повествованието. В същност този огромен по обхватността си въпрос може да бъде обект на самостоятелно изследване, още повече, ако се имат пред вид не само "Записките", но и цялото литературно и публицистично наследство на З. Стоянов.

Интересни и верни наблюдения върху езика на творбата се съдържат и в предговора към третото издание, където е отделено специално място, за да се посочат и стилно-езикови-

⁵ Единствената статия, в която специално се разглежда езикът на този забележителен разказвач, е на Р. Русев, "Езикът на Захари Стоянов", ИИБЕ, 1970, кн. XIX. Отделни мнения по различни поводи срещаме и у други автори - Б. Йоцов, "Записките на Захарий Стоянова", предговор към III изд., 1942; В. Андреев, цит. предговор; Ив. Попиванов, "Захарий Стоянов, библиография", "България в образи", 1971; С. Радев, "Строители на съвременна България", 1973, т. I, с. 490, както и в книгите на Николай Райнов, Хр. Христов и др.

те достоинства на произведението като съществен елемент в общото звучене на цялата книга. Не може да не се отчите това, че независимо от ограничения брой на страниците изследвачът е успял вярно да долови и разкрие характерното за езика на З. Стоянов: "Вече в подбора на думите и в тяхното съчетание се долавя неговата непринудена и естествена реч. Зад неговия език и стил се долавя умният събеседник, който разказва просто, но живо, безизкуствено, но във висша степен забавно. Фразата му не всякога е изискана граматично, но винаги има силата на логическо въздействие и художествено внушение."⁶ Бележките на Б. Йоцов също имат инцидентен характер, тъй като разглеждането на произведението от стилно-езиково гледище не е негова цел, и се явяват естествено продължение на литературната разработка, която той прави на творбата. Въпреки това обаче са посочени специфични черти на езиковия облик на произведението. Така например обръща се внимание на чуждите думи в лексикалния състав, видовете чуждици и ролята, която изпълняват в "Записките", без, разбира се, този въпрос да се разглежда пространно. Заслужават внимание и наблюденията върху стилистичната функция на сравнението и противопоставянето — доста обикнати от З. Стоянов похвати, както и върху хиперболата, антитезата. Повдига се въпросът за иронията в езика на автора. Набелязани са и още някои проблеми, разглеждането на които би осветлило редица важни моменти от стилно-езиковата картина на произведението.

Всички изследвачи, които имат наблюдения върху тази досега незаслужено пренебрегвана страна на "Записките", са единодушни, че лексиката, включена в тях, представлява сложна система от различни по произход и стилова принадлежност думи. Наистина в основата си това е лексиката на народно-разговорната реч, но една голяма част от тях не влизат в нейния състав. Това са голямо количество думи от различен чужд произход, чужди езикови конструкции, множество форми, които нямат нищо общо с разговорната реч, но независимо от това цялостното звучене на творбата е напълно в духа на народния език. На какво се дължи това? По думите на самия З. Стоянов стремял се е да пише така, че да го раз

⁶ Б. Йоцов, цит. предговор, с. 50.

бират и най-простите шо иска да каже, още повече, че, както вече се изтъкна, той няма самочувствие на писател и нарича "Записките" просто "Разкази на очевидец". Но в крайна сметка се е получило именно художествено произведение, написано с богат и колоритен език. И както е отбелязано в един от предговорите към отделните издания, "в речта си Стоянов издава своя произход, образованието и възпитанието си, цялата своя мисловност"⁷.

Когато се разглежда лексиката в "Записките", не трябва да се има пред вид само това, че до двадесетата си година авторът е сричал заедно с котленските овчари "Митарствата на блажената Теодора", но и фактът, че когато започва работата над творбата си, З. Стоянов е вече на 31 години /1881-1887/, "изтъкнат вестникар, общественик и политик", владее няколко чужди езика. Всичко това дава отражение на езика на произведенията му, въпреки че той действително се основава на живата народна реч. Затова не можем безусловно да се съгласим с тези автори, които твърдят, че: "З. Стоянов пише така, както е говорил и както се е говорило у нас"⁸. При З. Стоянов не може да се отрече съответствието между индивидуална устна и писмена реч, но да се приеме, че "пише така както се е говорило у нас", това значи да се отрече З. Стояново-то в езика на творбата, защото само увличащият сюжет, предаден с присъщи на народно-разговорния стил езикови средства, не е достатъчен, за да се превърнат "Записките" в "настолна книга" на всеки българин. Причината се крие в това, че авторът не се е "церемонил с фонетиката на еровете" и по свой начин е подходил към материала, който му предлага живата народна реч.

Своеобразността е характерна черта на таланта на З. Стоянов като литератор, историограф и публицист. Но тя е елемент и на езиковото му майсторство. Този най-съществен белег на езика на произведението в същност е основата, върху която трябва да се гради езиковото изследване. Това е задача и на настоящата работа - чрез прегледа на лексиката да се изтъкне типичното, особеното, присъщото на творбата,

⁷ Б. Йоцов, цит. съч., с. 45.

⁸ Пак там, с. 47.

като същевременно се подчертае кое е новото, специфичното; което влага авторът и което носи отпечатъка на неговата творческа индивидуалност. Затова при разглеждане лексикалния състав на "Записките" преди всичко трябва да се разгледат някои основни въпроси:

доколко и в какъв вид З. Стоянов използва лексикалното богатство на разговорната реч;

какви са количеството и видът на чуждите думи в произведението;

кое е новото и своеобразното, вложено от автора в лексикалната система на "Записките".

Разработката на така поставените въпроси е от съществено значение и ще служи като изходна позиция при по-нататъшната работа над стилно-езиковите особености на творбата.

НАРОДНО-РАЗГОВОРНИ ДУМИ И ФОРМИ

Когато се разглежда въпросът за разговорната основа на лексиката в езика на З. Стоянов, трябва да се има пред вид голямата разлика между днешната лексика и тази, която принадлежи към разговорния стил преди повече от деветдесет години. Това се отнася преди всичко до част от турските заемки, тогава естествено причислявани към нея, тъй като за назоваване на някои понятия изобщо са липсвали български наименования. Затова някои от тях биха могли да се разглеждат като елемент на народно-разговорната реч, а други по вед причини са отпаднали и се смятат за остарели чуждици.

1. СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ИМЕНА

1.1. Архаични думи и форми

В "Записките" народно-разговорната лексика е представена с голямо количество думи, типични за тогавашната говорима реч и отнасящи се към различните части на речта. Особено характерни форми се откриват в групата на съществителните имена, където е съвсем естествена употребата на думи като: рухо, краска, плата, неделя /седмица/, яд, /отрова/, междина: "Фамилиарните разговори престанаха вече помежду ни, строга официалност и междина се възцари, която чувствуваха и циганите" /647/ и др. Сега някои от тях не се срещат в книжовния език, други са се запазили в диалектите. От съществителните крал, цар, роб формите за множествено число в "Записките" са такива, каквито са били използвани в говорната практика, съответно кralьове, царьове, робове. Редовно като форма за множествено число се употребява и сегашното съществително събирателно къши. Интересна форма също за означаване на множествено число е комита - равна на тази за единствено и употребявана наред с обикновената комиги: "Скоро тя сполучила в това си предприятие благодарение на много обстоятелства, а най-вече на пълните и с

вино бъчви, не семо с разпасаните власи,... но турила ръка и на един анадолец,... другар и приятел на Али ефенди, най-жестокия гонител на комитата" /126-127/.

Срещат се и много събирателни и съществителни, които са типични за народно-разговорната реч - турчуля, гърчуля, момчетя, женуря и пр.

1.2. Умалителни съществителни имена .

Под влияние на говорната практика З.Стоянов много често използва умалителни съществителни, производни на различни изходни форми с разнообразни суфикси. Но тяхната употреба в повествованието в никакъв случай не е произволна, а се обуславя от необходимостта авторът да покаже определено отношение към дадена същина или по други стилистични причини. Така например с умалителните съществителни в следното изречение се дава представа не само за оскъдността на поднесената храна, но чрез употребата им се изразява и удоволствието, което изгладнелият апостол изпитва само при вида на скромния обяд: "Кисел пиперец, вързан в бяла кърпица, солчица и калено жебениче с ракийка съставляваха моя обяд" /242/. На друго място умалителни съществителни участвуват в изграждането на природна картина и допринасят не само за нейната изразителност, но внушават и определено настроение: "Малко по-настрана, близо до речичката, горяха пет-шест огньове, върху които се въртяха млади агънца и които със своята топлина движеха постоянно дребните още листовце на дърветата. Скромната речица, която бе единственият приходящ свидетел на нашите действия и която бе известила вече на баба си Марица за всичко видено и чуто в Оборише, шуртеше си по обикновено. Студен ветрец, който идеше откъм нейните източници,... напомняше ни, че трябва да правим разлика между полето и влажната долина..." /302/.

Прави впечатление, че от тези съществителни имена, които нормално образуват умалителни форми, тъй като означават предмети, които могат да се разграничат по обем, З.Стоянов често използва паралелно две умалителни съществителни. Така от съществителното ламба в текста срещаме производните ламбица и ламбичка, включени в описанието на един и същ момент: "Извикаха ме да седна малко по на добро място, седнаха и те около ми на търкало и сложиха ламбицата напре-

де ми, за да ме видят по-добре" / 622/, "После няколко минути мълчание един от затворените турци, шо стоеше до ламбата, стана на крака, дигна ламбичката и заедно с още трима-четирима турци, също затворници, дойде при мене" /622/. От приведените примери става ясно, че в случая авторът употребява умалителните форми, когато прави описание на обстановката и държи точно да я предаде, за да може читателят да се пренесе в тази среда. Но шом разказът вземе друга насока, тогава се употребява изходната форма, без вече да се държи сметка за размера на съответния предмет, представен първоначално с умалително съществително.

Освен това много често едновременно с умалителните форми З. Стоянов включва и различни прилагателни, които наред с тях играят роля на допълнителни уточнителни. Получава се повторение по описателен път на изразеното с умалителната форма съдържание. Това е възможно само в случаите, когато съществителното не е абстрактно и може да се съпостави по величина. Примери: "Из една малка портичка излязохмение на реката" /590/, "На противната страна имаше закачено на стената едно малко календарче с арабски и турски цифри, което показваше числото 15, при всичко, че тоя ден имахме 20 май" /585/, "През ношта ни настаниха в къщата на мухтаря, в една малка стаичка ни наредиха като сардели..." /673/.

От съществителното град З. Стоянов употребява най-често градец и дори граденце. Сегашната обичайна умалителна форма градче в "Записките" липсва: "От всичко това се виждаше, че от последния тоя градец идеше някоя миризма" /763/, "По само себе си се разбира, че нашият синджир и в Цариград можеше да привлече любопитни, а не и тука, в това отдалечено граденце" /674/.

Особени умалителни форми имат и съществителните здравец и котел - съответно здравче и котелче. В първия случай е използвана основа, равна на образуващото прилагателно здрав, и към нея е прибавена наставката, а във втория същата наставка се прибавя към обикновената форма /за разлика от котле/.

Характерно за "Записките" е и това, че по подобие на българските умалителни съществителни със същите наставки се образуват форми и от турските. Така са поячени кетипче читаче, бейче и др.

От съществителното сабя, чиято форма поради спецификата си трудно се поддава на преобразуване, З. Стоянов употребява умалителна форма сабийка. В повествованието наред със сабя срещаме и сабля, но липсва случай от нея да е образувано умалително съществително.

В "Записки по българските въстания" се открояват две основни групи умалителни имена. Първата от тях обхваща тези случаи, при които умалителната форма съответствува на съответната семантика. За нас те са интересни най-вече с особеностите си от словообразователен характер и с това, че някои от тях не се срещат в книжовния език, а са засвидетелствувани в "Записките" и в някои творби от същия период. Не по-малко на брой са и тези умалителни съществителни, при които умалителна е само формата, докато в значението им такъв показател липсва и с употребата им се постига определен стилистичен ефект. Това най-добре проличава в онези моменти, в които от едно съществително име могат да се образуват две умалителни форми, каквито са например: поп, от което в "Записките" срещаме попче и попец, кон, с производни форми конче и конец, корени, с форми коренчета и коренци и др. Оказва се, че формите с наставка -че авторът използва тогава, когато се налага да се означи предмет или същина, които наистина притежават такива показатели. Попче означава или че лицето е с дребен ръст, или че е млад свещеник. А формите с наставка -ец са носители на друго значение. С употребата им авторът акцентува повече на духовните качества, когато става въпрос за лица, а външните, физическите остават на заден план. Вече се изтъкна, че за повествованието на "Записките" с най-голяма смислова натовареност и експресивност се оказват тези умалителни съществителни, които не представят същини с малки размери, а изразяват отношението на автора към описвания момент чрез използването на специфични умалителни форми в по-особени случаи. Затова и някога употребата им е много засилена - в едно изречение могат да се срещнат две, три и повече форми: "Тоя поп Грую се намираше сега в затвора с изкубана брада и мустаци, като че бяха го изпасли молците; със синя вехта кърпица на главата вместо високата му калимавка, която погански ръце бяха разкъсали, и със скъсана дрешка на гърба си вместо жълтото му шаячно джубе" /732/. От приведенния

пример личи, че за посочените съществителни умалителна е само формата на изказване, докато съдържанието, ако и да включва в себе си елемент, засягащ величината на предмета, има повече емоционално-експресивна натовареност. Особено показателен в това отношение е следният пример: "Не беше Петлешков от този род малодушни хорица, не беше той патриот за мода и ето защо е бил отложил за няколко дена или часа своето окончателно предаване" /757-758/, където употребеното умалително съществително хорица е израз на презрителното отношение на автора към тях. В друго изречение попадаме на умалителната форма думици: "Моя дължност е да ти кажа, че тия думици /лафчезлърь/, които си казал и казваш тука, поддържай ги, ако ще и пред царя да излезеш" /665/, която не случайно е вмъкната в изречението, а е дадена и на турски език. Ако арестуваният апостол поддържа това, което е говорил на разпитите, то повече от сигурно е, че няма да бъде изпратен на бесилката. Оттам се налага и специалният начин на изказване, чийто израз е разгледаното умалително съществително. Мнението на З. Стоянов за тези, които в бурното време преди въстанието не се включват в подготовката му, а се грижат единствено за житейското си благополучие, сполучливо е предадено чрез съществителните женица и рожбици. Естествено от значение е и целият контекст, тъй като в противен случай тези умалителни съществителни биха могли да се възприемат и в положителен смисъл: "Представете си, че вие сте един от горещите патриоти, живеете с цел, имате си в допълнение на семейната и общежитейска картина и млада женица, с която, ако и да не се обичате идеално, живеете мирно, не се карате един другиму, имате си още една или две рожбици, които съставляват и за двама ви скъпоценно богатство, които са щастие и веселба за къщата ви" /770/. Употребените тук умалителни форми "съответствуват" на дребното еснафско благополучие, което рисува авторът, и по тази причина се оказват напълно уместни. Същите зависимости са валидни и за повечето от случаите на използване на форми като: абичка, цървулци, черковица, кръстче, попче, оризец, парици, животец и др. По народно-разговорен образец са употребени в множествено число и умалителните форми от съществителните кокал и пръст /на ръка/. Авторът е преценил, че за съответния разказвателен момент - описание на кървавите кланета в Батак и по-

точно убийството на малките деца умалителните съществителни кокалчета и пръстчета са по-неизразителни, и вместо тях употребява други, с които освен физическа представа за предметите налага и своето отношение, въздейства силно и върху чувствата на читателите: "Те изпразнили най-напред смъртоносните оръжия в гърдите на своите съпруги, а после захванали и децата си, на които куршумите пронизвали крехките кокалца и на минутата още падали на земята като пшеничен клас, с дигнати нагоре ръчички, които кършели и сгъвали от страшни болести" /750/, "Други, по-страшни зверове набодяли на ятаганите си годиначета деца като ябълки, които пишели до бога и обвивали тънките си ръчички около студено то желязо на ножа, острилото на който безсъзнателно режело крехките пръстца" /743/.

У З. Стоянов съществителното конец не означава това, което изразява съществителното конче, а животно със слаба физическа издръжливост. Не случайно в изречението към конец авторът прибавя определенията слаб и сиромашки: "В такъв случай с нашия овчар дума не можеше да бъде вече, без да смята бедният, че с това си е наместил кокалите или е убил слабия си сиромашки конец" /48/. Аналогична е и употребата на умалителното съществително ръчички в следното изречение: "Подайте си ръчичките да ги похванем, рожбо, синко, шие! - викаха нещастните жени и пъхаха своите ръце през тясното прозорче, което не беше прозорец на човешко жилище, но мазгали" /678/, в което добре се откроява разликата в използването на изходната и умалителната форма. В същност в това изречение използването на ръчички е оправдано от гледище на близките, които са дошли да се простят с осъдените - това личи и от обръщенията. Но като се имат пред вид затворниците, в друг случай трудно би могла да се употреби тази форма. Затова разказвачът я включва в речта на подходящи лица.

Умалителните форми на съществителните се използват и като обръщения, но в такъв случай те изпълняват и функция на галтовни форми: "Душице, Ботьо, какво търсиш там в затвора - извика зачудено Хасан ага, щом зърна приятеля на прозореца" /604/. В болшинството от случаите обаче независимо от това, че умалителното съществително е във вид на обръщение, то по-скоро показва авторската оценка на нещата:

"Ех, верице, верице!". /779/. Поцякога подобни умалителни съществителни влизат в състава на възклицания, представени пак като обръщения, без "обръщението" да е насочено към конкретно лице и това води до обѣзличаването му: "Ох, майчице!", "Олеле, майчице!" - а тоягите падаха една след друга като бакърджийски чукове" /595/. Една особеност, характерна за такъв тип употреба, е, че обикновено умалителното съществително, изпълняващо ролята на възклицание или обръщение, се повтаря.

Умалителни форми са употребени и от такива съществителни, на които обикновените по значение и по посочване на обем напълно съответствуват. Това са годиначета и пеленачета: "Други, по-страшни зверове, набодяли на ятаганите си годиначета деца като ябълки, които пишели до бога..." /780/, "В основата на българския престол, на българската свобода, най-първо място ще заемат не костите на безчувствения богаташ, не мощите на светия владика и пр., но крехките черепи на твоите едногодишни пеленачета" /760/. При съпоставка на формите пеленаци-пеленачета и годинаци-годиначета се вижда, че означаваните с тях същини са съвсем еднакви. В същност тук умалителна форма по начало не е необходима, тъй като от семантиката на думата е ясно, че става въпрос за деца на едногодишна възраст, но са използвани, защото в този вид по-често се срещат в народно-разговорната реч.

1.3. Падежни остатъци

Друг показател за единността на употребените в "Записките" съществителни имена с българската разговорна лексика са остатъците от родително-винителни форми при личните собствени имена. В повечето случаи З. Стоянов следва езиковата традиция и обичайно явление е да срещнем форми като Ботева, Димитра Тодоров, даскал Найдена, доктор Василя и др. При съпоставката на тези имена се вижда, че в случаите, когато името на лицето е представено с две форми, възможно е всяка от тях поотделно да приеме падежното окончание, без обаче това да стане едновременно с двете съставки: Димитра Тодоров, Христо Ботева. Понякога, макар и твърде рядко, се срещат и форми, при които това окончание липсва. Типично за повествованието на "Записките" е, че когато се налага да се обозначат две и повече лица, които по

една или друга причина са постоянно наедно, се използва бащиното или фамилното име само на едно от лицата, под което се подвеждат и всички останали: "Както споменах, Каблешкови /Г.Каблешков и даскал Найден/ бяха хванати почти на същото място, гдето и аз, т.е. пак в околността на Троян" /633/. "Шом свалиха железата на Обретенови /Н.Обретенов, С.Пенев, Д.Тодоров/, извикаха ги горе при каймакамина, дето бяха отишли целият мезлиш и много други агашетини от първа ръка" /662/. Такова обозначаване е чуждо на съвременната система. Във втория пример привлича вниманието и типично разговорната форма, образувана от съществителното ага за означаване на множествено число - агашетини, в която е заложена и съответна стилистична натовареност.

Също резултат от разговорно влияние се явява и членуването съществително за означаване на роднинско название - чичата, вместо обичайната чичото: "Чичата на Тодора, дядо Цоко Каблешков, е тридесетгодишен мемлекет чорбаджись в Пловдив" /639/.

2. ПРИЛАГАТЕЛНИ ИМЕНА

В повествованието на "Записките" често попадаме на прилагателни имена с различна степен на субстантивация, с помощта на които З.Стойнов постига стегнатост и точност на отделните фрази. Едно от най-използуваните се оказва прилагателното последният /в ед. и мн.ч./, с което могат да се означат и одушевени, и неодушевени предмети: "Това аз помня добре, защото сиин от последните, като вървеше на-среща ми, така сиинно се впусна, та ме удари с юмрук в гърдите, шото просто се задуших, сякаш че ме притиснаха с воденичарски камък" /620/. Редовна е и употребата на субстантивирани прилагателни: въоръжените - "въоръжените се намирали в черковата...", непознатият - "непознатият беше родом от Троян", изкланите - "като легнали между изкланите", и т. н. Не са малко на брой и тези случаи, когато са използвани прилагателни до такава степен субстантивирани, че вече е невъзможно дори точно да се посочат съществителните, които са пояснявали. Примери: "Ако си изповядаш правото, утре рано, дай боже живот и здраве, ше те дадем в ръката на едно затие, за да те заведе накъдето обичаш"

/598-599/, "Преди да потеглим, заклахме тринадесет души блажни..." /602/, "И лошо, и добро правят..."

Влиянието на народния език в областта на прилагателните имена е много силно. Предварително обаче трябва да се направи уговорката, че в "Записките" особеностите на всяко прилагателно име се открояват най-добре, когато то се разглежда на фона на съществителното, към което се отнася, защото иначе не биха могли да се обяснят някои неочаквани значения. Приемствеността от народно-разговорната реч най-ясно личи в използването на постоянните епитети - юнашко рухо, млади години, дълги пушки, лукави гърци, мила рожба, черно расо, драго сърце, голи ятагани и др. Една друга група прилагателни също имат характер на постоянни епитети, без да са такива в пълния смисъл на думата. Те са постоянни само за езика на З. Стоянов в "Записките" и в останалите му творби: дълбока тишина, ослепителна тъмнина, лоши сетинни, разпалени сърца, запрегната пушка, кърваво писмо, полуубиени селяни, вярна другарка, горещ патриот и др.

Прилагателното е една от най-интересните категории в езика на произведението - това е отбелязано от изследвачите. Но въпреки това в сравнение със съществителните прилагателните имат по-малка честота на употреба независимо от възможностите, които предоставя повествованието. Определено може да се каже, че З. Стоянов съвсем не е бил разточителен, когато е трябвало да прибегне до тяхната "помощ". На места текстът е почти лишен от прилагателни и ще ги срещнем най-вече в такива моменти, когато авторът за известно време забавя интригуващия ход на разказа, за да направи описание на природна картина, портретна характеристика на лице, да внесе допълнителни подробности, осветляващи отделни моменти: "Тесни беневреци от панагюрски шаяк за прескачане на шумата, които никой порядъчен човек не би облякъл, черно късо палто, пак за из гората направено, и капак не от местно произведение, но от ония, които се правят в Ромъния" /618/, "Скоро слъщето се подаде измежду сините върхове на Балкана и пред нашите очи се представи такава вълшебна картина от дълбоки непроходими долини, гъсти гори, високи до облаците върхове, прошарени тук-там с голи канари, над които се въртяха белите орли, шото нищо дълго време не можахме да се нагледаме на тая панорама" /453/.

З. Стоянов употребява много прилагателни, образувани от съществителни имена на селища, местности, области и други географски обекти, които използва за характеризиране на лица, облекло, вещи и други: копривщенски цигани, панагюрски въстаници, шопска София, помашко село, станимаклийски лангера, заарски бунтовници, филибешка мода, кърджалийски чифтета, котленски овчари и др. Изтъкна се вече, че З. Стоянов е умерен в използването на прилагателните имена, но когато е необходимо, към едно съществително се прибавят по две и повече прилагателни: хишни белоглави орли, скромния учителски стол, решителни и необикновени хора, златен поибрэнски кръст и т.н. От примерите добре личи, че прилагателното, използвано на второ място и непосредствено свързано с поясняваното съществително, е по-обичайно, по-типично, докато другото е допълнително характеризиращо, върху него е поставен акцентът. Сравнително малко на брой са случаите, когато съществителните имена могат да приемат като определения повече от две прилагателни; когато това се е наложило, съществителното разкъсва веригата на прилагателните: "с пълно червено лице и доволно красиво...".

Нерядко прилагателните стоят след съществителното, към което се отнасят - още един белег за влияние от страна на разговорната реч: глас ангелски, лицемерие фарисейско, мъки нечовешки и др.

Характерни за повествованието на "Записките" са и многото сложни прилагателни - благоразумни синове, трудолюбив работник, кръвожадни башибозуци, добродушен човек, белобрад старец. По подобие на такива, често срещани в разговорната реч, З. Стоянов употребява редица сложни, силно образни прилагателни, чрез които нагледно характеризира предмета: белогърдести сърнета, чалмоносни аги, богопомазан самодържец, белоръкавични депутати, белочеренен нож, аленобузести ягоди, чернопръстна кал и др. Те се оказват най-пригодни и за сатирично осветляване на отделни моменти от повествованието. Срещат се обикновено в публицистичните откъси, каквито има в началото на главата "Българският революционерен комитет", четвърта глава /Въстанието в 1875 година/ и на други места, където авторът полемизира с "надутите педанти", "ретроградистите", "обскурантите". Те са съществен елемент от полемичния арсенал на автора и не случайно в тях в най-синтезиран вид е представено отношението му към политичес-

ките противници, отделни исторически личности; към хората от народа: чалмоносни вестници /където прилагателното веднага характеризира политическата платформа на вестниците/, верноподанически думи, но и верноподанически плещи, цинцарохарактерни котленци, многознаещи хаджии, венценосни богопомазници, високоучена милост, благоразумни бухали, но и благоразумни крави, верноподанни чорбаджии и други.

В "Записките" са използвани разнообразни по произход и стилова принадлежност прилагателни. Това от своя страна дава възможност за описателно степенуване, което до голяма степен разнообразява начина на изказ. За да стане по-ясно, трябва да се разгледат такива примери, в които към едно съществително се прибавят различни прилагателни имена. Така съществителното зверове, с което писателят именува турците, в текста приема като определения прилагателните същински, жестоки, човекообразни, с които, въпреки че предметът се характеризира от различни страни, все пак се налага представата за степенуваност. Същото е и с прилагателните имена, които са определения на бащибозук - хишен, див, крвожаден и дори милозлив.

3. ГЛАГОЛ

3.1. Глаголна лексика

На особено характерни случаи на влияние на разговорната народна реч попадаме при глаголите. Глаголът е една от най-често срещаните в произведението части на речта и това не е случайно. Самото естество на описваните събития, болшинството от които са напрегнати, динамични, а също и особеностите на авторовата индивидуалност са предопределили засилената глаголност на фразата за сметка на някои други категории. Пример: "Докато бягах, захванах да се готвя да падам и се сирях на едно място, въобразих си, че съм заграден отвсякъде, и по тая причина не намерих за нужно да бягам" /517/, "При появата на всяко заптие, на всеки чиновник той трябваше да изтръпва; ако някога закъснееше раздаването на хляба или се издадеше заповед да върви всеки на мястото си, заповед, която завинаги предшествува изпълнението на някое смъртно наказание, Соколски, колкото и да се

мъчеше да покаже, че малко го е грижа, лицето му говореше противното; то побеляваше като платно, очите му се размът-ваха, гласът му ставаше дрезгав, езикът му се преплиташе" /727/.

В потока на разказа З. Стоянов употребява съкратени форми, като: угасней, умалей, преживей, остарей и др., наред с образуваните по изискванията на книжовния език. Това проличава в следния пасаж: "Има и друга система за лечение на треска: когато жертвата захване да трепере и умалей вече, един от овчарите грабне дебелия дряннов кривак и се впусне да го бие, а другите викат отстрана... Това гонение продължава, докато пациентът отмалее и падне на земята" /50/. Често се използват и глаголи с наставка -ува, които сега не е прието да се изговарят и пишат по този начин - липсува, казува, минува и др. Обичайни за глаголната система на "Записките" са множеството диалектни фонетични и морфологични варианти на глаголни форми, като лечат, можат, влязва, забележва, диалектни лексеми - договедя, догадя, накокатя, кусам, както и такива глаголи като: превожда /прилагам/, преча /разтакавам се/, следва /продължава/. Голяма част от тези форми и сега влизат ако не в състава на народно-разговорната реч, то в някои от българските диалекти, например: бювам - "сражавай са, бювай геройски, но не отказвай благоволенieto си и към робът", врълетам - "дали не шях да врълетам мостенцето или някои от тетевенските колиби", врълхам - "когато в корема врълхат харман немирни котки", а също и използваните словосъчетания с метафоричен глагол, много характерни за разговорната реч - отвори дума, пукне пролетта, наводняват Добруджа /калугери/, нагъват сухия хляб, киснат в невежество...

Изразяването на бъдещите действия редовно става с форма, в състава на която е включена частица да, което е показател за наличието на диалектни особености в книжовния език и за неговата неустановеност. Сравнително рядко се срещат другите форми за бъдеще време - обикновената и описателната. Примери: "Ботьо си задържа правото да го чете сам, на което се покорих безусловно, защото знаех, че той скоро ще да се насити" /605/, "Двайсетте пари, които му дават, ще да ги дадете на тия момчета" /651/.

Характерна черта на глаголната система в "Записките", чийто източник дирим пак в езика на народа, е използване-

то на някои глаголи вместо в деятелен, както това става обикновено, в страдателен залог: "Разбира се, че тук се биеха пак българи, теглеха те онова същото, което влях и патих аз преди няколко дена" /595/, "Като захванаха да се колят циганите, то аз бях първи вече" /602/, "... после няколко дена тоя черкезки дом се нападна от 20-30 души разбойници..." /363/.

Нерядко в повествованието откриваме и почти изолирания сега от употреба глагол съм /бъда/ в минало свършено време: "Повече от дететина ръце се налепиха отгоре ми и дилафчето биде приближено" /589/.

При префигираните глаголи също се забелязват някои особености - най-вече различна от книжовния език употреба на префиксите - навиждам /виждам/, нагатвам /отгатвам/, а също и излишество на префикси - навпрягам, навъзсядам, изнопрепускам...

3.2. Глаголни времена и наклонения

Като една от основните градивни единици в езика на произведението глаголят е представен с всички свои разновидности и особености - докрай са използвани възможностите, които неговата система предлага. Съществен елемент, особено допринасящ за релефно открояване на отделните действия, е темпоралната система. И тук, без да се умаловажава влогът на З. Стоянов, трябва да се отбележи значението на народната традиция при предаването на минали събития. Осезаемо това влияние се чувствава в случаите, когато е употребено преизказно наклонение. В "Записките" достоверността в много моменти се крепи на това, че авторът представя като свидетелски тези епизоди, на които действително е бил очевидец или поне е сигурен за себе си в сведенията, предадени му от други лица. Навсякъде другаде разказвачът добросъвестно употребява преизказно наклонение или по описателен път дава да се разбере, че описваният детайл се предава по чужди сведения. Заслужават внимание и тези епизоди, в които действията се представят пак от несвидетелска позиция, но вместо преизказване се прибегва до помощта на сегашно историческо време, т.е. използват се синонимни форми, произлезли от различни наклонения. Например:

а/ Несвидетелски момент, представен с форми на преизказно наклонение: "Сам троянският мюдюр заобиколил хана, отворила се стрелба, запалили зданието и чак тогава се предали нашите приятели, освен главата на Стояна, която счела това за унижение" /663/.

б/ Несвидетелски момент, представен със сегашно историческо време: "Каблешков се върти отвътре зданието, скърца със зъби и се разкайва защо не го е заклал заедно с циганите" /641/.

Чрез преизказване 3. Стоянов предава и такива моменти, в които не само се предават отделни събития по данни на друго лице, но се изразява и авторовото съмнение в осъществяването на дадени действия: "Пролетно време, когато и последните бедняци откъсват от залька си да си купят прясно мляко, котленските овчари не го кусват, защото не щяло да има берекет през годината и че като се варяло на огъня млякото, щяло да бъде суша през лятото" /434/.

4. СЛОЖНИ ДУМИ И СЪЧЕТАНИЯ НА ДУМИ

От значение за народно-разговорния облик на произведението са съчетанията от думи и изразите, които писателят щедро употребява, включвайки ги най-вече в речта на героите си. Срещаме ги и в свободното повествование, в авторови оценки и другаде. Можем да ги групираме в няколко по-големи цялости:

Двукомпонентни съчетания, чиито съставки представят антонимна двойка: едно-друго - "Гол-голеничък съблякоха успошия, да търсят едно-друго..." /92/, малко-много - "...наместо техните собствени имена надписвах се до ония личности, които малко-много бяха познати на турците за верни хора на султана..." /115/, надолу-нагоре - "Хора уплашени тичаха надолу-нагоре..." /565/, иди-доди - "Но тия несгоди иди-доди теглеха се" /628/, тук-там - "...сипеха се по земята тук-там" /161/, днес-утре, сегис-тогис, земане-даване, оттук-оттам, туй-онуй и др. Най-често те служат за приблизително уточняване. Тяхна разновидност са тези съчетания, чиито компоненти са свързани със съюза и: първото и последното - "Първото и последното лекарство на болния е да му купят от града пазарски хляб и маслини..." /49/, фразеологизираното съчетание сухо и сурово - "Разбира се, че после тия

провокаторски постъпки сухо и сурово трябваше да се запали" /618/, и др.

Двукомпонентни съчетания, съставките на които са със сходни значения: вих-трих - "Вих, трих - нямаше що да се прави." /280/, прави-струва - "Прави-струва, той ще намери случай да отвори дума за това..." /48/, живо-здрово и др. В сравнение с първата група те рядко се срещат в повествованието. Тяхна разновидност са тези съчетания, съставките на които могат да се свържат със съюз и. Например фразеологизираното съчетание мило и драго - "...разказвах му как простият народ слуша апостолите, как се бои, радва и вълнува, продава мило и драго, за да се приготви по-добре за уречения ден..." /257/.

Съчетания, при които става повторение на една и съща дума: бърже-бърже - "...сюрята стадо се размърда и повлече из меката росна тревица, която скубе бърже-бърже, при разнообразното дрънкане на звънциите" /52/, тежко-тежко - "...по среднош излязъл по двора да се разтъпва, като му принадлежало от многото ядене, като си въртял главата и пълшал тежко-тежко" /689/, гордо-гордо - "Баба Тонка вървяла гордо-гордо подир сина си и викала нависоко, че четирима синове има вече в гроба..." /130/, много-много, жално-жално, яко-яко и др.

Фразеологизирани конструкции, при които единият компонент е произведен от другия афиксално или е негова отрицателна форма: седнали-неседнали - "Седнали-неседнали още, вместо зелената паница като на мене поръчаха им кафе..." /658/, яли-неяли, спали-неспали, видели-невидели, свършила-несвършила, клани-недоклани, полека-лека, патило-препатило и т.н.

Фразеологизирани конструкции с повторение на компонентите, които са свързани с предлог: роб с роб - "Ох, роб с роб, защо ти са били тия кори да ги мъкнеш от четиридесет часа място?" /49/, бабаити над бабаитите - "Ефендим, вие сте бабаити над бабаитите, вие сте чисти мюсюлмани..." /613/ час по час, от ден на ден, малко по малко и др.

Народно-разговорни съчетания за уточняване на брой и количество, образувани от две последователни форми на числителни имена: една-две - "един от тях например, след като изпразни една-две чаши вино, когато обикновено става човек по-весел и по-съобщителен..." /101/, трима-четирима - "Това

наше решение обаче не знаеше никой други с изключение на трима-четирима души ..."/160/, двама—трима, седем-осем и др.

Наречни съчетания от последователно изредени числителни имена с прибавяне към тях на представка на: надве-натри - "Тия дни ще ме пребесят надве-натри, за което е решено вече от преди три-четири деня"/719/.

Съчетания от две форми, които са образувани от една и съща дума, но се различават по представките си: отгде-догде - "Отгде-догде да се падне нему именно тая чест..." /623/, откъде-накъде и т.н.

Съчетания, образувани от повелителна глаголна форма и енклитично местоимение: кажи го..., кажи го... - "Те знаели, че имат още много работа- черковата стояла непокътна-та, но поспрели се малко, кажи го, за почивка от ношните действия, кажи го, да се порадват на делата си при огряване на слънцето..." /781/.

Съчетания, съставени от два компонента, от които първият е прилагателно име, а вторият е умалителна форма от същото прилагателно с наставка -ичък /-ичек/: сам-самниничък - "Цял ден престоях в тая стая сам-самниничек" /240/, цял-целеничък - "Той се посвети цял-целеничък на делото..." /640/, гол-голеничък - "Те ме съблякоха гол-голеничък по бели гаши..." /582/, нов-новеничък и др.

Съчетания с първа съставка дума от разговорната лексика, а втора - подражателна на първата, без да се среща в езика, като бележи минимална разлика в звуковия облик въз основа на фонемна замяна: гяур-мяур, комита-момита и др. - "Тия дигаха най-големия шум, постоянно викаха: "комита-момита", "гяур-мяур", "ще го обесят" и пр., като си кривяха в същото време очите..." /619/.

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ

Наред с другите народно-разговорни елементи в хода на повествованието З. Стоянов много често си служи и с фразеологизми. Те са съществен дял в лексикалната система на "Записките" и допринасят твърде много за образността на творбата. Не на последно място трябва да се отбележи, че употребата им до голяма степен носи отпечатъка на авторовата индивидуалност, защото има редица случаи, в които народно-

разговорното фразеологично богатство не е използвано наготово, а е трансформирано по особен начин. Понякога от даден фразеологизъм е взета най-характерната му част, за да се внуши определена мисъл, да се нарисува картина, да се предаде настроение. Това се отбелязва и от изследвачите, един от които пише: "Живият стил, нагледните остроумни изрази, взети от народната реч, но претворени сполучливо в съответствие с определената конкретна среда, попадат право в целта. Хуморът - грубоват, но жизнен, върно осмива слабостите, находчиво съпоставя смешните и грозни явления, карикатурно набелязва смешното за образите."⁹

В "Записките" си З. Стоянов използва голямо количество фразеологични изрази с различна степен на сцепление между отделните съставки, които като цяло принадлежат към групата на фразеологизмите. Към тях ще отнесем и всички случаи на използване на пословици и поговорки, както и съчетанията, сътворени от З. Стоянов в потока на повествованието с признаци на фразеологизми.

Когато се разглеждат фразеологичните съчетания в произведението, освен засилената употреба на първо място прави впечатление и това, че са използвани почти същите фразеологизми, с които и сега си служи народно-разговорната реч. Като казвам "почти", имам пред вид това, че в по-голямата си част фразеологизмите са взети непроменени или с малки различия. Разбира се, в отделна група ще поставим тези единици, в чиято структура творецът съзнателно е внесъл изменения, като е нарушил първоначалния им облик чрез изпускане на даден компонент или чрез някакви други преобразования. Най-често и по значение фразеологизмите съответствуват на сега употребяваните, а това подкрепя твърдението, че фразеологизмите са устойчиви структури, които поради специфика в строежа и значението по-трудно се подлагат на изменения.

Доколко умело З. Стоянов е използвал народното фразеологично богатство, е показателна и оценката, която Вазов прави на тази отличителна за езика му черта: "Захариевата образна и богата, а при това тъй проста фразеология идеше на грубия вкус на българина, затова стигаше сърцето му."¹⁰

⁹ Ив. Попиванов, цит. съч., с. 251.

¹⁰ Ив. Вазов, т. XIII, 1956, Нова земя, с. 419.

Не всичко в тази оценка на Вазов е обективно точно, но не можем да не спрем вниманието си на върнатата характеристика, която той дава на начина за подбор и използване на фразеологизмите в стила на "Записките".

Специфичен белег на езика на З. Стоянов е фразеологичната синонимия. Фразеологичните синоними са с нееднаква степен на разлика в значенията. Едни от тях коренно се различават по състав, но съвпадат със значенията си. В друга група съпадението на значенията е резултат на известни трансформации в състава на даден фразеологизъм и тогава говорим за варианти на синонимите. Такива фразеологизми-синоними с различен произход са: "изпил им кръвта" и "изгорил им душата" със значение 'предаде ги', "на баша ти водениците ли спряха" и "да не са ти потънали триста гемии" със значение 'да не ти се е случило нещо лошо' и др.

Втората група фразеологизми включва еднопроизводни единици, разликата между които е в отделни компоненти. От този тип са фразеологизмите: "търсят под земята" и "търсят под дърво и камък" със значение 'шателно дирене'; "моего око се изпълни" и "моята душа се изпълни" със значение 'много съм доволен от нещо'; "да не изгори някому чергата" и "да не изгори някому душата", "давам мило и драго" и "дадам си душата", "стъпяха на пара" и "стъпяха на пета", "кривя си думата" и "кривя си душата" и др. От примерите личи, че някои от тях в най-висока степен се покриват по значение, докато при други се забелязва разлика, която значително отдалечава фразеологизма от основния вариант. Показател за вариативност при фразеологизмите е не само сходството на отделните съставки. Например единиците "въртя се на пета" и "стъпвам на пета" в никакъв случай не могат да се разглеждат като синоними, тъй като разликата в значенията им е голяма независимо от близостта в състава, която се установява на пръв поглед. Това добре се подкрепя от следните примери: "Майсторът се върти на пета наоколо им, нарича ги алар, черпи ги с горчиво кафе, подлизва им се от всяка страна докато им изгори душата със стоката си, за която се закълнава сто пъти, че е от първо качество и по-долу не му оттърва да я даде" /74/, "А аз на пета стъпвам" /602/. От своя страна изразът "стъпвам на пета" има свой синоним, както бе вече посочено. Фразеологичната синонимия е широко застъпена в "Записките" по причина на дълбокото познаване

на народния език от автора, както и поради умението му във всички случаи да намери най-подходящия фразеологизъм.

За езика на З. Стоянов много характерни са контекстовите фразеологизми. Особеното при тях е, че те представят фразеологично сцепление само в определен подходящ контекст - не е ли налице той, не може да се говори за фразеологизъм. Така например съчетанието "станали на крак", самостоятелно употребено, няма това значение /вдигнали се/, с което е употребено в следното изречение: "Смущението и страхът се увеличили още повече в града; турците гръмнали два топа, които били знак на едвам начеващата се кървава драма, пазванти и заптий се развикали, команди се слушали по всичкия град, дебоите на оръжията били отворени за всеки мюсюлманин, всичките турци станали на крак" /738/. В същото положение е и съчетанието "проважда много здраве", което, самостоятелно употребено, е със значение, доста отдалечено от това, което носи в изречението: "Босна гори на огън, Черна гора се е дигнала с жени и деца, ширитлиите според последните вестници точели своите ножове, Сърбия и ношта прави на ден, за да се приготвява, а православна Русия проважда много здраве на своите деца, с една реч, Изток гори на огън" /401/. В приведеня пример има и други фразеологизми, но тяхното значение не се променя, дори когато се откъснат от контекста. В съвременния български език се използва композиционно близък до този фразеологизъм, който обаче е носител на съвсем друго значение - "имаш много здраве", т.е. 'не е вярно, сгрешил си', "имаш да вземаш". До известна степен в такава позиция се намира и употребеният от З. Стоянов фразеологизъм "правя главата" - 'напивам се, намирам се в пияно състояние': "Като работех три дена в неделята, стигаше ми да правя главата няколко дена - отговорих аз" /655/.

Въпросът за контекстовата обусловеност на тези фразеологизми се преплита с въпроса за "авторовите" фразеологизми. На много места в творбата се забелязват случаи, когато иначе обикновени съчетания се схващат като фразеологизми благодарение на авторовата намеса в конструирането на фразата. Не случайно Ив. Попиванов пише: "Думите му, фразите му стават крилати, носят се от уста на уста. Умее да прави с няколко думи много живи характеристики. На място употребява пословици и поговорки, турски изрази и диалектни фор-

ми..."¹¹. Характерен не само за "Записките", но и за останалото му публицистично творчество е фразеологизмът "изстудявам ръката": "Ще да се подпре с ръцете си на прозореца, ще да попита: "Какво прави моят комита?" - и ще да ми изстуди ръката с някой бешлик или юзлук" /653/, който наред с други подобни е направил впечатление и на Ив.Вазов. В романа си "Нова земя" той пише: "...беше пуснат в обиколка чудовищният Захариев словарь от прякори, прикачки и подбивки за приятелите на Русия, естествено, всичките предатели: ...за чиновниците при управлението на Кръстевич беше казал... "Всеки месец трийсет туралии им изстудяват ръчицата."¹²

Като примери за такива фразеологизми могат да се посочат още: "топтели своите кожуси", "излял си кръвта" и др.: "...Никой не искал да се наслаждава от януарската нощ, с изключение на прочутите влашки вълци, които крачели по леда без паспорти, без да ги съгледа даже наблюдателното око на влашкия граничар и на турския колджия, които също топтели своите дебели кожуси" /217/. В първия случай за образуване на фразеологизъм авторът използва обратното значение на логическото значение на словосъчетанието. Не трябва обаче да се пренебрегва и особената отсянка, заложена в него на базата на иронията.

Обичайно явление в "Записките" са описателните фразеологизми - единици, които представят някаква народна мъдрост или самият фразеологизъм е отправен момент, който навежда читателя към събитието, основа за неговото формиране. Такива са: "шо търси лисица на пазар", използван в разговорната реч най-често в съкратен вид - "лисица на пазар", "онова, което мухата сторила на бивола" и др.: "Един ден дойде в читалището един непознат калугер, дотолкова окъсан, што от появяването му още на вратата няколко контета, които бяха дошли не да четат, но да се видят едни други, започнаха да се кикотят и да казват: "Шо търси лисица на пазар?" /100/, "Не знаеха, нещастниците, че техните действия не можеха да произведат на великата османска империя и онова действие, което мухата сторила на бивола" /586/. Друг е въпросът, че

¹¹ Ив. Попиванов, цит. съч., с. 226.

¹² Ив. Вазов, цит. съч., с. 419.

една значителна част от фразеологизмите, употребени от З. Стоянов, по произход са предимно битови или от фолклорни произведения, но при тях връзката с източника е прекъсната по-рано, а пък и самата форма като по-кратка е улеснила отдалечаването. В "Записките" фразеологизми от този тип са: "мед и масло шели да потечат", "колеше кучето", "покорна глава сабя не я сече" и др.

Интересна група сред употребените от З. Стоянов фразеологизми са тези, при които на един и същ лексикален състав отговарят различни значения. Така в изречение срещаме израза "обърнали колата" със значение 'променили становището си', докато на друго място същата фразеологична единица означава вече 'направили нещо лошо', 'случила се неприятност'. Разбира се, взет сам за себе си, фразеологизмът ще се представи само с едно от тях, докато включеният в текста приема наложеното му от него значение – налице е контекстова обусловеност на вложеното в съответната единица съдържание. С първото от вече посочените си значения тя се явява синоним на друг, употребен от З. Стоянов фразеологичен израз, например "да обърнем листа на другата страна" в изречението: "Да обърнем листа на другата страна, дядо попе, недей го вързва кусур; такова време дошло... - казах аз най-после, като се дигна софрата" /244/.

Характерни особености във връзка с употребата на фразеологизмите се забелязват и в тези случаи, когато е налице фразеологична цялост, включваща в себе си обикновено два самостоятелни, а понякога и три фразеологични компонента. На такъв пример попадаме в следното изречение: "И български, и турски му говореха, а той отсякъл врат и наднича надолу, като че гледа в кладенец" /654/. На пръв поглед по причина на пояснителната част "наднича надолу" оставаме с впечатление, че тук има две различни единици, поставени в рамките на едно изречение. По-добре би било да се говори за описателен двусъставен фразеологизъм, в който втората, сравнителната съставка се явява като уточнение на първата. По такъв начин тя е поставена в позицията на второстепенен по значение компонент, което от своя страна е довело до възможността тя да не се употребява задължително, тъй като смисълът достатъчно ясно се предава и без нея. Като двусъставни могат да се разглеждат и редица други изрази, изпъл-

зувани от З. Стоянов. Интересна в това отношение е следната фразеологична цялост: "Ако беше чист човек и верен рая, то защо не отиде в някой град, ами остави питомното и тръгна да гониш дивото по гората?" /593/. В нея ясно се откроява двусъставността и едно от доказателствата за това е, че често в разговорната реч и в художествената литература съставките се употребяват самостоятелно, въпреки че е ясна връзката между тях и следствеността на втората спрямо предходщата я по място и по значение. Но тук за разлика от предходния пример, където се установи второстепенност на единия компонент, трудно можем да кажем същото. Двете съставки са равностойни независимо от това, че при едновременна употреба местата им са строго определени. Равностойността се определя най-вече от това, че във всички случаи при единичното им използване се поражда представа за липсващата част. Налага се да се отбележи също, че замяната на който и да е от компонентите е изключена.

Условията за употреба не на цял фразеологизъм, а на част от него се определят от спецификата на самите фразеологични единици, за които е характерна преди всичко устойчивост на структурата. От това следва, че не само могат да се изпускат части на двусъставните, но и да се "съкращават" такива фразеологизми, в които по начало не се забелязва обособяване на отделни, самостоятелно значещи елементи. Такъв тип на употреба е отличителен белег на творбата на З. Стоянов. Много често той не използва изцяло фразеологизма дори когато "съкращаването" се отнася само за една дума, а това се забелязва и в народно-разговорната реч: "...извиках аз жално-жално уж, а в душата си тържествувах, че работата ми вървеше като по мед /и масло/". Основание да се твърди, че в този случай има изпускане, ни дава това, че на други места в произведението същият израз е в обичайния си облик: "Уверявал, че ако се предадат заедно с оръжието си, всекиму животът ще да бъде пощаден, башибозуците до един шели да бъдат изпратени по местата си, мед и масло шели да потечат" /773/. На основание на дадените и други аналогични примери трябва да се посочи, че не винаги е възможно изпускането на съставки от фразеологизмите. Това особено добре личи във второто цитирано изречение, където очевидно е неуместно да отпадне компонент от устойчивото съчетание. Същото е положението и с вече разгледания по друг повод "да

обърнем листа на другата страна", който в "Записките" обикновено ще срещнем като "да обърнем листа", тъй като тази част от него се явява достатъчна, за да породи представа за фразеологизма като цялост. И това е предварителното и задължително условие при такъв тип на фразеологична употреба - съкращаването на словесната верига с допустимо дотогава, докато частта от нея, която остава, е в състояние да я възпроизведе изцяло в мисълта на читателя.

Някои фразеологизми в "Записките" се употребяват само в отрицателни конструкции и не е възможно използването им в техните положителни варианти, както при другите единици. Такива са: "не ми мига окото", "не давам прах да падне върху някого", "не искам да ти направя думата на две": "Хатърът ти е голям, Юмер ага, не искам да ти направя думата на две, а то в противен случай и брата си не бих послушал - каза берберинът не без съжаление" /615/, "Откак той влезе в затвора, бунтовниците, които бяха в неговото отделение, прах не даваше да падне върху им" /652/. Невъзможността за друг вид употреба се обяснява с това, че взети като утвърдителни, тези фразеологизми губят смисъла си, тъй като, ако например се каже: "давам прах да падне върху някого", поради самото естество на същината прах, лицето не би могло да почувства върху себе си действието. Взет обаче в отрицателната си форма, фразеологизмът се натовазва с друго значение.

В потока на речта З. Стоянов много често употребява фразеологизми. Той ги включва не само в авторовата реч, в речта на героите, но и при описанията на сцени, природни картини и др. Използването им става в зависимост от характера на описвания момент - в някои случаи количеството им се увеличава, а в други - рязко намалява, както е в главата "Български революционен комитет". По отношение на честотата им в изречението също се забелязват различия. Обичайно явление е включването на два или повече такива изрази в рамките на една и съща комуникативна единица. Например: "Наградата ни за този деноношен труд е, колкото къораво можем да ударим, но като за нас от долна ръка хора остава ли къораво, докато са агите, които с кола зайци ловят" /611-612/.

Повечето от фразеологизмите се отнасят предимно до

ежедневния живот на човека и в най-сбит вид предаватат от ношението му към различните същности от заобикалящата действителност. Не случайно, като се имат пред вид особеностите в съдържанието на произведението, най-засилена употребата на тези единици, които са свързани с лошите проявявания на хората, с неприятностите и опасностите, които постоянно са изложени и с които трябва да се съобразяват. Такива са фразеологизмите: "удари го на плач", "прииде ми нешо на сърцето", "прегази просото", "огън горри на главата ми", "настръгнаха ми космите на главата", "с'сбираси устата", "изгори душата", "да не изгори някому чергата", "да не опереш меха", "продаваше мило и драго", "горри огън", "спукана ми е работата", "налягам си парцалит(е)", "изпил му кръвта", "виках до синьо небе" и др.

Използуваните от З. Стоянов фразеологизми се употребяват и сега в разговорната реч. Много често само с един израз той е обрисувал обстановката, показал е портрета на някой от героите, и то като е доловил най-характерното. Така например образът на турския властник в Троян е показан възможно най-лаконично по следния начин: "Казах, че Хасан ага колеше кучето в Троян" /592/, като едновременно с това се посочва и положението на българите в този град, след като вече е характеризирани пред читателите самият Хасан ага. По-нататък в текста с друг фразеологизъм е предадена по-широка обстановка: "При всичко че и той ме насилваше да кажа правото, защото много бой ще изям още, но извести ми в същото време да не съм се боял вече, че ще да ме заколят, защото, като дойде пашата, на Хасан ага му падали крилата" /593/.

От разгледаните фразеологизми могат да се посочат тези които имат най-широко разпространение в езика на творбата. На първо място сред другите по употреба е "от игла до конец", и то употребяван предимно в тези моменти, в които авторът описва патилата си из турските затвори и преживяванията от него и от другите затворници разпити: "Той изказал всичко, шото видял, от игла до конец", "По тия причини то не криеха нищо, разказваха си от игла до конец, от Пургевско до Троян, разбира се, с известно оправдание, че били излъгани от своите войводи" /663/. Наред с него други често срещани фразеологизми са: "неговият косъм не е чист";

"куршумът му не пада на сухо", "отивам да си търся честта", "стоим коляно до коляно", "настръхнаха ми космите на главата", "прави ношта на ден" и др.

Останалите фразеологизми и в съвременната народно-разговорна реч се употребяват със същото значение и честота, както ги срещаме у З. Стоянов. Но има и отделни единици, които в произведението са използвани еднократно — те явно още тогава са били с ограничена употреба, затова и постепенно са отпаднали от активно обръщение. Такива са изразите в следните изречения: "В Търново отиваме! — пришепна Сава Пенев, който познаваше това шосе и който все за Търново бълнуваше, защото там щяха да го режат за бяс" /672/, "Ще да се поогледа наоколо, па ще ми спусне в ръката едно ирмиличе или онлуче, което по онова време даваше кеф за лев" /653/.

ЧУЖДИ ДУМИ

Лексиката, включена в "Записките", има разнообразна стилистична принадлежност и произход. Преобладават домашните думи, и то, както вече се посочи, типични народно-разговорни форми и изрази. Наред с тях са използвани и множество думи от небългарски произход, от които специално внимание трябва да се обърне на турцизмите, защото, като се има пред вид времето на описваните събития и времето на написване на произведението, те са вторият характерен елемент в лексикалния състав на "Записките". Не може да се твърди, че разговорният облик на езика на творбата е постигнат само с използването на български и турски думи — оказва се, че в потока на повествованието З. Стоянов е включил и голямо количество думи както от западноевропейски, така и от руски произход.

При разглеждане на лексиката от тази страна трябва да се отбележи, че макар из целия разказ да попадаме на различен по потекло думи, все пак отделните групи чуждици се срещат по-компактно на отделни места в произведението, където самата същност на описвания момент изисква употребата им. Поради това от значение е да се посочат не само отделните семантични групи от думи, но и да се изтъкнат причините, по които на едно или друго място в текста се е наложила индивидуалната им или съвместна употреба.

Тъй като вече до известна степен се обърна внимание на българската част от лексиката, ще разгледаме по-обстойно другите групи чужди думи в зависимост от количеството, в което те се срещат в произведението. На първо място са думите от турски произход. Употребата им е напълно оправдана и закономерна, защото в периода преди Освобождението, описан в "Записките", и след него, когато е написана творбата, турцизмите са имали висока честота на употреба по различни причини. Използували са се думи за назоваване на такива понятия, за които е липсвало съответно българско название, както и такива форми, които са дублирали съществуващи български думи. Това става поради наложения контакт на българското население с турското и необходимостта да се използва официалният в страната турски език. Веднага трябва да се изтъкне, че З. Стоянов е изчистил до голяма степен езика си от ненужни турцизми, въпреки че самият той е владеел от лично езика; вместо тях използва български съответствия, прибегва до описателно предаване или в краен случай до заместване с друга чуждица. Това е направено с верен езиков усет и завидно чувство за мярка, без да се наруши народният облик на творбата. Не бива обаче да оставаме с погрешното впечатление, че повествованието е изцяло изчистено от турцизми, защото там, където разказът налага, З. Стоянов е дори разточителен в съвсем положителния смисъл на думата. Употребата им се диктува от характера на описваното събитие, от националността на действащите лица, от обстановката. Така например на много турцизми попадаме в том I, глава I - "Няколко подробности", и особено в том III - "Затворите". Турцизми ще срещнем разпръснати из целия текст и най-вече в диалозите на хора от народа при описание на битови подробности. Но за използването на турцизмите от З. Стоянов трябва да се изтъкне и друга съществена особеност - умението на автора да ги подчини на целите на художественото произведение, да открие точната, характерна дума, а когато е необходимо, да замени дори българска дума със съответния турцизъм, защото той е по-изразителен. Възможност за това разкрива владението на турския език, което му дава достъп и до богатата турска фразеология. Затова в текста попадаме не само на отделни думи, но дори и на цели изрази. Прави впечатление, че най-много са семантичните групи, които включват думи от битовата турска народно-раз-

говорна реч - думи, свързани с трудовото всекидневие на селянина и занятчията, с устройството на жилището, с предметите, които се използват, с наименования на животни, ястия, продукти и редица абстрактни по значение думи. Много голяма е групата на тези лексеми, които представят елементите на турската държавна машина или се отнасят до наименованията на титлите и длъжностите, на различните канцеларски документи и пособия, на съответните учреждения и отделните процедури, които се извършват в тях.

Не на последно място трябва да се посочи и лексикалният фонд, включващ думи, свързани с военното дело, устройството на турската войска, отделните чинове, различните оръжия и всички други предмети, които са в някакво отношение към военшината. Лексеми от тази група ще срещнем в такива моменти, когато повествователен център е подготовката на въстанието, ходът му, дейността на апостолите, картините на кървавия погром.

От турските думи в "Записките" най-многочислена е групата, която включва думи от битовото ежедневие на населението. В нея могат да се разграничат следните подгрупи наименования¹³:

на лица по вида на постоянната дейност, която извършват: дюлгер /т.от перс./, измиляр /слуга, наемен работник/, мумджия /свешър/, налбант /подковач/, нишанджия /т.от перс., добър стрелец/, папаз /т.от гр., поп/, арабджия /каруцар/, ку юмджия /златар/, терзия /шивач/, тюфекчия /оръжеен майстор/, малджия /иманяр/, капуджия /вратар/, халач /дръндар/, векилхарч /домакин, иконом/, сарафин /т.от ар., човек, който се занимава с размяна на пари/, фаисчия /лихвар/, колджия /пазач, стражар/ и др.;

на лица според положението им в даден момент: кефилин /поръчител, гарант/, мюшерия /т.от ар., клиент/ и др.;

на облекло и части от облеклото: антерия /горна дреха, разтворена на гърдите/, джубе /връхна дреха с подплата от

¹³Справките за турските думи са направени с Речник на чуждите думи в българския език, С., 1958.

Специално се посочва произходът на тези думи, които в турски език са заети от други езици, но в български са навлезли чрез посредството на турския.

кожа, т. от ар., гъжва /чалма/, емении /обувки без ток/, кюрк /кожух/, ферджа /т.от ар., ямурлук/, яшмак /кърпа за закриване/, тараболуз /кърпа за глава/, джамадан /т. от перс., горна дреха с дълги ръкави/, джевре /везана кърпа/, минтани /т.от перс., горна дреха до кръста с дълги ръкави/, япанджак /ямурлук/ и др.;

на помещения, където се живее, съхранява се нещо или се извършва определена дейност: мааза /склад, голям дюкян/, сая /навес, подслон, кошара/, хамам /баня/, сокак /т. от ар., улица/, дебой /депо, склад/, кат /етаж/, бичкиджийница /дъскорезница/ и др.;

на географски обекти: гьол /езеро/, боаз /устие, пролом, проход/, даг /връх/, дервент /т. от перс., проход, клисура/, маара /пещера/, гечит /брод/ и др.;

на предмети, ползувани в домакинството: батлак /голяма бъчва за вино/, бинлик /бутилка или дамаджана до 1000 драма/, гем /юзда/, сахан /т. от ар., метална чиния/, тулум /мях, кожена торба/, чаначе /малък глинен съд/, ятак /легло/;

названия на животни: айгър /жребец/, ат /кон/, даначе /теле/, доган /сокол/, домуз /свиня/, азъл /дива свиня/, саг-мал /доен добитък/, тайче /жребче/, юва /безстопанствен добитък/, ергеле /т. от перс. стадо коне/ и др.;

названия, свързани с проявления на юначество, сила и ловкост: бабаджан /юнак, едър човек/, бабаит /юнак мъжага/, кабадаия /юнак, личен човек, левент/, пехливан /т. от перс., борец/ и др.;

поздрави, обръщения, роднински названия: айол /обръщение към непознат, синко/, амуджа, чичо/, баба /татко/, мерхаба /здравей/, селям /т. от ар., поздрав, здравей/, кузум /агне мое, мили мой, драги/ и др.;

експресивни изрази и възклицания: язък /жалко/, машалла /браво, хвала ти/, евалла /т. от ар., благодаря, сполай ти/, евах /олеле/, валлахи-билляхи /бога ми/, ишалла /дано, ако е рекъл бог/, бисмиляхим /в името на бога, бога ми/ и др.;

наименования, използвани за качествена характеристика на лица: делибашия /разбойник, кърджалия/, дъонме /изменник, ренегат/, едипсизин /безсрамник, развратник/, итаатсъз /непокорник, бунтовник/, керата /тип/, кеседжия /коляч, убиец, разбойник/, кяфирин /неверник, немохамеданин/, мюзевири

/т. от ар., клюкар, доносник, интригант/, пезевенк /т. от перс., сводник, мръсник/, терекия /страстен пияница, пушач/, тарторбашия /глава на дяволите, главатар/, ханзър /свиня, гад/, хаирсъзин /недобронамерен, злодей/, харамия /хайдутин, бунтовник, разбойник/, чапкън /развратник нехранимайко/, коркурак /страхливец/, динсизин /безверник/, джелез /разхайтен, развален/, дженабет /опак, мръсник, гнусен/, дин-душман /враг на вярата/ и др.;

абстрактни съществителни, употребявани в народно-разговорната реч: адет /обичай, привичка/, аджамалък ,т. от ар., неопитност, несръчност/, аип /позор, срамота/, бичим /вид, образ, форма/, бабаитлък /юначество, геройство/, гечинмек /поминък/, гъзбояджилък /хитрина, шарлатанство, фокусничество/, дин /вяра/, золумлук /насилие, безчинство/, зорбаджилък /безчинство/, зян /загуба, щета/, ихтибар /т. от ар., почит, добро име/, ишах /охота, желание/, кабадаилък /юначество, самомнение/, кабахат /т. от ар., вина, грях/, кабул /прием, желание/, каймет /цена, достойнство/, карашмалък /бъркотия, суматоха/, кефилик /поръчителство/, малемат /познания, ученост/, махна /недостатък, грешка/, мелямет /укор, порицание/, мерхамет /състрадание, милост/, мисафирлик /т. от ар., гостоприемство, посещение/, мурафет /т. от ар.: майсторство, умение/ мюхлет /срок, отсрочка/, ниет /цел, намерение/, нишан /знак, белег, т. от перс./, салтанат /т. от ар., разкош, великолепие/, сакатлък /повреда, недъгавост, грешка/, себап /благодееяние, добро дело/, севда /желание, мечта/, селемет /избавление, безопасност, благополучие/, тертип /т. от ар., устройство, ред, начин/, теслим /предаване, поверяване/, фесат /размирица, бунт/, хава /т. от ар., мелодия, въздух, време, климат/, хаир /т. от ар., добро, благодееяние/, хак /т. от ар., състояние, положение/, хатър /т. от ар., уважение/, чалъм /начин, способ/ и др.

От посочените примери става ясно, че голяма част от турцизмите, които са били в активно езиково обръщение, са отпаднали и сега не ни е възможно без справка да посочим тяхното значение. Такива са: аманет /вещ, поверена някому за съхранение, залог, белег/, зебек /жител на егейската част на Османската империя/, карчан /болест по добитъка/ и др. В текста на "Записките" понякога се срещат и такива

думи, наличието на които може да се обясни само с отличното владееие на говоримия турски език от З. Стоянов, защото те не са често срещани в ежедневната употреба: кашан /почивка на кон/, гурун /вид дъб/, хошмерием /сладко от прясно сирене със захар/ и т.н.

На второ място по брой на включените думи е групата за назоваване на понятия, свързани с държавното устройство, административния апарат, различни титли, длъжности, чинове. И в тази група се обособяват няколко подгрупи за назоваване на:

териториални административни единици: вилает /т. от ар., област, провинция/, каза /т. от ар., околия/, санджак /окръг/ нахия /т. от ар., малка околия/ и др.;

различни учреждения и държавни сгради: хапус /затвор/, махкеме /съдилище/, капия /врата, учреждение/, ислахане /изправителен дом, училище/, бабалие /висока порта, османско правителство/, беклеме /караул, стражница, застава/, конак /правителствена сграда, резиденция/, мезлиш /административен съвет/, диван /т. от ар., върховен съвет/ и др.;

длъжности, титли: аенин /управител на град или околия/, бегликчия /събирач на беглик/, мябашир /нарочен пратеник на властта по уреждане на финансови или административни въпроси/, валия /т. от ар., управител на вилает/, векилин /представител на населението, пълномощник/, гавазин /телохранител, слуга/, гюмрукчия /събирач на мита/, емирколу /куриер, вестител/, забитин /управник, офицер/, интизапчия /т. от ар., събирач на такси/, истиндакчия /съдебен следовател/, кабзамалин /бирник, касиер/, кадия /т. от ар., съдия/, каймакамин /т. от ар., управител на околия/, кетип /т. от ар., дребен чиновник, писар/, кехая /т. от перс., заместник, пълномощник, управител/, кър-агасъ /началник на местна стража/, кърсердарин /вж. кър-агасъ/, мемур /чиновник, длъжностно лице/, мухтар /селски кмет/, мюдюрин /т. от ар., директор, началник, управител на малка околия/, мюте-сарифин /т. от ар., окръжен управител/, мюфетиш /инспектор/, садразамин /т. от ар., велик везир/, спяхия /т. от перс., участник във феодалното опълчение, феодал/, субаш /представител на спяхията във владенията му/, сюруджия /пастир, пощаджия, водач на група новобранци/, тахсилдар /бирник/, тескереджи мемуру /чиновник, който издава или за-

верява тескерета/, халиф /т. от ар., духовен глава на мюсюлманството/, шейх-ул-ислям /т. от ар., върховен глава на мюсюлманското духовенство/, ясакчия /телохранител/ и др.;

административни процедури и свързаните с тях документи: бюруртия /постановление, заповед/, емир /т. от ар., заповед, ферман/, илям /протокол, известие, кадийска присъда/, мазбата /кадийски протокол, акт/, махзар /т. от ар., колективна просба/, мезат /търг, публична продан/, нофуз /регистър на населението, лична карта/, сенет /разписка, документ/, тескере /т. от ар., пътен лист, открит лист, паспорт/, тура /султански монограм, герб/, ферман /т. от перс., султанска заповед, постановление/, харзувал /писмена молба, заявление/ и др.;

данъци: беглик /данък върху овчите стада/, йошур /десетък, натурален данък/;

парични единици: акче /стара турска сребърна монета/, алтын /жълтица/, ирмилик /монета от 20 пари или 1/4 грош/, меджидия /сребърна монета от 20 гроша/, оняук /монета от 10 пари/, фандъклия /вид жълтица/, юзлук /монета от сто пари/.

Следваща по многочисленост е групата на военните названия и термини. Както и останалите, тя също може да се подраздели на отделни подгрупи:

названия на войскови части: алай /полк/, бюлюк /рота/, низам /редовна турска войска, ред, порядък/, ордия /армия, войскава част/, орта /еничарска войскава част/, табор /батальон, войскава част/ и др.;

названия на войскови чинове: бей /войскови чин, първенец/, алай бей /полкови командир/, бинбашия /хилядник/, бюлюкбашия /командир на бюлюк/, мюзезим /поручик/, онбашия /десетник, малък войскови или полицейски чин/, редиф /запасен опълченец/, чауш /старши, малък войскови чин/, черибашия /главатар, цигански старейшина/, паша /генерал/, юзбашия /стотник, капитан/ и др.;

названия на оръжия и части от оръжия: аккапазлия /нож с бяла дръжка/, евза /капсула на огнестрелно оръжие/, кания /ножница/, картуш /патрон/, коркулук /спусък/, селях /оръжие/, таганджа /дръжка на пишов/, тетик /спусък/, харбия /късо желязно копие, желязна пръчка за пълнене на пушка или пишов /, чакмак /спусък, пушка/, шишане /т. от перс., вид

пушка/, гегелия /дълга пушка/, чакмаклия /вид пушка/ и др.;

названия на военни принадлежности и пособия и други същности, свързани с военното дело: чадър /т. от перс., палатка, шатра/, хендек /ров/, талим /т. от ар., военно учение/, таин /т. от ар., порцион, разкладка, заплата/, табия /т. от ар., укрепление/, сепер /окоп, прикритие/, сефер /т. от ар., поход/, селяхлък /кожен пояс с преградки за носене на оръжие/, пусия /засада/, нишан /т. от перс., знак, белег, орден, мишена/, мазгал /бойница/, джепане /т. от ар., склад за боеприпаси, боеприпаси/, домоз-ая /уред за вадене на куршуми от пълна пушка/ и др.

Като особеност при използването на турцизмите в "Записките" може да се изтъкне това, че всички думи са дадени в народно-разговорната им форма, която бележи известни по-големи или по-малки различия от книжовната. Различията стават още по-големи в зависимост от това, че в много случаи те се употребяват от българи – най-вече в диалозите. Така книжовните турски думи ягма, тахсилдар, мюфетиш срещаме в разговорни варианти яма, таксидар, мютефиш. Разбира се, за голямо количество лексеми отличия не се забелязват, но в отделни случаи, особено при произнасяне от нетурско население, разликите са значителни. Например думата мемур се е трансформирала в маймурнар, меджлис добива облик мезлиш, кахвалтъ – кавалтия и пр.

Специално място заслужават и руските думи, намерили място в "Записките"; макар че тяхната група не е така многобройна, затова пък тя включва в себе си редица характерни случаи, които слагат отпечатък върху лексикалната картина на творбата. Наличието на русизми се обяснява с това, че преди и след Освобождението влиянието на руския език върху българския е било извънредно засилено. Стига се дотам, че в езика ни се настаняват цели руски конструкции – да не говорим за поредицата от думи, с които се е налагало да се обозначат несъществуващи дотогава понятия. Направените наблюдения показват, че авторът се е отнесъл много внимателно към русизмите и ги е избягнал във всички случаи, когато е имал възможност да замени руските думи с български или с други чуждици. Второто впечатление, което се налага, е, че са използвани такива думи, които са по-скоро външен белег

за усвояването на един език - възклицания, неменливи думи, и те на пръв поглед създават представа за по-засилено руско влияние. С това може да се обясни защо процентно русизмите се нареждат след западноевропейските заемки. Вероятно значение има и фактът, че Захари Стоянов не е владеел езика до съвършенство, което се е отразило на количеството на заемките. Но не бива да се забравя и това, че съпругата на писателя, учила дълги години в Русия, активно е подпомагала мъжа си в литературната и публицистичната му дейност и е възможно някои от тях да са предложени от нея с цел текстът да стане ясен и стегнат. От същинските русизми в произведението най-често ще срещнем: разпоряжение, запретени, съпрежено, казнят, положим, обрадваният, тоже, протестовал, обязаности. Със стилистична цел са включени и такива думи като: маладец, положим, незаметно, подарки, заняти, непреривно, нагайки, осторожности и др., както и някои изрази - с точка зрения, реч по реч. Резултат от руско влияние са и употребените в голямо количество различни причастни форми. Не е случайно това, че наред с другите причастия нерядко срещаме и изчезналото в съвременния български език сегашно страдателно причастие, представено в произведението от формите желаемия, издаваеми, изискуемо и др. От останалите причастни форми с голяма честота на употреба са: касаещи се, постъпающи, всезнающи, находяще и пр. По подобие на руските причастия З. Стоянов използва и много други, чиято основа е българска дума.

По-голям в "Записките" е процентът на думите от западноевропейски произход. Присъствието им в текста се обяснява с това, че З. Стоянов е владеел добре френски език, използвал е чужда научна и художествена литература, което от своя страна му дава възможност да оперира с редица термини и множество думи, за които липсват български съответствия. Дългогодишната му журналистическа практика в различни вестници, както и прекият досег със западноевропейския печат /кореспондент на в. "Таймс"/ оказват своето влияние върху езика му. И не случайно една голяма част от западноевропейските заемки в произведението са често срещани в езика на печата, т.е. принадлежат към така наречения "вестникарски стил". В повествованието наред с тях срещаме и редица други. Всички те в общи линии могат да се обхванат в следните групи:

наименования на лица, заемащи различни длъжности: шеф /фр./, инспектор /лат./, касиер /ит./, консул /лат./, шп-ломат /фр. от гр./, банкерин /фр./ и др.;

наименования на учреждения, на свързаните с дейността им предмети и различни документи: инструкции /лат./, евемпляр /лат./, лекции /лат./, консулство /лат./, кредит /лат./, персонал /лат./, дисциплина /лат./, каса /ит./, прокламции /лат./, контракт /лат./, копие /лат./, комисия /лат./, номер /лат./, диплома /фр./, сума /лат./, документ /лат./, кабинет /фр./, ценз /лат./ и др.;

наименования, свързани с полицията, с военния и полицейския ред: револвер /лат./, команда /фр./, шпионин /фр., нем./, бинокъл /фр./, жандарм /фр./, рапорт /фр./, казама /лат./, адютант /лат./ и др.;

наименования, отнасящи се до железопътното дело: трен /фр./, компания /фр./, вагон /англ./, станция /лат./, парт /лат./, пасажер /фр./, билет /фр./, кондуктор /лат./;

други думи от западноевропейски произход: пациент /лат./, портрет /фр./, камера /лат./, матрос /хол./, деморализиран /фр./, файтон /фр./, експедира /лат./, протестантка /лат./, каприз /фр./, реформатор /лат./, обскурантин /лат./, кнкурентка /лат./ и др.

Както при турцизмите и русизмите, така и при думите от западноевропейски произход се забелязва побългаряване на формите в една или друга степен. Силна трансформация е претърпяла чуждицата консулство, докато стане консулато, в какъвто вид се среща в разговорната реч. Октопод в "Запиките" се явява като ахтапод, файтон става пайтон. Други думи са удължени с българския суфикс -ин: банкерин, спекулятин, касиерин, депутатин.

Съществена особеност при използването на заемките от западноевропейски произход е, че думите от отделните семантични групи се срещат компактно, като това им нахождение зависи от спецификата на описвания момент. Рядко попадаме на по-безсистемна употреба. Така например лексемите от групата, която включва наименования от железопътното дело, ще открием най-вече в IV глава, при предаването на петмесечния престой на автора на харманлийската железопътна станция. В случая самата обстановка налага на З. Стоянов съответните думи и тяхното използване е неизбежно. За илюстрация ще си послужим със следния откъс: "Един неделен

ден, после пладне, когато преминаха всичките тренове, приятелят ми отишъл в селото Харманлий на разходка, без да каже на магазинера, че вагон № 1417 е ангажиран. Шом заминал той, ето че няколко одрински гърци, между които бил и някой си Димитраки, турско ухо, дохождат при магазинера, комуто искат един вагон /така се наричат вагоните за стока/, за да товарят сусам..." /194-195/.

Думи от западноевропейски произход от другá семантична група срещаме в началните страници на глава II /Българският революционен комитет/, където публицистът З.Стоянов е надделял над разказвача, затова характерът на описанието тук е различен, което се е отразило и върху лексическия състав, и върху синтактичната постройка.

Понякога в повествованието думи от такъв произход попадат в "неподходящо" обкръжение - например в текста е включена френска дума, след като предимно с народно-разговорни средства се прави описание на бит, случка и т.н. и по такъв начин се стига до по-особеното и възприемане. Явно в такива случаи тя носи допълнителна стилистична натовареност, а нерядко се постига и комичен ефект. Например: "Върви той с такава ревност, като че отива на бесилницата; колкото души го срещнат по пътя, с изключение на децата и момите, на всичките е длъжен да целуне ръка съгласно инструкциите, дадени от майка му, защото това било почит и ачигъозлък" /54/, "По тая причина аз се приготвих да искам аудиенция при някой овчар, дебнех като хищно животно по краищата на гората" /551/ и др.

Така употребени ще срещнем думи от всякакъв друг произход; това се отнася и за българските, в случай че някоя от тях се озове сред чуждици и по такъв начин се получава несъответствие между различните по произход, а дори и по стилова принадлежност думи. Това е характерна особеност на езика на З.Стоянов, но тя не бива да се отъждествява във всички случаи с разностилието, тъй като е възможно разликата да е само в произхода на използваните думи.

Въз основа на извършените наблюдения върху лексиката в "Записки по българските въстания" могат да се направят следните обобщения:

Лексиката в "Записките" е разнообразна по произход и стилова принадлежност. Преобладават домашните думи, и то

типично народно-разговорни форми и изрази. Наред с тях са използвани и множество думи от небългарски произход.

Най-голямо разнообразие на народно-разговорни елементи се среща при съществителните имена, прилагателните и глаголите, тъй като те са най-употребяваните части на речта.

Силно влияние от страна на говоримия език се отбелязва и при използването на фразеологичните съчетания. В повечето случаи те имат употреба, аналогична на тази в народната реч, но понякога се откриват по-големи или по-малки различия.

От чуждите думи в лексикалния състав на произведението най-многобройни са турцизмите, които се обособяват в няколко семантични групи. Те придават особен колорит на повествованието и също са елемент в изграждането на разговорния облик на творбата. На второ място са думите от западноевропейски произход, следвани от русизмите. Съществена особеност при употребата на чуждите думи е това, че те обикновено се употребяват компактно. Не са изключение и случаите на самостоятелна употреба.

Езикът на З. Стоянов има широка народно-разговорна основа, но той в никакъв случай не бива да се отъждествява с говоримата реч на народа, тъй като авторът по свой начин се е отнесъл към "суровия" езиков материал, който тя му предлага. Това се проявява както в подбора на формите – паралелно се използват книжовни и типично разговорни думи, така и в използването на различни по потекло лексеми, в трансформацията на фразеологизмите, в конструирането на отделните фрази.

НАБЛЮДЕНИЯ НАД ЛЕКСИКОЙ
"ЗАПИСОК О БОЛГАРСКИХ ВОССТАНИЯХ"

Пенка Радева

/Резюме/

Лексическое богатство "Записок о болгарских восстаниях" Захария Стоянова все еще не рассмотрено со всех сторон. В предлагаемом исследовании подводятся итоги некоторых наблюдений над лексикой этой книги. Особое внимание уделяется месту и значению разговорной лексики как основе языка автора, иностранным словам и их роль в национальном звучании и колорите произведения. Специальным интересом представляют вопросы, связанные с употреблением слов и форм разговорной лексики, фразеологизмов, турецких слов и устойчивых словосочетаний - все то, которое является существенной стороной стиля и манера Захария Стоянова.

Отсюда и основные задачи исследования - раскрыть способ использования лексического богатства разговорной речи, определить количество и роль иностранного элемента в лексике "Записок", наметить "захаристояновское" в стилистическом использовании лексики в книге. Хотя и неполные, проведенные наблюдения подтверждают мнение, что на основе разговорного и литературного языков З. Стоянову удалось достичь определенного художественно-публицистического изложения со своим колоритом и лексическими особенностями.

OBSERVATIONS SUR LE LEXIQUE
DE "NOTES SUR LES INSURRECTIONS BULGARES"

Penka Radéva

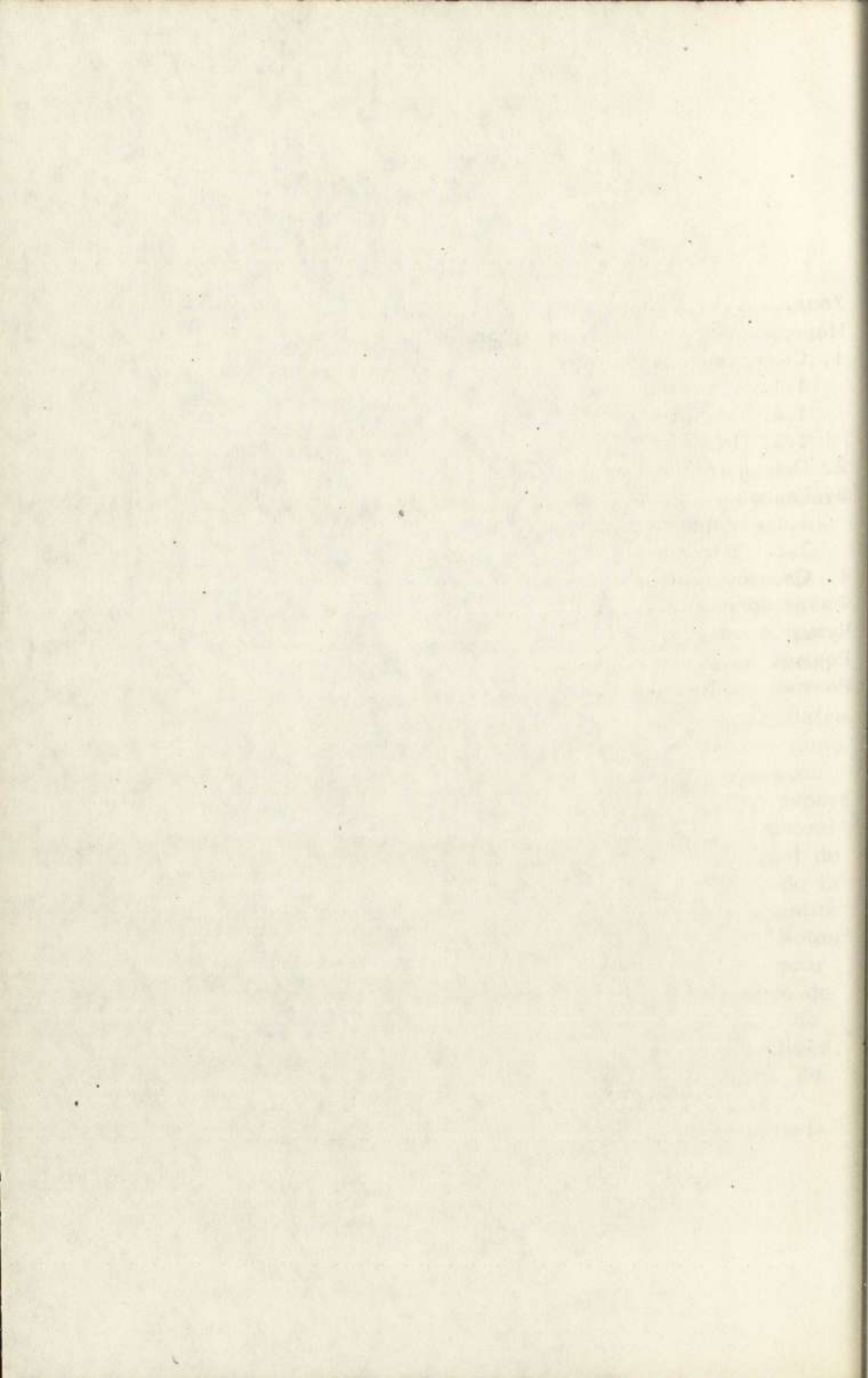
/Résumé/

L'aspect linguistique et stylistique de "Notes sur les insurrections bulgares" de Zachari Stoianov représente toujours un problème pour notre linguistique. Le but de cette étude c'est de présenter les déductions de certaines observations sur le lexique de cet oeuvre. L'attention du chercheur est concentrée sur la place et la portée du langage populaire qui se trouve à la base de la langue de l'auteur, sur les mots étrangers et leur coexistence dans le style artistique du chroniqueur-publiciste ainsi que leur rôle dans le caractère populaire et le coloris de l'oeuvre. Les problèmes de l'emploi des mots populaires du langage parlé, des locutions phraséologiques, du lexique turc, des expressions figées qui représentent un aspect important du style et de la manière de s'exprimer de l'auteur, provoquent un intérêt spécial duquel résulte le but principal de cette étude - c'est de révéler comment l'auteur profite de la richesse linguistique du langage populaire et encore la quantité et le rôle de la couche non bulgare dans le lexique des "Notes" ainsi que de mettre en relief ce qui est caractéristique pour la structure linguistique et stylistique du lexique de l'oeuvre de Zachari Stoianov. Les observations faites sur le lexique de "Notes sur les insurrections bulgares", quoique peu détaillées, confirment l'opinion qu'à la base du langage populaire et du langage littéraire, Zachari Stoianov a su créer un oeuvre artistique se caractérisant par son coloris et ses particularités lexicales.

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод.....	149
Народно-разговорни думи и форми.....	155
1. Съществителни имена.....	155
1.1. Архаични думи и форми.....	155
1.2. Умалителни съществителни имена.....	156
1.3. Падежни остатъци.....	161
2. Прилагателни имена	162
3. Глагол	165
3.1. Глаголна лексика.....	165
3.2. Глаголни времена и наклонения.....	167
4. Сложни думи и съчетания на думи.....	168
Фразеологизми.....	170
Чужди думи.....	179
Резюме на руски език	191
Резюме на френски език	192

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том XII, кн. 2 Филологически факултет 1974 - 1975

TRAVAUX DE L'UNIVERSITE "CYRILLE ET METHODE"
DE V. TIRNOVO

Tome XII, livre 2 Faculté philologique 1974 - 1975

ВИОЛЕТА МОСКОВА - ЕЛЕНСКА

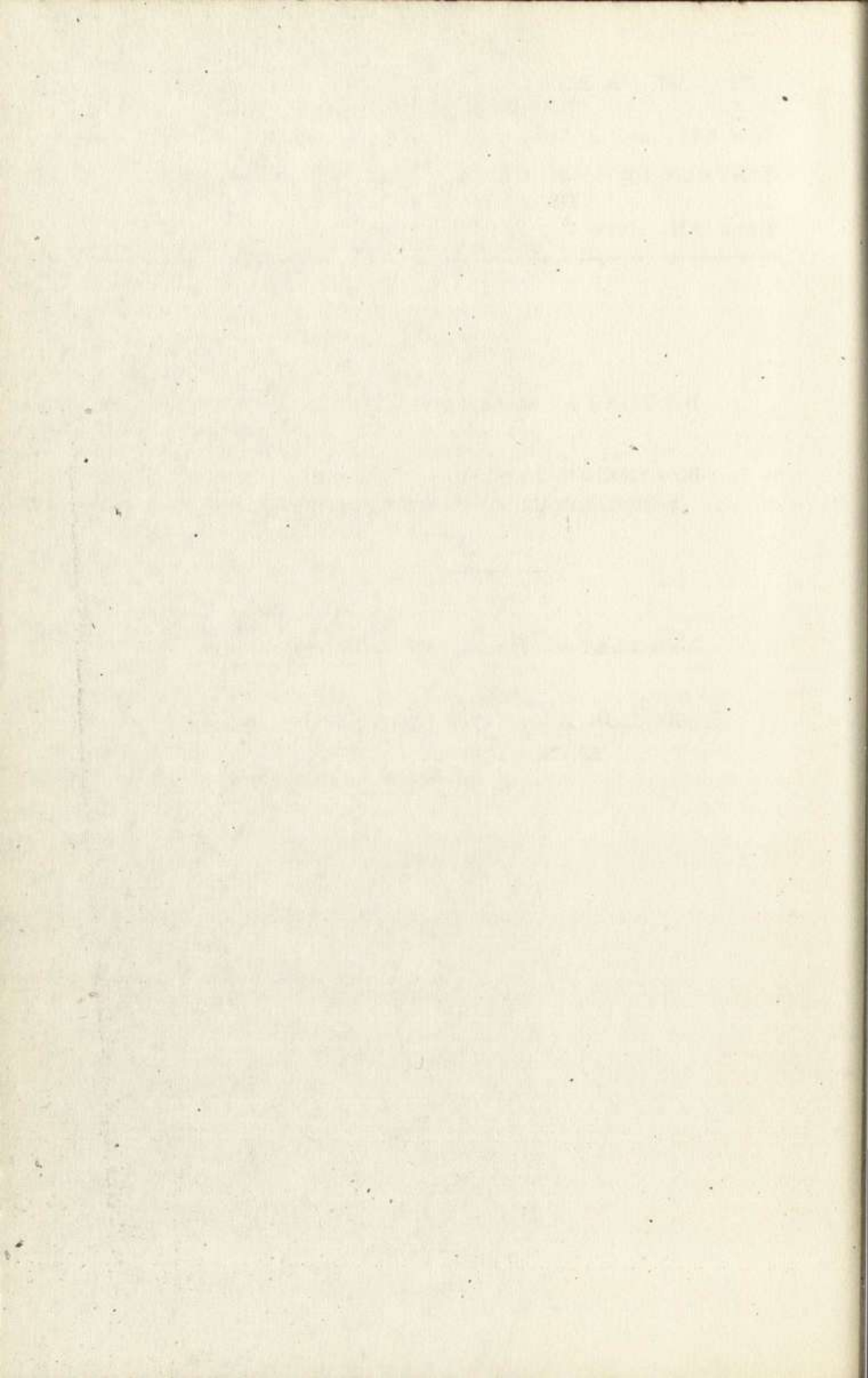
ВЫРАЖЕНИЕ ПОТЕНЦИАЛЬНОГО УСЛОВИЯ
В БОЛГАРСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

VIOLETA MOSCOVA - ELEŃSKA

EXPRESSION D'UNE CONDITION POTENTIELLE
EN BULGARE ET EN RUSSE

София 1977

Основным синтаксическим средством выражения грамматической категории условия как в болгарском, так и в русском языке являются сложноподчиненные предложения с придаточным условным. В современной русской грамматической литературе их относят к большой группе предложений обусловленности, в которых "выражается внутренняя связь /зависимость/ между двумя явлениями"¹. В отличие от других видов предложений обусловленности /временных, причинных и т.д./, условно-следственные предложения выражают отношения не между двумя реально существующими явлениями, они выражают связь субъективную, связь, которая устанавливается между двумя предполагаемыми явлениями субъектом. Наличие одного из этих явлений /условия/ обуславливает возникновение другого /следствия/, причем "спецификой главного при придаточном условном является то, что оно указывает на тот или иной факт как на такой, который как может, так и не может иметь место в реальной действительности, потому что зависит от реализации действия, сообщаемого придаточным, исполнение которого, в свою очередь, также не очевидно"². Эта предполагаемая, гипотетическая связь между явлениями может быть высказана как ирреальная - в тех случаях, когда в протазисе сообщается о явлении, которое не осуществилось и не может осуществиться, или же как потенциальная - если в протазисе сообщается о явлении, возможном в будущем. Существует еще одна разновидность условно-следственных предложений - предложения реального условия, сообщающие об условиях, которое имело, имеет или будет иметь место в действительности. Их не считают специфической структурой условно-следственных предложений, к которым относят на

---

¹Грамматика современного русского литературного языка, АН СССР, М., 1970, стр. 710.

²С. Г. Ильенко, Сложноподчиненные предложения с придаточными, присоединяемыми к главному союзом если в современном русском языке, Ученые записки ЛГПИ им. Герцена, т. 225, 1962, стр. 31.

основании того, что союз в них выражает "субъективное допущение реальности обуславливающего явления"³.

Определяющими факторами выражения условно-следственных отношений являются, во-первых, подчинительный условный союз, имеющий гипотетическое значение допущения, и, во-вторых, своеобразное сочетание видо-временных форм главного и придаточного предложений.

Специфической структурой для выражения потенциального условия являются предложения с общим темпоральным значением двухпредикативной с синтаксической единицы в плане будущего. Например:

а/ В болгарском языке: Ако не вършиш подлости, няма да те закачаме /Д. Димов/; Мама може да се кара или да плаче, ако не го доведат /И. Вазов/; Само крачка ако направиш - ще викам /Д. и Е. Джурови/; Ако не те оперирам, няма да можеш да пееш /М. Попова/.

б/ В русском языке: Если это так будет продолжаться, то я сама уйду /М. Лермонтов/; Если в штабе нужен буду, дайте знать /Н. Островский/; Пусть лучше сам уходит, если не одумается /Л. Овалов/; Если замечу какую-нибудь опасность, Павла в лодку не брать /О. Шмелев/.

• Временной план сложного предложения зависит от темпоральной отнесенности аподозиса. Темпоральную отнесенность мы определяем, учитывая не только категорию глагольного времени /грамматическое ядро темпоральности⁴/, не только формальные показатели грамматического времени, но и те случаи, когда темпоральное значение находит выражение за пределами глагольного времени. Таковы случаи употребления в аподозисе глагола-сказуемого в разных формах императива, которые, как известно, имплицитно выражают отнесенность действия в план будущего. Ср.: Ако запомниш всичко, което е написано в писмото, скъсай го /Е. Манов/; Ако схванеш Пенкия глас, да знаеш, че наистина снаха ще ти стане /Е. Пелин/; Если увидишь Геннадия Андреевича, передай ему, что

³ Грамматика..., стр. 719.

⁴ По этому вопросу см. А. В. Бондарко, Грамматическая категория и контекст, АН СССР, Л., 1971, стр. 35 и дальше.

мы попали в засаду /А.Войнов/; Пусть лучше сам уходит, если не одумается /Л.Овалов/,

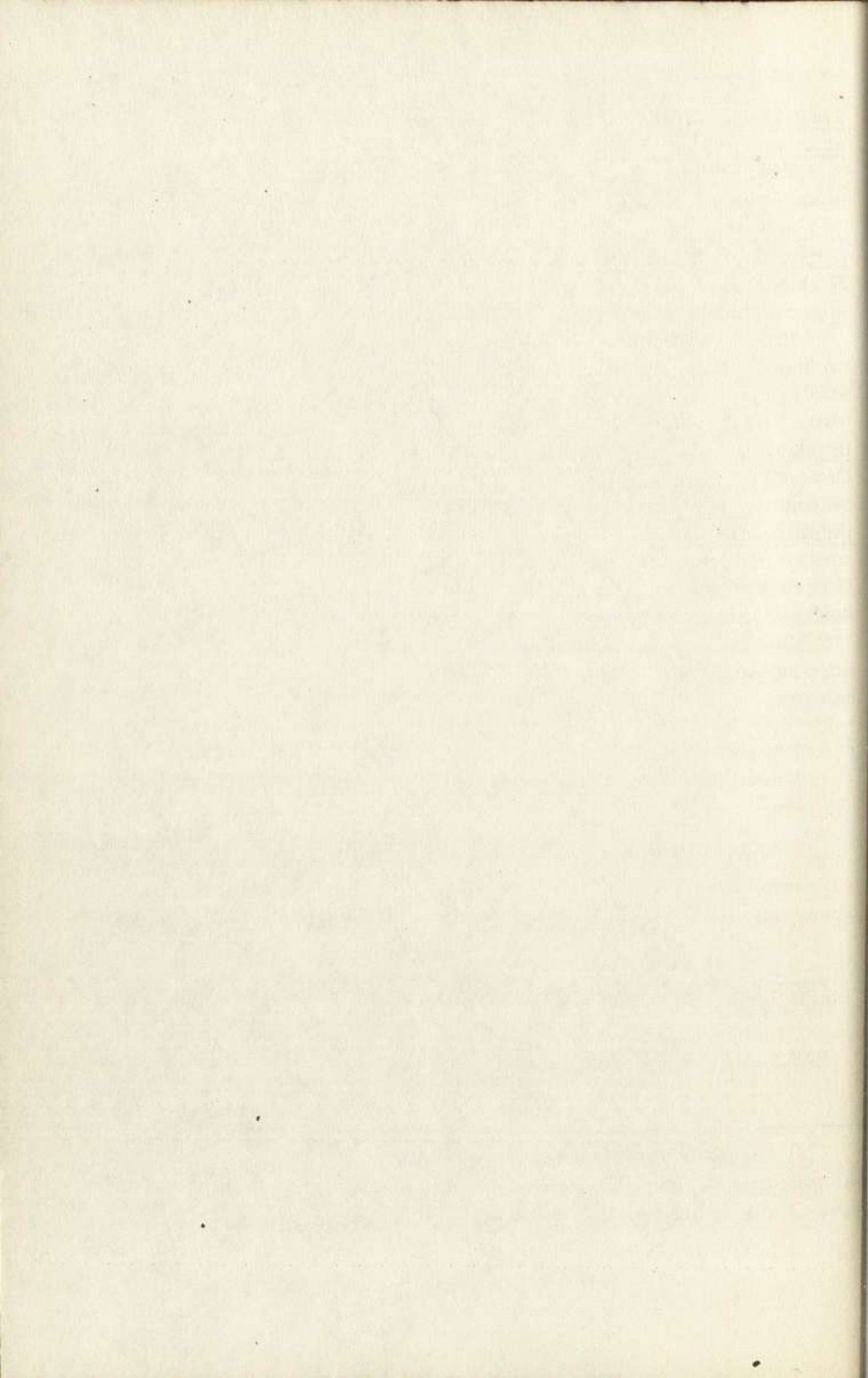
Так же надо рассматривать и предложения с условным наклонением⁵ в аподозисе: Не съм гладен, ама ако почерпите, пийвам едно винце /Й.Йовков/; Ако някой художник нарисува съвсем точно тази картина, тя би изглеждала странна /Е.Манов/. Предложения такого типа в русском языке малоупотребительны.

Для определения темпоральной отнесенности сложного предложения условия важное значение имеет и тот факт, какие предикативные слова связаны условно-следственной связью. Так, например, в предложении Той не можеше да си представи какво ще бъде в къщи, ако се лиши от нея /Ем. Сганев/ условно-следственная связь устанавливается между формами ще бъде и се лиши, а в предложении Если решите раньше, то можете пойти оттуда, не откладывая /В.Собко/ между действиями, выраженными глаголами решить и пойти. Поэтому в обоих случаях наблюдается темпоральная отнесенность всего предложения в план будущего.

Случаи выражения темпоральности за пределами глагольного времени подробнее рассматриваются в соответствующих местах.

⁵ О значении форм условного наклонения, обозначающих эксплицитно не выраженное будущее действие см. Л. Андрейчин, Основна българска граматика, С., 1942, стр.306-307.

1. ОСОБЕННОСТИ ВЫРАЖЕНИЯ ВИДО-ВРЕМЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ В БОЛГАРСКИХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ ПОТЕНЦИАЛЬНОГО УСЛОВИЯ

Протазис болгарских сложноподчиненных предложений потенциального условия с временным планом будущего характеризуется некоторыми особенностями, отличающими эти предложения от остальных видов придаточных предложений, за исключением временных. Как известно, видо-временные формы глагола в придаточных предложениях болгарского языка обычно не находятся в темпоральной связи с глаголом главного предложения, в темпоральном отношении не отличаются от глагольных форм в главных предложениях, сохраняя характерную темпоральную ориентацию времени, в котором они находятся⁶.

Основная особенность этих предложений, которую не раз отмечали не только болгарские, но и другие ученые⁷, состоит в том, что независимо от отнесенности всего предложения в целом в план будущего сказуемое в придаточной части имеет форму настоящего времени /от глаголов совершенного и несовершенного вида/. Ср.:

а/ Презентная форма от перфективного глагола: Ако загина на война, жал никого не ще попари /Д.Дебелянов/; Ами хубавото няма да дойде, ако не се потрудиш /Д.Талев/; Ако

⁶ В. Станков, Имперфектът в съвременния български книжовен език, С., 1966, стр. 45.

⁷ Л. Андрейчин, указ. соч., стр. 310, Ю. С. Маслов, Очерк болгарской грамматики, М., 1956, стр. 231; его же, Глагольный вид в современном болгарском литературном языке, Сб. "Вопросы грамматики болгарского литературного языка", АН СССР, М., 1959, стр. 249, Дора Ив. Мирчева. Развой на бъдеще време /futurum / в българския език от X до XVIII век, С., 1962, стр. 59; В. Станков, указ. соч., стр. 50; его же, Българските глаголни времена, С., 1969, стр. 26, и мн. др.

нападнат София, ще я вземат, кой ще им попречи? /В. Мутафчиева/; Утре, ако те повикат при следователя, пак еда /Ем. Станев/.

б/ Презентная форма от имперфективного глагола: Ако продължаваш да правиш сцени, ще повикам такси и ще си замина /Д. Димов/, Ако не вършиш подлости, няма да те закачаме /Д. Димов/; Ако отношенията с майка му не са добри, как ще заведе млядата си жена в родния дом? /Ем. Станев/.

Об этом явлении Л. Андрейчин пишет: "В такъв случай приставното изречение... не се взема откъм своето отношение към момента на говоренето, а "прилепва" направо по смисъл към главното изречение"⁸. В диахроническом же плане современное употребление форм презенса в функции футурума является остатком широко распространенного футурного значения древнеболгарского презенса в тот период, когда особой формы, выражающей будущее время, еще не существовало.

В синхронном плане употребление настоящего времени вместо будущего в придаточных предложениях условных / а также и временных^{*}/, рассматривается как случай самостоятельного значения презентной формы, существующий параллельно с ее основным значением и совпадающий по своим функциям со значением футурума.¹⁰

Итак, болгарские придаточные предложения условия, относящиеся к главным предложениям со значением будущего времени, не имеют своего временного плана, а "примыкают" к главному. Презентная форма употребляется в качестве формы обобщенного значения, как некая единая, универсальная форма, совмещающая в себе и значение будущего времени.¹¹

⁸ Л. Андрейчин, указ. соч., стр. 222.

⁹ Д. Ив. - Мирчева, указ. соч., стр. 61.

^{*} Ср.: Шом направим мелницата, ще завали /Е. Пелин/; Докато ме чакаш, прескочи до Радина /В. Мутафчиева/; Ще излезем, когато се върне майка ти /из разговора/.

¹⁰ В. Станков, указ. соч., стр. 61.

¹¹ "универсальность" форм презенса объясняется их неопределенностью в темпоральном отношении /см. М. Янакиев, За грамемите, наричани в българската граматика "сегашно

Кроме всего сказанного, однако, надо подчеркнуть следующее. Говоря об условных предложениях указанного типа, свои выводы авторы иллюстрируют предложениями с формой презенса от перфективных глаголов. Примеры со сказуемыми от имперфективных же глаголов в цитированных работах /см. сноску 7/ единичны¹². Поскольку эти случаи отдельно не рассматриваются, можно сделать вывод, что авторы объединяют те и другие по их семантическим и структурным особенностям¹³.

Наши наблюдения над болгарскими потенциально-условными предложениями показывают, что эти две группы предложений довольно ярко разграничены по способам и особенностям выражения темпоральных отношений, а также по некоторым оттенкам семантического значения. На этом основании мы их рассматриваем отдельно.

время" и "будешие время", Известия на Института за български език, кн. VIII, 1962, стр. 423/. На эту особенность форм презенса /не только в болгарском языке/ обращали внимание многие ученые; А. С. Исаченко определяет презенс как время, которое находится между прошедшим и непроедшим /цит. по указ. соч. Д. Ив. - Мирчевой, стр. 21/; Л. Андрейчин пишет: "По-точно погледнато, понятието "сегашно" е само един миг, но практически сегашно време обхваща винаги един по-кратък или по-дълъг, незавършен, постоянно нарастващ низ от моменти, без да включва обаче при нормални условия началния и крайния момент, които логически са несъвместими с това понятие и принадлежат съответно към миналото и будещето" /Основна българска граматика, стр. 213/.

¹² Несколько больше примеров приводит Ст. Георгиев в своей работе "Сложно съставно изречение с подчинено обстоятелствено за условие" /"Трудове на ВПИ "Братя Кирил и Методий", В. Търново, т. VI, 1968/, но общее их число по сравнению с числом других совсем незначительно. Отсутствие таких примеров, по всей вероятности, объясняется тем, что эти предложения характерны, прежде всего, для живой разговорной речи.

¹³ Только в указ. работах В. Станкова подчеркивается, что все выводы касаются тех предложений условия, сказуемое в протазисе которых имеет форму презенса от перфективного глагола.

II. ПРЕДЛОЖЕНИЯ ПОТЕНЦИАЛЬНОГО УСЛОВИЯ СО СКАЗУЕМЫМ ПРОТАЗИСА ОТ ПЕРФЕКТИВНЫХ ГЛАГОЛОВ В БОЛГАРСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Презенс перфективных глаголов в болгарских придаточных предложениях условия употребляется только в значении будущего времени. Этот факт отмечал еще Ст. Младенов: "Подир ако сегашно време от еднократни глаголи има значение на бъдно време: Ако падна, моя е вината"¹⁴. Иными словами, при наличии в придаточном предложении формы настоящего совершенного не возникает сомнений в том, что и действие протазиса, в равной мере как и действие аподозиса, происходит в плане будущего. Ср.: Ако Янков не дойде, ще сметна, че го прави нарочно /Ем. Станев/; Ако полицията научи, здравата ще си загазим /Д. и Е. Джурови/; Ако устоиш на изкушението, ти ще бъдеш завинаги наш /Д. Димов/; Ако Людмила отрече, тогава каква полза ще има аз да потвърждавам? /Е. Манов/.

Действие придаточного предложения в таких случаях, являясь условием, обуславливающим осуществление действия главной части, предшествует ему во временном отношении¹⁵.

Как известно, логическая сущность условно-следственной связи не дает оснований рассматривать условие как действие, следующее за следствием, но и не во всех случаях обязательно, чтобы условие предшествовало следствию. Действия в кондициональных предложениях нельзя рассматривать /в большинстве случаев/ в их последовательности, а хронологическое соотношение в некоторых из них нужно считать дополнительным признаком, но не и отличительной чертой семантической структуры¹⁶. Этот дополнительный признак в предложениях рассма-

¹⁴ Ст. Младенов, Български тълковен речник /с оглед към народните говори/, С., 1951, стр. 63.

¹⁵ Ср. также мнение В. Богородицкого о том, что "прошедшее время совершенного вида указывает на прошедшее непосредственно предшествующее другому прошедшему" /Общий курс русской грамматики, М.-Л., 1935, стр. 238/.

¹⁶ См. А. Лазарова, Към въпроса за изреченията с условно-следствено значение в българския език, ЕЛ, 1970, 6, 6, стр. 81-82

триваемого типа возникает вследствие особенностей функционирования перфективных форм.

Совершенный вид содержит "указание на достижение предела действия"¹⁷ в любых синтаксических условиях, что входит в противоречие с семантической сущностью презенса актуального /реального/. По этому поводу Л. Андрейчин пишет: "Свършеният вид на глаголите е несъвместим при нормални условия със значението на сегашно време, изразявайки действието в неговата завършена цялост, заедно с неговото начало и край"¹⁸, а В. Станков уточняет, что совершенный вид может обозначать настоящее время только при повторяющихся /подчеркнуто нами. - В.М.-Е./ действиях¹⁹. Поскольку в синтаксических условиях кондиционального предложения презентная форма совершенного вида обозначает всегда только единичное неповторяющееся действие в его результате, пределе, то именно поэтому оно воспринимается: а/ только как действие, совершающееся в плане будущего, и б/ как действие, которое предшествует главному./ поскольку оно представлено именно в своей завершенности, целостности/²⁰.

Из сказанного ясно, что в условных предложениях совершенный вид никогда не может употребляться в значении презенса. Повторительность действия в условных предложениях выражается при помощи других временных форм - имперфекта, настоящего несовершенного и т.д. Ср.: Ако ни идваше на гости, винаги носеше по нещо за детето /М. Попова/; Ако всеки ден ти напомням, то е само за да се научиш /из разговора/. При этом надо сказать, что чаще всего такие предложения не являются чисто кондициональными, в них всегда присутствуют дополнительные семантические оттенки - временные, сопоставительные и т.п.

¹⁷ Грамматика ..., 1970, стр. 337.

¹⁸ Л. Андрейчин, указ. соч., стр. 213-214.

¹⁹ В. Станков, Българските глаголни времена, стр. 17.

²⁰ По этой же причине перфективные формы презенса выражают будущие действия и в некоторых других придаточных предложениях /временных, определительных/. Например: Щом дойде, ще тръгнем /т.е. ще тръгнем, след като дойде/; Когато дойде, ще тръгнем; Който дойде, да се обади на дежурния; и т.д.

Итак, презенс перфективных глаголов в протазисе условного периода обозначает только единичное неповторяющееся действие, приуроченное к будущему. В отличие от презенса имперфективного вида /см.дальше III/, это действие полностью оторвано от настоящего. Т.е. условием в сложном предложении условия с отнесенностью в план будущего и презенсом перфективного глагола в придаточной части является единичное неповторяющееся действие, осуществление которого связано только с будущим. Это потенциальное условие в плане будущего. Действие придаточного всегда предшествует действию главного.

Здесь возникает вопрос о том, почему в болгарских грамматиках формы типа дойда, пристигна, кажа и т.д. расцениваются в качестве форм презенса и рассматриваются под рубрикой "Употребление настоящего времени вместо будущего". И.К.Бунина, например, считает, что глаголы совершенного вида в болгарском языке так же, как и в русском, имеют простые /неописательные/ и сложные /описательные/ формы будущего времени. В связи с этим она пишет, что простые формы встречаются только в придаточных предложениях с союзами ако, щом, след като. Они омонимичны формам настоящего времени, но поскольку по значению это формы будущего времени, их следовало бы рассматривать, как и сложные, в разделе форм будущего времени²¹. Такое решение вопроса нам кажется несколько упрощенным. Для того, чтобы правильно его решить, нужно проследить функционирование форм типа дойда в разных синтаксических условиях, определить их инвариантные значения и значения, зависящие от контекста, что здесь не представляется возможным. Поэтому мы воспринимаем традиционную для болгарской грамматики терминологию, определяя эти формы как формы настоящего времени, имеющие в предложениях условия значение будущего времени.

Болгарские условные предложения рассматриваемого типа соотносительны с русскими предложениями условия, глагол-сказуемое в придаточной части которых имеет форму будущего простого времени. Эти предложения, как в болгарском, та

²¹ И.К.Бунина, Система времен старославянского глагола, АН СССР, М., 1959, стр. 137-138.

и в русском языке обладают большой фреквентностью. Ср.:

Как вы будете дежурить, если не выпитесь ночью? /Н.

Носов/; Жаль будет, если он не пойдет со мной в рейс /Ю.

Клименченко/; Он чувствовал, что если встанет, не сможет

сделать и шага /А.Чаковский/; Валицкий давно решил, что

будет делать, если получит повестку /А.Чаковский/; Если

выйдешь в устье, хорошенько запомни место /Д.Чевычелов/.

Как видно из приведенных примеров, русские условные предложения указанного типа так же, как и болгарские, обозначают единичное неповторяющееся действие, предшествующее главному. Они так же выражают потенциальное условие в плане будущего.

III. ПРЕДЛОЖЕНИЯ ПОТЕНЦИАЛЬНОГО УСЛОВИЯ СО СКАЗУЕМЫМ ПРОТАЗИСА ОТ ИМПЕРФЕКТИВНЫХ ГЛАГОЛОВ В БОЛГАРСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Презентная форма имперфективных глаголов в болгарских условных предложениях выражает различные семантико-временные оттенки. Она может выражать как действие, которое совершается в момент речи, так и действия, которые целиком относятся в план будущего. Возможности настоящего времени обозначать и будущие действия вытекает из самой его природы.

Обозначение действия, осуществляющегося вне ограничений времени при всяких вообще условиях, обычно постепенно, и вследствие этого как бы присущего, свойственного субъекту. В.Виноградов считал основным грамматическим значением формы настоящего времени несовершенного вида. Совпадение же действия с моментом речи — это всего только разновидность, оттенок этого общего значения, возникающий при ограничении временной перспективы действия. Если в ситуации высказывания отсутствует такое ограничение временной перспективы действия, форма настоящего времени несовершенного вида обозначает сочетание или сочетаемость действия с субъектом вне отнесения его к какому-нибудь плану времени. При изображении конкретного, единичного действия значение вневременности метонимически сливается с представлением о настоящем времени. Поскольку существует грамматическая соотносительность форм настоящего времени с формами прошедшего и будущего времен, вневременность можно понимать только как

расширенное настоящее время. Таким образом, в форме настоящего времени диалектически совмещается значение вне-временности с субъективным значением настоящего времени²².

Неактуальный презенс рассматривается болгарскими учеными как форма, обозначающая, в отличие от актуального, действия, которые не локализируются только в момент речи²³. Они совершаются в течение большего периода времени, выходящего за пределы момента речи, но вместе с тем включающего его в свои рамки. Очень важно для нас замечание Д.Ив.-Мирчевой, которая уточняет, что это прежде всего настоящее время несовершенного вида. Он выражает действие как процесс, начинающийся во многих случаях фактически до наступления момента речи и продолжающийся и после момента речи²⁴.

Особенности функционирования форм настоящего времени несовершенного вида в полной мере проявляются в синтаксических условиях кондиционального сложноподчиненного предложения с общим значением отнесенности в план будущего. Временной план придаточной части выясняется только в контексте²⁵ или же при наличии в самом предложении временного детерминатора. Так, например, если предложение типа Ако

²² В. В. Виноградов, Русский язык, "Высшая школа", М., 1972, стр. 449-450.

²³ Некоторые ученые считают термин "момент речи" неудобным, что не лишено оснований /см. об этом Г. М. Милейковская, О соотношении объективного и грамматического времени, ВЯ, 1956, 5, стр. 77/.

²⁴ Д. Ив.-Мирчева, цит. соч., стр. 22.

²⁵ "Контекст" понимается нами как то окружение предложения, которое дает единственную возможность правильно понять его смысловое содержание. Это особенно важно учитывать при анализе употребления форм времени в диалогической речи. В ней взаимообусловленность отдельных предложений, ввиду ее эллиптичности и лаконичности, значительно больше, так что смысл отдельного, вырванного из контекста предложения нередко может оказаться просто недоступным для понимания /ср. об этом у И. К. Буниной, указ. соч., стр. 6/. В рассматриваемых нами случаях значение контекста возрастает.

работиш в къщи, лесно ще се свържа с теб рассматривать вне конситуации, то невозможно с точностью определить временной план глагольной формы работиш. Возможны два варианта, которые мы подробно рассмотрим.

1.

В варианте Ако работиш в къщи /винаги, постоянно/, лесно ще се свържа с теб, форма работиш выступает в значении неактуального презенса. Временные детерминаторы винаги, постоянно /и т.д./ могут наличествовать в предложении, но их может и не быть: конситуация всегда безошибочно подсказывает, идет ли речь о действии, которое совершается в более длительный промежуток времени, включающий в свои рамки и момент речи, акт коммуникации /хотя именно во время акта коммуникации действие может и не осуществляться/, или же это действие, еще не осуществляющееся /см. дальше случай 2/.

В художественной литературе такого типа предложения встречаются довольно часто, преимущественно в диалогической речи. Ср.: Ако има някаква работа, момчетата ще я свършат /Е. Манов/; Ако е светло, ще бягаш /В. Мутафчиева/; Ако има метох тук, ще се глава послушник /В. Мутафчиева/; Ако не сме готови за жертви, как ще водим борбата? /Ем. Станев/; Ако нашите управници разсъждават като вас, загубени сме * /Ем. Манов/. Ако ви преча, аз ей сега ще сляза долу /А. Гуляшки/; Ако имате да им съобщите нещо, да им го предам /Ем. Станев/.

В акте коммуникации, в зависимости от денотата и коммуникативного намерения говорящего, эти предложения могут выступать в значении потенциально-условных или же реально-условных. Потенциально-условные предложения в таких предложениях имеют временной план будущего, но придаточная

тает еще больше, что находится в прямой зависимости от отмеченных уже особенностей видо-временных форм придаточных условных.

* Форма презенса главного предложения обозначает действие предстоящее, но представленное для большей яркости изложения в плане настоящего.

часть сообщает об условии в плане настоящего., т.е. условно-следственная зависимость здесь такая: действие аподозиса осуществляется в плане будущего, если в настоящий момент наличествует другое действие, действие протазиса.

Предложения с такой функциональной нагрузкой в русском языке так же, как и болгарские, содержат сказуемое в форме презенса в протазисе. Например: Если растет цветок, то сорви его, поднеси к лицу или приколи к волосам /А.Андреев/; Если не хотите быть моим врагом, не делайте ничего /Б.Гусев/; Если вы фашистская сволочь, всех положу, гады! /Б.Гусев/; Если все идет успешно, продолжайте /А.Рыбаков/.

Кроме того, как было уже сказано, такого рода предложения могут быть и реально-условными с временным планом настоящего в придаточной части. Условно-следственная зависимость здесь несколько иная, нежели в потенциально-условных этого типа: главное действие осуществится на основании того, что действие-условие уже существует, т.е. и субъективное допущение о его реальности²⁶ основывается на каких-то фактах, которые можно установить по контексту. Так, например, предложение Ако получава това списание, той ще ти го даде воспринимается как реально-условное в том случае, если из конситуации ясно, что лицо, о котором идет речь, действительно получает этот журнал. В таком случае союз ако /в равной мере как и русский союз если/ выполняет функции типичного реально-условного союза шом /в русском языке раз/²⁷. Если же действие придаточного предложения высказывается только как предполагаемое, в качестве одной из двух потенциальных возможностей получава го - не го получава, то предложение в целом является потенциально-словным. Иными словами, разница между потенциально-условными и реально-условными предложения рассматриваемого типа сос-

²⁶ Значение субъективного допущения вносится союзом.

²⁷ Нельзя здесь не отметить, что болгарскому союзу ако в гораздо меньшей степени, чем русскому если, свойственно реально-условное значение, в особенности, если сказуемое аподозиса выражено презентной формой. Более подробно на причинах этого явления мы остановимся в работе о реально-условных предложениях.

тоит в том, высказывает ли говорящий условие в качестве одной из двух противоположных возможностей, не отдавая предпочтение какой-либо из них, или же условие высказывается как факт, о котором субъективно допускается, что он имеет уже место в действительности*. Как в болгарском, так и в русском языке, этот семантический оттенок не получает формально-грамматического выражения.

Русские предложения указанного функционального типа в протазисе и аподозисе содержат те же видо-временные формы, что и болгарские предложения. Их семантическая нагрузка так же определяется преимущественно в зависимости от кон-
ситуации. Ср.:

/- Мне 28 лет, а вам 50/ - Вот вы и не спорьте со мной, если я старше /А.Кононов/; /- Тебе, говорит, Зина, косы к лицу будут./ - Если человек так просит, пожалуйста, начну отращивать /В.Кожевников/; Если не умеешь жить, не губи жизнь жене и сыну /М.Слонимский/; Если не нравится в селе, сюда переезжай /А.Первенцев/; Если желание есть, то знакомство состоится вечером /В.Кочетов/; Если они сами не понимают этого, то гости бы их поучили, что ли** /А.Чехов/.

Реально-условное значение в русском языке нередко акцентируется соотносительным словом то в главном предложении, подчеркивающим значение следствия, вывода. Таковую же функцию имеет и усилительная частица уж в придаточном /Если уж так надо, то пойду/. Потенциально-условное или реально-условное значение рассматриваемых предложений актуализируется²⁸ также при помощи порядка предложений-частей сложного, логическим ударением и всем интонационным

* Реально-условные предложения не являются типичными условными предложениями, так как совмещают в себе и признаки причинных или временных предложений.

** В главном предложении модальная глагольная форма желательного наклонения с временной отнесенностью в план будущего /об этом см. Грамматика.../, стр. 579/.

²⁸ "Актуализировать понятие - значит отождествить его с реальным представлением говорящего субъекта" - Ш. Балли, Общая лингвистика и вопросы французского языка, Иностранная литература, М., 1955, стр. 87.

оформлением сложного предложения. Мы провели некоторые предварительные наблюдения над интонационной структурой условных предложений, но поскольку у нас не было возможности проверить правильность выводов экспериментальным путем, при помощи соответствующей аппаратуры, мы пока воздерживаемся от обобщений.

2.

В довольно большой группе болгарских кондициональных предложений глагол-сказуемое в форме неперфективного презенса в протазисе обозначает отнесенность в план будущего и выполняет функции будущего времени так же, как и презентная форма от глаголов, перфективных. В. Станков считает, что настоящее время в значении будущего в таких предложениях не обладает модальным значением²⁹. Но тогда как футурное значение перфективных глаголов в условных предложениях бесспорно и вне контекста и в семантике таких предложений не наблюдается никаких вариантов, то в рассматриваемых здесь придаточных предложениях отнесенность в план будущего вне контекста бесспорна далеко не во всех случаях. Кроме того, интересно отметить также и тот факт, что а/ глаголы совершенного вида в этих предложениях, как правило, обозначают действие, вовсе не начинавшееся, полностью относящееся в план будущего, не связанное с моментом речи, тогда как б/ презентная форма глаголов несовершенного вида — это действие, нередко тесно связанное с моментом речи, происходящее и в настоящий период, уже осуществлявшееся или осуществляющееся, представленное в своей непрекращаемости. Ср.:

а/ Прошка да нямаш, ако ги направиш чиновници /И. Вазов/; Ако посегне, ще го пребия /Ем. Манов/; Ако тя настоя пред дядо си, той ще отстъпи /Ем. Станев/; Ако изнесеш от тук само една думица, ще те поставя в затвора /Д. Димов/.

б/ Ако действуваш умело, ще получиш крепостния акт /Д. Димов/; Ако ти говорят в очите тъй, ще те разгалят /И. Вазов/; Ако живея до напролет, сигурно няма да остана тук

²⁹ В. Станков, Модална употреба на глаголните времена в съвременния български книжовен език, ИИБЕ, кн. XV, 1967, стр. 6.

/М.Кремен/; Че какъв пример ще даваме на хората, ако прелитаме от цвят на цвят като пеперудите? /Д. и Е.Джурови/.

Эта особенность функционирования презентной формы глаголов несовершенного вида в условиях кондиционального придаточного предложения находится в прямой зависимости от внутренней природы несовершенного вида. Ср. у Л.Андрейчина: "Глаголите от несвършен вид изказват действието в неговото последователно извършване... Такива глаголи можем да изобразим нагледно със стрелка - развиващ се процес:"³⁰ Кроме того, не надо забывать, что "настоящий момент, "сейчас" - это только текучая граница между прошедшим и будущим, она все время движется "вправо"... Однако на практике "сейчас" означает промежуток времени со значительной длительностью, которая сильно меняется в зависимости от обстоятельств"³¹.

Формы настоящего времени от имперфективных глаголов и здесь проявляют свою "универсальность", совмещая в себе несколько оттенков временных и семантических отношений. Эти оттенки находятся в тесной зависимости от структуры денотата, и в каждом отдельном случае проявляется только один из возможных оттенков. Иными словами, омонимия предложений существует только вне контекста, о многозначности предложения можно говорить только, отвлекаясь от конкретной ситуации и коммуникативной целеустановки говорящего. Так можно рассматривать предложения: Ако му стиска да пита, речи, че те е пратил сейменът /В. Мутафчиева/; Хляб ако ти трябва, ще ти пратя десетина парчета /Д. и Е.Джурови/; Ако е враг, ще се опитаме да го заблудим /Д. и Е.Джурови/; Ако мъжът не е егоист, няма да се грижи за семейството /Ем. Станев/.

Итак, если рассмотреть наш исходный пример Ако работиш в къщи, лесно ще се свържа с теб с точки зрения речевой целеустановки говорящего, то, как это было уже сказано, в случаях, когда собеседник действительно работает дома, придаточное предложение приобретает значение реально-услов-

³⁰ Л.Андрейчин, цит.съч., стр. 189.

³¹ О.Есперсен, Философия грамматики, М., 1958, стр. 302.

ного. Если же говорящий высказывает всего только предположение в плане настоящего времени /работи или не работи/, не отдавая предпочтение одной из двух предполагаемых возможностей, то предложение приобретает уже значение потенциально-условного. Но говорящий может поставить в центр своего высказывания предположение, что собеседник будет работать дома /независимо от того, работает он уже или только в будущем начнет работать дома/. В таком случае предложение является потенциально-условным, с временным планом придаточной части не настоящего, а будущего. Т.е., в таком случае предположение строится на одной из двух возможностей ше работи-няма да работи. В том и состоит особенность болгарских условных предложений этого типа, что это выражается не футурной, а презентной формой глагола³².

Нередко в предложении имеется футурный детерминатор³³, благодаря которому становится ясно, что действие протагиста приурочено не к моменту речи, не к настоящему периоду, а к какому-то другому, предстоящему моменту. В функции футурного детерминатора выступают, в первую очередь, обстоятельства времени. Например: Ако занапред живеете в мир, ше ви помагам и аз /М.Попова/; Ако е хубаво времето утре, ше ше се поразходим из парка /Из разг./; Ако не се смушаваш довечера, можеш да валсираш, но внимателно, да не настъпиш дамата си /Ем.Станев/; И да ме вземат дяволите, ако някога се кпя със студена вода /Д.и Е.Джурови/.

Реже в роли футурного детерминатора выступает целое предложение /в рамках сложного/ Например: Попитам го: ами ако този, когото искаш да обереш, се съпротивлява, ше го

³² То же самое наблюдается и во французском языке, где после условного союза *si* употребляется только настоящее время.

³³ Ср. сказанное О.Есперсеном об употреблении презентной формы в значении футурной в простом предложении: "В значении будущего употребляется форма настоящего времени особенно тогда, когда в предложении есть точное обозначение времени в виде субъекта и когда удаленность во времени от настоящего момента небольшая /Философия грамматики, стр. 304/.

убиеш ли? /Ем. Станев/. Семантика придаточного предложения когото искаш да обереш, включающего модальный глагол искаш, ясно говорит о том, что и действие условного придаточного только намечается на будущее.

Случаи, в которых роль футурного детерминатора выполняется целым предложением, не отличаются от тех, в которых временной план и коммуникативная направленность определяются более широким контекстом /предложение в рамках сложного может быть оформлено и как отдельное/.

Случаи с футурным детерминатором в условном придаточном предложении довольно редки. Гораздо больше таких, в которых значение презентной формы выясняется только в контексте. Ср., например, следующие предложения:

а/ Ако в дюкенчето има някой освен калфата, ще почакаш да излезе /Ем. Манов/;

б/ Ако има някаква работа, момчетата ще я свършат /Ем. Манов/;

в/ Ако липсва някое от тези условия, сполука едва ли ще има /М. Попова/;

г/ Ако има метох тук, ще се главя послушник /В. Мутафчиева/;

д/ Но ако отношенията с майка му не са добри, как ще заведе младата си жена в родния дом? /Ем. Станев/;

е/ Какво бъдеше ще създаде на децата си, ако не върви в крак с времето и обществото? /Ем. Станев/.

Условие во всех этих предложениях, если рассматривать их отдельно от контекста, может быть охарактеризовано и как потенциальное /в плане настоящего или будущего/, и как реальное /в плане настоящего/. Сказуемое в таких предложениях, как это видно и из приведенных примеров, выражается чаще всего глаголами бытия, наличия, существования /съм, има, живея и т.д./, обозначающими обычно "вневременные или, по термину И.К. Буниной, "всевременные"³⁴ действия. Эти действия распространяются на большой период времени, который, по сути дела, можно было бы определить и как настоящий, и как будущий, и как прошедший. Из сказанного ясно, почему именно только по контексту можно определить временной план таких предложений.

³⁴ И.К. Бунина, Указ. соч., стр. 157.

Нередко сказуемое аподозиса выражается императивной формой, как правило, – от глаголов совершенного вида. /несовершенный вид обозначает повторительность действия и не так характерен для сложных предложений с временным планом будущего/. Ср.: Ако можеш, пак си ела /Д. и Е. Джурови/; Ако минаваш край пощата, пусни това писмо /из разговора/; Ако ме търсят, кажете, че съм в библиотеката /из разговора/.

Эти предложения выражают потенциальную условно-следственную зависимость с временным планом придаточной части в будущем. Но и при повелительном наклонении в аподозисе возможны случаи, обозначающие потенциальное условие в плане настоящего. Ср.: Ако си недоволен, напусни /из разговора/, Ако излизаш, заключи /из разговора/.

В речевом акте, однако, нередко возникает необходимость в качестве потенциального условия указать на действие, которое уже осуществляется во время акта коммуникации, но говорящему нужно связать это условие с одним из будущих моментов действия, охватывающего большой период времени, выделить особо этот момент. В таких случаях употребляется глагол-связка продължавам. Например: Когато селянинът разбра, че ще бъде арестуван, ако продължава да хитрува, категорично посочи снимката на Кондарев /Ем. Станев/; Ако продължавате да се плодите така, скоро у нас място няма да остане /Св. Минков/; Сети се, че всичко в къщи е затрупано с книги и ако продължава да купува нови, ще трябва да ги нарежда по столовете си и на пода /А. Гуляшки/.

Ту же функцию выполняет и наречие така /тъй/ или все така, так же сигнализирующее о том, что действие уже совершается, но акцентируется то, что будет в дальнейшем. Ср.: Не вижда ли, че ако кара така, съвсем ще се компрометира? /Ем. Станев/; Ще ми е мъчно, ако нашите се опълчват все така /Ем. Станев/; И на пладния няма да стигнем, ако караш тъй /Ем. Станев/.

Есть случаи, когда глагола продължавам или наречия така в предложении нет, но из контекста совершенно ясно, что в качестве условия говорящий указывает на осуществление и в будущем действия, уже наличествующего. Напр.: Колко струва? – попита делово Гошо. Чичото го измери сърдито: –

Ако питаш /≠продължаваш да питаш/ колко струва, няма да ти го дам /Г.Караславов.; Закъснял си, любезни... Много си закъснял. И ще закъсняваш, ако работиш /≠продължаваш да работиш/ изолирано /Г.Караславов/.

Необходимость выделить в качестве условия действие, связанное с каким-то будущим в отношении акта коммуникации моментом, приводит к тому, что вместо презентной формы имперфективного глагола употребляется перфективный глагол-связка. Например:

а/ Ако взема аз да се пазя премного, да бегам се пред агаларите, те по-лесно ще ми видят работата /Д.Талев;/;Ср.: Ако се пазя премного.../;

б/ Другите трима наесен ще дигат сватби, ако годината излезе добра /А.Гуляшки /Ср... , ако годината е добра/;

в/ Ако вземеш да се молиш, ще те изгони/из разг. речи/ /Ср.: Ако се молиш.../;

г/ Ако почнат да чукат на вратата, тогава ще го събудя /Д. и Е.Джурови/ /Ср.: Ако чукат на вратата.../.

В этих предложениях перфективный глагол предпочитается потому, что только он обладает способностью выразить будущее действие: а/ вне контекста, независимо от контекста; б/ в его отрыве от настоящего периода. В этом отношении очень показателен последний пример, в котором коммуникативная задача, намерение говорящего резко отделить настоящий период от будущего, подчеркивается наличием в аподозисе наречия тогава, т.е. условием для осуществления главного действия является не наличие действия придаточного предложения вообще, что и выражается при помощи имперфективного глагола, а именно его начало. С точки зрения ясности коммуникативного намерения говорящего вариант Ако чукат, тогава ще го събудя является менее удачным именно из-за грамматической неопределенности, расплывчатости презентной формы от имперфективного глагола. Ср. также и возможное Ако псчукат, тогава ще го събудя, где условием является единичное действие в будущем.

В некоторых случаях перфективный или имперфективный глагол употребляется без какого-либо существенного различия. Ср.:

а/ Ако ви пита /≠попита/ някой за леля ви Лена, за всичко ще казвате "не знам" /В.и Е.Джурови/.

б/ Дай ми тоя лист - рече то. - Някога, ако ме питат /≠ попитат/ защо съм направил така, ще им го покажа /В. Мутафчиева/.

в/ Но Йотата му възразяваше твърде разумно и го застрашаваше, че ако иска /≠ поиска/, ще го натъпче в орехова черупка /И.Вазов/.

г/ Утре, другиден ще окача нова фирма и от теб ще зависи какво ще пише на нея. Ако се делим /разделим?!/, ще сложа само моето име, ако не, ще остане - братя Джупунови /Ем. Станев/.

Поскольку эти предложения очень интересны с точки зрения функционирования совершенного и несовершенного видов в условных предложениях, мы позволим себе рассмотреть их более подробно.

Чем определяется возможная замена несовершенного вида совершенным в подобного рода предложениях? Предложения а/ и б/ содержат в протазисе континуативный глагол в значении неактуального презенса, точнее, глагол сам по себе обозначающий континуативный ряд отдельных одинаковых действий³⁵. Значение будущего неопределенного времени у глагола в протазисе этих предложений выявляется благодаря наличию неопределенного местоимения някой в первом из них и наречия някога³⁶ во втором. Т.е. глагол выражает отдельное единичное действие, связывающееся с каким-то будущим моментом, т.е. то же самое, что выражает и глагол совершенного вида - целостное законченное действие, которое здесь в сочетании с условным союзом ако приобретает значение будущего, неосуществленного действия.

³⁵ Мы разграничиваем континуативное действие /живея, имам, работя и т.д./ от континуативного ряда одинаковых действий /чукам, питам, давам, казвам/. В первом случае действие графически можно изобразить непрерывной линией /—————→/, во втором - пунктирной /-----→/. О подобном разграничении см. у Л. Андрейчина, цит.соч., стр. 213-218.

³⁶ Наречие някога в этом предложении имеет значение "след неопределено време, неизвестно кога в бъдеще" /Речник на съвременния български книжовен език, т. II, БАН, С., 1957, стр. 287/.

Континуативный глагол искам в предложении в/ приобретает значение будущего времени благодаря тому, что обозначает действие, охватывающее большой период времени /"все-временное" действие/. Категоричности же следствия /"ще го натъпче в орехова черупка"/ больше соответствует перфективный глагол поиска в протазисе.

Что же касается последнего предложения, то настоящее время делим се в нем употреблено именно в качестве какой-то универсальной формы, которая может заменять другие благодаря своей расплывчатости в темпоральном отношении. Это скорее всего вариант, о подлинном значении и функциях которого можно догадываться на основании контекста. Из контекста совершенно ясно, что это действие указывается в качестве условия осуществления главного действия сложа, которое должно осуществиться в очень близком будущем /"утре, другиден"/. Но континуативный глагол делим се может обозначать только будущее неопределенное /то, что будет, может быть вообще/. Не совсем адекватен коммуникативной задаче говорящего и перфективный глагол разделим се. Речь идет о дележе имущества, который нельзя осуществить в ден-два, а глагол совершенного вида обозначает действие, предшествующее другому действию /в данном случае - действию ще сложа/. Говорящему нужно знать намерение собеседника в настоящий момент /"има ли другият намерение да се дели, решаваме ли да се делим"/, т.е. форма глагола в протазисе должна выражать, с одной стороны, модальный оттенок намерения, желания, а с другой, - приуроченность действия к ближайшему будущему. В таких случаях в болгарском языке употребляется форма футурума³⁷ от неперфективных глаголов, сигнализирующая о том, что о действии-условии речь уже шла, это действие, которое намереваются осуществить в близком будущем. Она употребляется в тех случаях, когда действие-условие необходимо отграничить по темпоральному значению от актуального презенса, обозначающего действие, совершающееся в момент речи, или же от неактуального презенса /в значении будущего времени/, обозначающего действие как возможное вообще, но не и предстоящее. Но, как отмечает А.Лазан-

³⁷ Подробнее см. об этом в нашей статье "Още веднаж за изреченията със съюз ако", БЕ, 1972, 3.

рова, разница между перфективным глаголом в форме презенса и футурной формой имперфективного глагола заключается не в самом соотношении действий, а в том, каким образом представлено действие. В первом случае /перфективный глагол в форме презенса/ условием является само осуществление действия/ в нашем примере - "След като се разделим, ще сложа само моето име"/, во втором /футурная форма имперфективного глагола/ проявляется модальная природа будущего времени, условием является уже намерение осуществить названное действие /"Ако смятаме, имаме намерение да се делим, ще сложа само моето име"/³⁸.

Итак, в заключение можно сказать, что протазис болгарских кондициональных предложений с формой презенса от имперфективного глагола может выражать условие не только в плане настоящего, но и в плане будущего времени. В тех случаях, если в акте коммуникации возникает необходимость особо подчеркнуть, что условием является действие, приуроченное к будущему или же связывающееся с одним только моментом будущего, говорящий использует лексические средства /глагол-связка продължавам, наречие така/ и грамматические средства /замена формы несовершенного вида формой глагола совершенного вида/. Употребление футурной формы глагола имперфективного вносит модальные оттенки, каких нет в остальных других случаях.

Поскольку протазис рассматриваемых предложений имеет значение будущего времени, их можно рассматривать только как потенциально-условные. Реально-условное значение у предложений с союзом ако возникает на базе строго определенного контекста, т.е. это всего только контекстуально обусловленный вариант их семантики. Релевантным же их признаком нужно считать предположительность, гипотетичность, презумптивность. Семантическим признаком реальности действия маркированы предложения с условным союзом щом /а также с союзами като, когато/.

В русском языке временной план протазиса со значением потенциального условия в плане будущего контекстом не опре-

38

А. Лазарова, Към въпроса за изреченията с условно-следствено значение..., стр. 81.

деляется, не зависит от контекста. Форма презенса* выражает условие только в плане настоящего, футурная форма /будущее сложное/ - только потенциальное условие в плане будущего. Например:

а/ Потенциальное условие в плане настоящего: Извините, если эти стихи не совсем идут к вашему изящному альбому /А.Грачев/; Если нужно, я его к черту в зубы провожу с удовольствием /В.Собко/; Если ты хочешь, чтобы тебя приняли в комсомол, то надо серьезно подумать о своем будущем /А.Рыбаков/; Если все в порядке - в эфир не выходить /О.Шмелев/.

б/ Потенциальное условие в плане будущего: Если вы будете собирать народное творчество - обратите внимание на певцов, которые знают много старых песен /М.Стельмах/; Если в штабе нужен буду, дайте знать /Н.Островский/; Если будете скучать, обязательно зайду /А.Грачев/; Если меня не будет, хозяевам скажешь, что Ставорский прислал /А.Грачев/.

От контекста русского предложения зависит только то, будет ли определено предложение а/ как потенциально-условное с временным планом настоящего протазиса, или же б/ как реально-условное также с временным планом настоящего. Например:

а/Если вы фашистская сволочь, всех положу, гады! /Б.Гусев/; Если мне суждено умереть в этой войне, буду умирать на своей родной земле /Б.Гусев/; Если приятели толковые, приходи с приятелями /В.Кетлинская/; Если она с ним вместе, пусть ищет способ выручить ее. Если он не с нею, тогда ей дорога на тот свет /В.Собко/.

б/ /- Я с ним согласна./ - Если вы с ним согласны, я не буду вмешиваться /В.Собко/; Нет сомнения, что человек, если он уже в хате, не будет ожидать долго /А.Воинов/; Если я твоя дочь, значит, буду похожа на тебя во всем /В.Кожевников/.

Эти предложения по форме совпадают, отличаясь друг от друга только семантически³⁹.

*Речь идет об основном значении презентной формы. Случай транспозиции значения типа "Он уезжает завтра" не рассматриваются.

³⁹ См. об этом в "Грамматике совр.русского лит.языка", стр. 719.

Итак, в русском языке, в отличие от болгарского, очень четко выделяются две группы предложений с общей отнесенностью в план будущего: 1/ Предложения с отнесенностью протазиса в план настоящего, формально-грамматически выраженной презентной формой глагола-сказуемого; 2/ Предложения с отнесенностью протазиса в план будущего, формально-грамматически выраженной футурной формой глагола.

Немаловажным представляется здесь вопрос о том, чем диктуется употребление презентной или футурной формы, от чего зависит, будет ли условие представлено в плане настоящего или же в плане будущего /Если его там нет... - Если его там не будет.../. Уместно в связи с этим вспомнить слова И.К.Бунина о том, что при определении времени по грамматической системе отсчета, в отличие от определения времени по календарной системе, имеется в виду только "указание на то, к какому периоду времени относительно акта коммуникации /подчеркнуто нами. - В.М.-Е./ относится совершение действия: к прошедшему /т.е. к периоду, предшествовавшему времени акта коммуникации/, будущему /т.е. к периоду времени, следующему за временем акта коммуникации/ или же к настоящему /т.е. к периоду времени, совпадающему с временем акта коммуникации/"⁴⁰. Это полностью объясняет и употребление форм презенса и футурума в протазисе условного периода в русском языке. Например, если говорящий строит предложение следующим образом: Загляните в соседний кабинет. Если тов. Иванова там нет, позвоните ему на квартиру, то форма настоящего времени в протазисе сигнализирует о том, что говорящее лицо включает во время акта коммуникации и этот момент. Если же отдаленность времени действия протазиса от времени акта коммуникации больше, т.е. если тот момент, к которому приурочено действие-условие, невозможно включить во время акта коммуникации, довольно ограниченного в своих временных рамках, то и употребление презентной формы глагола в придаточном

⁴⁰ И.К.Бунина, цит.соч., стр. 18 - 19. Ср. также у А.В.Бондарко, цит.соч., стр.25-26; его же, Вид и время русского глагола /значение и употребление/, М., 1971; В.М.Никитевич, Грамматические категории в современном русском языке, М., 1963, стр. 156.

предложении становится уже невозможным. Ср.: Завтра приходите в мой кабинет, Если меня там не будет /невозможно - Если меня там нет!/, поднимитесь на пятый этаж. Ср. так же: Если тебе скучно, скажи - время действия-условия совпадает со временем акта коммуникации; Если тебе будет трудно, приезжай - действие условия приурочено к периоду времени, следующему за актом коммуникации. Ср. еще: Если будете жить тихо, скромно, корректно, соседи воспримут это как высокомерие /В.Кочетов/; Если во время Левиного выступления Рудик будет молчать, это произведет огромное впечатление /А.Алексин/; Если будете скучать, непременно зайду /А.Грачев/.

Из сказанного и приведенных примеров видно, что будущее несовершенное как бы противопоставляется по своему темпоральному значению настоящему времени. Употребляя эту форму, говорящий как будто намеренно хочет отделить то, что есть, от того, что будет. В современной лингвистической литературе будущее сложное рассматривается как такая форма, которая обозначает течение действия в плане будущего, отрешенном от настоящего. Течение действия целиком относится к области будущего, противопоставляется по значению настоящему⁴¹.

С точки зрения коммуникативной направленности такие предложения можно рассматривать только как потенциально-условные в плане будущего.

Есть, однако, придаточные условные предложения, в которых действие, высказанное как будущее, имеющее форму футурума, совершается и в настоящем, будущее осуществление действия - это продолжение того, что уже есть во время акта коммуникации. Например:

а/ В тот день я твердо решил, что если меня и дальше будут недооценивать, я тоже тяжело заболею /А.Алексин/; Но теперь я вижу, что если мы всегда будем так жить, то это будет как-то очень умно /Ф.Достоевский/; Если будет так же тепло, никто не поверит его оправданиями /И.Калашников/.

б/ Если будешь безобразничать, потребую, чтобы тебя вывели /С.Веронин/; -Так вот, господин Блинов, наш разговор не состоится, если вы будете вести его как дипломат /А.Войнов/; Спасибо, Яринка, если ты будешь думать обо мне, я

⁴¹ В. В. Виноградов, цит. соч., стр. 448-449.

не погину /М.Стельмах/; Но если ты будешь при других де-
лать мне замечания, то я могу уехать* /М.Слонимский/.

Предложения в пункте а/ содержат лексические показатели связи действия протазиса с настоящим – наречия так, далее, так же, всегда, сигнализирующие о том, что действие уже совершается. Условием же является осуществление действия и после акта коммуникации. Т.е. тот смысловой оттенок, который в болгарском языке выражается презентной формой, в русском находит выражение в форме будущего сложного.

В пункте б/ даны предложения, в которых связь действия с настоящим выясняется в конкретной речевой ситуации, в контексте. У нас нет возможности воспроизводить весь контекст, который в отдельных случаях занимает довольно большое место, но достаточно сказать, что действие протазиса действительно совершается во время акта коммуникации.

Кроме того, русский глагол в форме будущего несовершенного в сочетании с союзом если так же, как и болгарский, может выражать модальный оттенок намерения⁴² осуществить

* Функционально-грамматически главное предложение ... я могу уехать также относится к плану будущего. Отношениями условия-следствия здесь связаны действия делать замечания – уехать, поэтому для определения временного плана главного предложения решающее значение имеет глагол уехать, но не и предикативное наречие можно. В сложных глагольных сказуемых этого типа модальный глагол иногда "выражает прошлое или настоящее /здесь – настоящее. – В.М.-Е./, а инфинитив обозначает действие, которое мыслится как будущее с точки зрения этого прошлого или настоящего" /А.В.Бондарко, Грамматическая категория и контекст, стр. 36-37/.

⁴² В протазисе условного предложения футурная форма болгарского глагола может выражать не только оттенок намерения, но и модальные значения обязательности потенциальной готовности и способности осуществить действие. Ср.: Ако ше ходя на пазара, трябва да се преоблека = Ако трябва да ходя... См. об этом в статье В. Станкова "Към въпроса за употребата на формите за бъдеще време в подчинени условни изречения", БЯ, 1974, 6, стр. 526-527. В таких значениях употребляется в придаточной части условных предложений и форма будущего времени от перфективных глаголов / там же, стр. 527/.

действие. Ср. предложение Если вы будете собирать народное творчество, обратите внимание на певцов, которые знают много старых песен, где наличие модального оттенка подтверждает-ся контекстом.

О нередких случаях выражения этого оттенка в рассматриваемых предложениях в русском языке пишет и О.П.Рассудова⁴³. Нужно, однако, уточнить, что этот оттенок в русском условном периоде наличествует далеко не всегда. Ср., например: Игнат, если меня будет заносить, остерегай, пожалуйста. Ты знаешь мой характер /И.Калашников/; Страна будет еще богаче, если будет производить больше электроэнергии /Из газет/; Если будешь тренироваться, добьешься успехов /из разг./ В этих предложениях форма будущего времени модальных оттенков не содержит. Кроме того, тогда как форма болгарского будущего времени совмещает оба семантических значения - будущее осуществление действия и намерение субъекта осуществить это действие, форма русского будущего сложного сама по себе не обладает модальными оттенками, семант. "намерение осуществить действие" вскрывается в преимущественной зависимости от контекста. Сказанное дает нам основание сделать вывод, что условием в болгарских предложениях с формой будущего времени от имперфективных глаголов является намерение осуществить действие, тогда как в русских условие - это будущее его осуществление.

Подводя итоги, нужно сказать следующее. Инвариантным значением будущего несовершенного в русских условных предложениях нужно считать приуроченность действия к будущему вне его связи с настоящим. Наряду с этим основным значением в контексте могут возникнуть и другие значения. В сочетании с некоторыми лексическими факторами или в связи с более широким контекстом будущее сложное может выражать будущее действие и как продолжение действия, совпадающего по времени с актом коммуникации⁴⁴. Такие предложения нужно рассматривать так же как потенциально-условные.

⁴³ О.П.Рассудова, Употребление видов глагола в русском языке, Изд. МГУ, 1968, стр. 90-91.

⁴⁴ В связи с этим см. А.В.Бондарко, Вид и время русского глагола..., стр. 57.

Если сопоставить коммуникативные функции русских кондигциональных предложений с формой презенса в протазисе, с одной стороны, и предложения с футурной формой от имперфективных глаголов, с другой, получится следующая картина.

а/ Предложения с презентной формой обозначают потенциальное условие в настоящем /контекстуально не обусловленное/ и реальное условие в настоящем /чаще всего - контекстуально обусловленное/.

б/ Предложения с футурной формой несовершенного вида выражают потенциальное условие в плане будущего /контекстуально не обусловленное/. Контекстуально обусловленным является только его вариант, представляющий действие как продолжение действия в настоящем, что на характер условия влияния не оказывает.

Иными словами, предложения в форме будущего несовершенного противопоставляются, с одной стороны, предложениям с презентной формой, выражающим потенциальное условие в настоящем, а с другой - предложениям с презенсом, выражающим реальное условие в настоящем.

Инвариантное значение предложений с союзом если и формой будущего времени - это потенциальное, гипотетическое значение. Реальное условие - всего только вариант основного значения.

EXPRESSION D'UNE CONDITION POTENTIELLE EN BULGARE
ET EN RUSSE

Violeta Moscova-Elenska

/Résumé/

Dans le présent article sont étudiées les phrases à proposition circonstancielle hypothétique. Sur un plan comparatif sont mises en évidence les particularités dans l'expression d'une condition potentielle en russe et en bulgare et, en premier lieu, les particularités de l'emploi des formes temporelles et aspectuelles et leur interdépendance, ce qui est à la base de nuances sémantiques variées. Par des exemples littéraires on montre que le volume des valeurs grammaticales et les fonctions du présent en bulgare et en russe ne coïncident pas toujours. C'est de là que proviennent les différences sémantiques entre les propositions hypothétiques dont le verbe est au présent. Les propositions conditionnelles bulgares de ce type expriment des nuances sémantiques variées, ce qui est dû, avant tout, à la capacité du présent des verbes imperfectifs bulgares d'exprimer non seulement des actions présentes, mais aussi des actions futures, et ce n'est pas le cas en russe. D'un autre côté, en bulgare on remarque une plus grande différenciation dans l'emploi des conjonctions de condition. Il est à souligner que les propositions conditionnelles avec un verbe perfectif au présent ne se distinguent pas dans les deux langues.

L'étude porte aussi sur les différences entre les propositions à condition potentielle avec un verbe au futur en russe et en bulgare.

ОГЛАВЛЕНИЕ

I. Особенности выражения видо-временных отношений в болгарских предложениях потенциального условия.....	201
II. Предложения потенциального условия со сказуемым протазиса от перфективных глаголов в болгарском и русском языках.....	204
III. Предложения потенциального условия со сказуемым протазиса от имперфективных глаголов в болгарском и русском языках.....	207
Резюме на френски език	227

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"КИРИЛ И МЕТОДИЙ"
Том XII, кн. 2 Филологически факултет 1974/1975 г.
TRAVAUX DE L'UNIVERSITE "CIRILLE ET METHODE"
DE V. TIRNOVO
Tome XII, livre 2 Faculté philologique 1974-1975

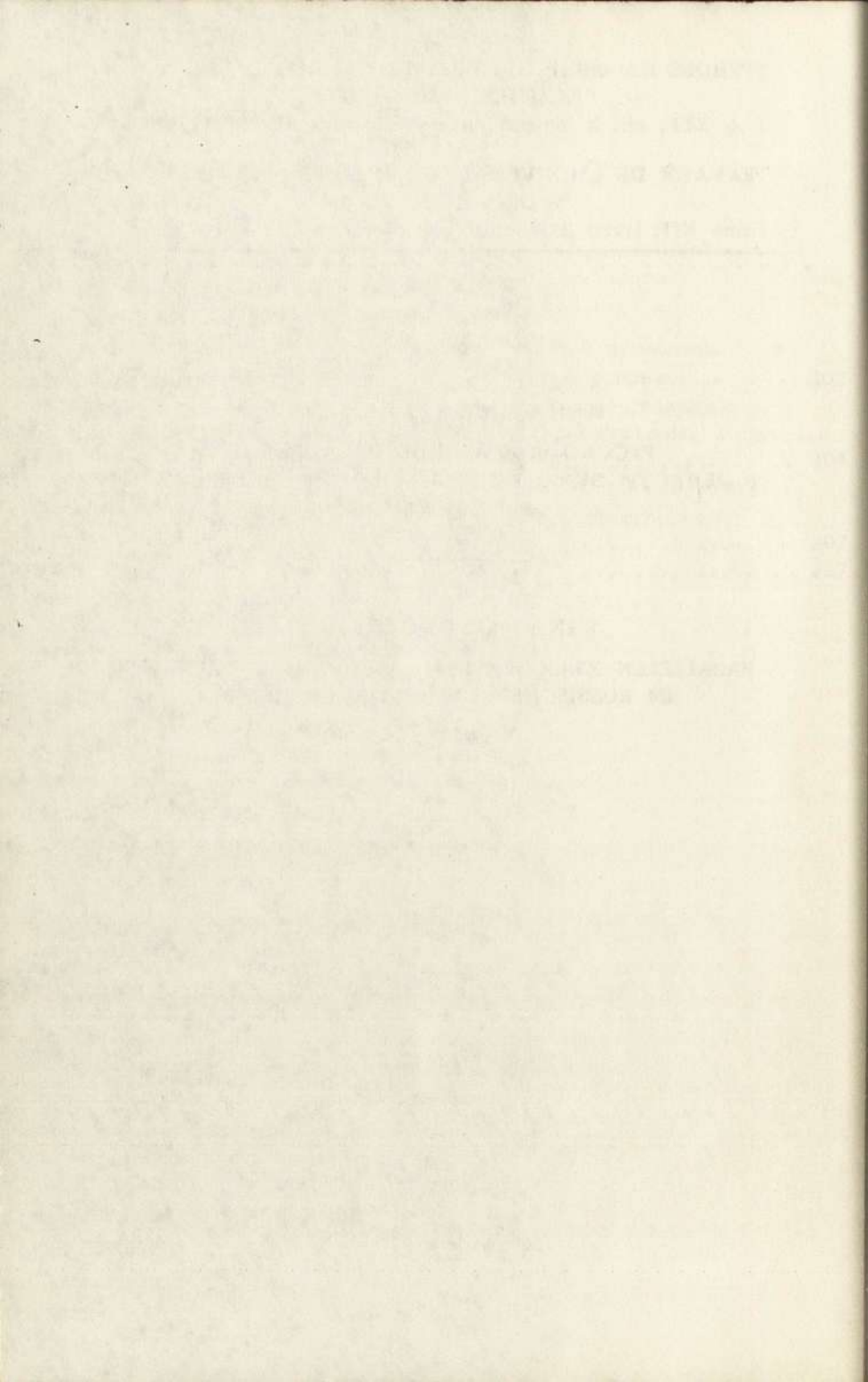
ИГНАТ ГЕОРГИЕВ
РУССКО-БОЛГАРСКИЕ ПАРАЛЛЕЛИ
В ОБЛАСТИ ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ

IGNAT GEORGIEV
PARALLELEN ZWISCHEN DEN EXISTENZIALSÄTZEN
IM RUSSISCHEN UND BULGARISCHEN

София 1977

1. В работе исследуются некоторые русские и болгарские предложения со значением экзистенциальности /наличия, бытия/¹. Единство объекта определяется на основе следующих формальных и семантических факторов: а/ исследуются предложения, которые в определенной мере являются безличными; б/ семантическое единство исследуемых предложений определяется тем, что выражаемый в них предикативный признак относится к утверждению или отрицанию существования, иногда с известной количественной оценкой: "По-моему, ее /истины/ вовсе нет на свете, то есть, слово-то есть, да самой вещи нету" /Тургенев/; "Конечно, мне все равно, есть ли вы на свете, нет ли вас" /А.Островский/; "Но не было многозвучных оркестров" /Г.Николаева/; "В пистолете оставалось только три патрона" /Б.Полевой/; "Времени будет, боже ты мой, сколько угодно" /В.Каверин/; "У них тоже было по одной лошади" /С.Шипачев/; Там някъде имаше пустие места за изпробване на пистолета" /К.Калчев/; "- Тясно стана в града, нали! Няма хляб. - Не е тясно и хляб има!" /Х.Русев/; "Вече го няма и него ..." /В.Андреев/; "Нейде към средата на новото шосе имаше каменотрошачна машина" /П.Славински/; "- Наоколо нямало никакви военни части!" /Й.Радичков/; "От Панко и от двамата селяни не беше останало ни следа" /Й.Йовков/.

1.1. В денотативном основании этих предложений находится некоторая субстанция /данность/, существующая абсолютно, независимо и раздельно от наблюдателя. Поэтому последний

¹ Автор просит читателей принять во внимание факт, что статья была подготовлена к печати и принята редколлегией до выхода следующих работ, имеющих отношение к проблемам рассматриваемых предложений: В.А.Ицкович, Очерки синтаксической нормы, 1-3 /раздел 2: Имёнительный и родительный падеж в отрицательных предложениях/, "Синтаксис и норма", 1., 1974, стр.60-78; Б.Блажев и Е.Лукич, Сходства и различия между два типа конструкции в руския и българския език, "Език и литература", 1974, кн. 5, стр.28-37.

имеет к ней относительно объективное отношение. В содержательном плане² отражена сама эта констатация наличия или отсутствия, без субъективно-модальных оттенков, в отдельных случаях только с оценкой количества и достаточности.

Коммуникативное содержание таких предложений соответствует уровню т.наз. констатирующего мышления³, которым регистрируется наличие предметов. С другой стороны, это содержание близко к логической операции определения тождества, при которой А определяется как А, т.е. "всякое понятие может случить своим сказуемым /omne subjektum est praedicatum sui/"⁴. Поэтому предикативным признаком в этих предложениях следует считать единственно положительное или отрицательное выражение бытийности.

В некоторых случаях данность наличествует не как неизменная константа, а в процессе пополнения /прибавилось, увеличилось/ или уменьшения /убавилось, убыло/. Такая разновидность наблюдаемой ситуации часто связана с определением объема и предела увеличения /уменьшения/, при котором следует предикативная оценка его достаточности /остается, хватает, не хватает/.

1.2. На уровне глубинной структуры содержательный состав однокомпонентен, представлен через актант, реферирующий утверждаемую или отрицаемую субстанцию. Его единственным

² В работе используются некоторые понятия т.наз. теории глубинных структур. Принимаем, что инвариант значения заключен в глубинной структуре, а поверхностные через систему своего формального аппарата выводят наружу то, что содержится "в глубине".

³ "... при констатирующем мышлении психофизический аппарат превращается в объективного отражателя объективной действительности, и внимание исследующего концентрируется на том пункте, констатация которого возбудила в нем любознательность, поэтому такое мышление носит принципиально объективный, критический характер". См.: П.Сотнякин, Основные проблемы языка и мышления, Ереван, 1968, стр.34-35.

⁴ А.И.Введенский, Логика как часть теории познания, Петроград, 1917, стр.303.

предикативным определением является само это утверждение или отрицание бытия. Поэтому можно считать, что копула приобрела более широкие функции и выражает бытийность, сама превратившись в полноценный предикат. Эта особенность содержательной структуры получает аналогическое формальное выражение. А.М.Пешковский писал, что глагол быть "может быть и полным глаголом в смысле бытия, существования, и глаголом связкой"⁵.

Единственный компонент глубинной структуры /репрезентант утверждаемой или отрицаемой бытийности/ получает полное, открытое выражение. Его эксплицитность оказывается приблизительно на одном уровне в тех случаях, когда выступает через позицию подлежащего /номинатив/, и в тех случаях, когда выступает через косвенную позицию /генитив/. В этом проявляется одна из существенных особенностей рассматриваемых предложений. Независимо от позиции выражения, глубинное содержание утверждаемой или отрицаемой субстанции выступает в качестве субъекта, потому что и в том и в другом случаях /номинатив или генитив/ именно ему приписывается положительная или отрицательная бытийность в качестве преддицируемого признака.

1.3. В рассматриваемом структурно-семантическом типе экзистенциальных предложений можно провести дифференциацию а/ в зависимости от того, совершается ли утверждение или отрицание бытийности; б/ в зависимости от того, представлена ли бытийность независимо от количественной характеристики или фиксируются партитивные значения.

2. Экзистенциальные утвердительные и отрицательные предложения в русском и болгарском языках реализуются в нетождественных вариантах.

---

⁵ А.М.Пешковский, Русский синтаксис в научном освещении, М., 1956, стр. 351. К таким же выводам приходит Э.Бенвенист, указывая, что в глаголе быть сосуществуют два слова: "одно из них - "связка", грамматический показатель тождества; другое - полнозначный глагол". Эти два слова сосуществуют, будучи совершенно различными. См.: Э.Бенвенист, Общая лингвистика, М., 1974, стр.203.

а/ В русском языке: $\frac{V\delta \text{ Nn}}{\text{neg Ng}} \overset{6}{\text{Есть вода}}$ / Нет воды

Речевая иллюстрация: "Там еще есть хорошие вещи, - сказала матушка, опуская руки в чемодан" /А.Толстой/; " - Неизлечимых болезней на свете нет, как нет и безвыходных положений" /Б.Полевой/; "Не было сновидений, не было даже обрывочных мыслей, отблесков чего-то недоделанного и нерешенного, как бывает всегда после бессонной ночи" /Ю.Бондарев/; "Боевого оружия в наличности не имелось, кроме учебной винтовки с просверленным во избежание выстрела патронником..." /Ю.Нагибин/.

б/ В болгарском языке: $V\delta(\text{neg}) \text{ Na} / \frac{\text{Има}}{\text{Няма}}$ вода /.

Речевая иллюстрация: "Едва ли в Стамбул имаше по-добър разказвач на Настрадаинходжовите приключения от Юмер бей" /Д.Мантов/; "По-рано имаше минути, когато го мразеше, сега го жалеше" /Е.Станев/; "Мариан я нямаше между множеството на терасата" /Б.Райнов/; "Вътре нямаше никого" /Е.Коралов/; "Когато дойде преди половин час, се зарадва, че заместник-министра го няма" /А.Барух/; "Аз се измъкнах незабелязано, разбирайки окончателно, че няма да има вече живот в тая къща" /К.Калчев/.

Выразителем значения бытийности в русском языке становится глагол есть /было, будет/, в болгарском - безличный глагол има и при отрицании бытийности - няма.

В качестве утверждаемого выступает семантическая величина, которая, без всяких ограничений, может восходить денотативно к любой субстанции: личной /человеческой/ и неличной, определенной /исчисляемой/⁷ и абстрактной. Эта величина составляет непосредственное содержание глубинного

⁶ В работе приняты следующие обозначения: V - спрягаемая форма глагола, V δ - несогласующаяся форма глагола, N - общее обозначение имени, Anv - наречие; символами n, g, d, a и т.д. после имени обозначаются соответствующие падежи - именительный, родительный и т.д.; символами neg и quant соответственно обозначаются 'отрицание' и 'количество'.

⁷ Пользуемся понятиями Н.Хомского, см. его раб.: Аспекты теории синтаксиса, М., 1972, стр. 80.

субъекта, которому приписывается общий предикативный признак наличия или отсутствия.

2.1. Нетождественное формальное выражение инвариантного предикативного признака вызывает необходимость в обстоятельном изъяснении лексических и служебных функций глаголов есть и има /соответственно в русском и болгарском языках/. Их синтаксический статус в составе конструкции не может быть определен в отрыве от их общего функционирования в системах обоих языков.

Как было отмечено, глагол быть совмещает функции служебного и знаменательного слова, т.е. стал лексемой, "способной и выражать существование, и утверждать тождество"⁸.

Экзистенциальное /лексическое/ значение глагола не проявляется независимо от его служебных /грамматических/ функций. Характерно, что такое лексическое значение развивают как раз служебные, вспомогательные глаголы, лексически соответствующие глаголу быть и в других славянских и индоевропейских языках.

Сигнализация экзистенциального значения со стороны глагола есть /было, будет/ сопровождается некоторыми особенностями его синтаксического поведения, его обособлением, изоляцией и в парадигматическом, и в синтагматическом плане. Полнозначные предикативные функции глагола связаны с его отрывом от бывшей парадигмы спряжения /в настоящем времени употребляется единственно форма 3-го лица, притом одна и та же в единственном и во множественном числе/. Последнее обстоятельство вызывает нарушение подлинного согласования с определяемым субъектом-подлежащим. Параллельные ряды с изменением рода и числа формального подлежащего есть корпус, есть книга, есть золото, есть вещи не составляют парадигмы спряжения. Отсутствие согласования отражается не только на формальной, но и на смысловой связи между двумя компонентами, которые оказываются относительно независимыми.

В некоторой степени связь поддерживается на уровне подлежашно-сказуемых отношений, благодаря корреляции с парадигмой прошедшего времени: был корпус, была книга, было золото, были вещи. С другой стороны, эта соотносительность вновь оказывается нарушенной при активной обратной корреля-

⁸ Э. Бенвенист, цит. соч., стр. 209.

ции с соответствующими негативными конструкциями: нет, *не есть /не было, не будет/ корпуса, книги, золота, вещей. Это приводит к увеличению удельного веса несогласованных глагольных форм, которое вообще определяет тяготение конструкции к разряду безличных.

В пользу такой интерпретации семантической и формальной структуры конструкции говорит сопоставление с ее глубинным уровнем. Предложения у кого-то /где-то/ есть книга, у кого-то /где-то/ имеется книга, Кто-то имеет книгу, Есть книга, Имеется книга реферируют приблизительно одинаковую реальную ситуацию. Поэтому, следует предполагать, на глубинном уровне потенциально существует еще один компонент /актант/, соотносящийся с обладателем данной субстанции /книги/ или, по крайней мере, - с ее местонахождением /кто?, у кого?, где?/. Он оказывается претендентом на позицию субъекта. Редукция этого актанта в рассматриваемой конструкции /Есть книга/ указывает на некоторую семантическую неполноту, хотя и обусловленную предварительным этапом т. наз. "констатирующего мышления". Но все же эта неполнота предполагает наличие не проявившегося /оставшегося в глубине/ субъекта. А само наличие идеи о таком субъекте ущемляет, суживает субъектное наполнение формального подлежащего в предложениях Есть книга, Есть золото и т. п. Не только отсутствие формального и смыслового согласования между двумя компонентами конструкции, но и сама семантическая стоимость номинатива не оказывается на уровне подлежащего личного предложения. В силу таких обстоятельств следует признать сильное приближение таких конструкций к безличным.

2.2. В отличие от русского языка, древний глагол БЫТИ был вытеснен из болгарской конструкции⁹ экзистенциальным

⁹ Ср., например: ВАРЪ БЖДЕТЬ /Лука, XII, 55/ "будет жара"; ТОУ БѢ НѢМЪ /Лука, XII, 14/ "там был немой"; РАСПЪРЪ БѢ ВЪМНХЪ /Иоан, IX, 16/ "была распря среди них" /см.: К. Мирчев, Историческа граматика на българския език, С., 1963, стр. 225-226/. В современном болгарском языке глагол съм сохраняет экзистенциальное значение в личном употреблении в условиях выражения локальной характеристики: Той бе тук, Книгата е на масата, Те не са там; " - Ех, Грудни, де

глаголом има. Как и при глаголе есть, экзистенциальное значение этого глагола сопровождается формальным отграничением от общей парадигмы производящего глагола. Экзистенциальность связана единственно с неизменяемой формой 3-го лица, приводящей к созданию безличных форм и безличных предложений: "В него има повече от двеста хиляди долара" /Е.Станев/; "Ако изобщо не би имало птици... навярно целият човешки род би изчезнал от земята!" /П.Славински/; "Имало някой си дядо Стоян, който довел дванадесетгодишния си внук Тодор в Трявна при поп Маня" /Д.Мантов/.

Безличное функционирование глагола има /имаше, имало и др./ поддерживается отсутствием согласования с формой, претендующей на позицию подлежащего: Има подпис, Има вода, Има звезди. В отличие от форм Есть корпус, Есть книга, Есть вещи, только что перечисленные не могут в такой мере представить идею о согласовании, потому что на них оказывает воздействие транзитивность личного глагола имам, как раз направленная в сторону субъекта¹⁰. Такое противоречие между формальной и смысловой направленностью в этих конструкциях определяет их приближение к безличности.

Как и при русской экзистенциальной конструкции, безличность поддерживается корреляцией с соответствующими отрицательными предложениями. А.Т.-Балан высказал соображение, что древнеболгарская отрицательная конструкция НЪСТЬ ННКОГО влияет на форму выражения объекта в современной бытийной конструкции: "В българския език везбата се е наложила и при положителен глагол: има някого, има го, има я, по няма никого, няма го, няма я"¹¹.

да беше тука снощи, хеле пък тази сутрин!" /Х.Русев/; "При нея беше внучето му, синът на неговия син" /он же/.

¹⁰ Ср. Ст. Стоянов: "Изразите с глагола има представляват безподложни изречения, понеже сказуемо в тях е безличният глагол има. Следователно думата, която е подлог в изречението с глагола съм, в съответния израз с глагола има е пряко допълнение, например: "Тук до вчера имаше дъждове", "До тоя зимник имало килер" /Синонимни изрази с глаголите съм и имам в българския език, "Славистични изследвания", С., 1973, стр.195/.

¹¹ А.Т.-Балан, Нова българска граматика за всякого, св. IV, С., 1961, стр. 524.

Неноминативное выражение субъекта в болгарском варианте, однако, обязано и другому, не менее значительному фактору. Это формирование конструкции на основании транзитивного глагола при содействии сопровождающих местоименных клитик. Последние наличествуют не только при безличных, но и при личных конструкциях: имам го /я, те, ги/. И в тех и в других местоименные клитики являются синтаксическим показателем, которым маркирована позиция прямого объекта.

Таким образом, можно принять независимое общее формирование родительно-винительной формы типа има го/няма го: "Сермията я нямаше налице" /Е.Станев/; " - Аз и сама си мога! Като я има, сама си мога!" /И.Волен/; "Малкото зрънце го няма вече" /Сл.Хр.Караславов/; "Ах, зашо пашата го няма сега" /М.Недялков/.

2.3. Влияние этих факторов отражается на регулярности функционирования безличной экзистенциальной конструкции, превратившейся в устойчивую модель. Такому сильному воздействию сложившегося узуса обязано существование безглагольных указательных экзистенциальных выражений типа Ето го, Ето я, Ето ги и т.п.: "А-а-а! Ето те тебе, коконо!" /Д.Мантов¹²/.

И наоборот, личная форма русской экзистенциальной указательной конструкции типа Вот он /она, оно/ формируется на основании нетранзитивного глагола есть /было, будет/ и поэтому репрезентант утверждаемой субстанции выступает в номинативной форме: "Вот он. Насилу-то его сыскали" /Пушкин/; "Да, вот они, русские характеры!" /А.Толстой/. Своей валентной направленностью такая утвердившаяся модель в русском

¹² В интересах целенаправленности работы только частично касаемся вопроса о генезисе указательных предложений и о синтаксическом статусе их компонентов в русском и болгарском предложениях, предлагая точку зрения, несколько отличную от существующих мнений. Ср.: С т.Георгиев, Показатели безглаголни изречения в съвременния български език, "Славистични изследвания", С., 1968, стр.209-219; С т.Стоянов, Същност и тълкуване на безглаголните показателни изречения в българския език, "Език и литература", 1972, кн. 4, стр.33-40; Б л.Блажев, Съдържат ли подлог и сказуемо изреченията от типа "Вот дом" в руския език, "Език и литература", кн. 4, стр.72-78.

языке отражается и на формировании личных экзистенциальных предложений с глаголом иметься, который обязательно интранзитивирован возвратным элементом: При школе имеется столовая, Имеются ли у вас новые сведения.

2.4. Болгарский вариант бытийной конструкции с безличным глаголом има функционирует при проявляющемся противоречии между формальной структурой и ее семантической нагрузкой, что приводит к некоторым сдвигам по отношению к выражаемому содержанию и даже по отношению к форме выражения. Субъектное содержание прямого дополнения сопровождается смысловой идентификацией с подлежащим и смысловой интранзитивацией глагола: " - Там има машины за всечко" /Е.Станев/; "После мисли дали има бог, или няма" /он же/; "На перона имаше млади момичета, то се знае, а един поглед, една полуусмивка, открадната мимоходом, е все пак нешо за войника" /Й.Радичков/; "Те вършеха всечко в името на аллаха, а имаше ли всъщност аллах и ако имаше, защо позволи да превърнат земята в кръвнина" /М.Недялков/. В таких предложениях не видно переходности действия, тем более что нет такого субъекта, к которому можно было бы присоединить предикативный признак обладателя данными "объектами". Глаголы оказываются псевдотранзитивными¹³, и предикативный признак абсолютной, независимой, вообще утверждаемой бытийности приписывается формальному объекту. Местоименные клитики /те, го, я, ги/ остаются единственным указателем бывшей функциональной направленности. В современном болгарском языке конструкция проявляет тенденцию функционировать как личная. И это достаточно убедительно иллюстрируется возможностью употребления в ней номинативных местоименных форм има някой, няма никой без противопоставления винительно-родительным има някого, няма никого: " - Никой ли няма? - попита дежурният чиновник. - Изглежда, че няма никой" /Й.Радичков/; "За беля в двора нямаше никого от управата, нито от комунистите, всечко беше из полето" /Е.Манов/.

¹³ Э.Бенвенист пишет, что иметь (avoir) вне функции вспомогательного глагола "обладает конструкцией транзитивного глагола и тем не менее таковым не является. Это глагол псевдотранзитивный". См.: Э.Бенвенист, цит.соч., стр.210 - 211.

Подобно тому как в конструкции Vtr + Nd (dat.pron.pers.) + се + Nп /Пие ми се вода¹⁴, и здесь совершаются сдвиги в значении и функциях глагола-сказуемого, изменяется его валентная направленность, однако в обратном направлении - производится интранзитивация первоначально транзитивного глагола. Если в первом случае подлежащее принимает семантическую нагрузку и функции прямого объекта, в рассматриваемой конструкции, наоборот, прямое дополнение, потерявшее семантическое /и актуальное/ наполнение объекта, принимает функции и даже форму полноправного подлежащего. Противоречие между этим его современным статусом и его генетическим основанием оказывается ощутимым, благодаря сохранившимся формам местоименных клитик, принадлежащих к устойчивой в системе болгарского языка модели сигнализации синтаксических связей.

Этот факт определяет формальное и семантическое единство болгарских положительных и отрицательных экзистенциальных предложений: Има/няма вода, Има някой - няма никой наряду с Има някого - Няма никого, Има/няма го /я', ме, те, ги/. Соотносительность таких форм с именительным или родительным определяется не в зависимости от принадлежности к членам оппозиции позитив - негатив, а через функциональную и формальную близость к коррелятивной паре номинатив - аккузатив.

В русском языке, напротив, совершается формальная дифференциация в зависимости от того, происходит ли утверждение или отрицание существования. Отрицательные предложения обязательно маркированы родительным падежом. "С глаголами бытия безличные отрицательные конструкции в современном русском языке образуются только с родительным отрицания. Следовательно, родительный падеж является конструктивной частью, которая обуславливает безличность отрицательного предложения"¹⁵. По отношению к этой мысли Е.М.Галкиной-

¹⁴ См.: И.Георгиев, Един случай на функционална ограниченост на подлога в съвременния български език, "Български език", 1971, кн. 4, стр. 319 - 328.

¹⁵ Е.М. Галкина-Федорук, Безличные предложения в современном русском языке, М., 1958, стр. 195.

Федорук можно сделать уточняющее замечание. Безличность экзистенциального предложения имеет конструктивные элементы и в позитивном варианте. Это смысловая и формальная оторванность полнозначного экзистенциального глагола есть от производящего служебного быть. Однако этот признак далеко не выступает с такой релевантной способностью, какой обладает родительный отрицания, заменяющий экзистенциальный именительный.

Итак, оппозиция положительная/отрицательная экзистенциальность в русском языке получает поверхностную реализацию через грамматическую дифференциацию: а/номинатив и мнимо личная конструкция; б/генитив и открытая безличность¹⁶. В болгарском языке нет такой дифференциации. Благодаря бывшей транзитивности конституирующего глагола, положительный и отрицательный варианты не раздваивают конструкцию.

На вид тождественные экзистенциальные предложения в двух языках оказываются структурно неоднородными. Причина этого находится в несовпадении синтаксической валентности двух производящих глаголов и в неадекватном выражении синтаксических связей в зависимости от особенностей языковых систем.

2.5. В русском языке установилась устойчивая модель выражения отрицаемой бытийности. Она соответствует вообще функционирующей в синтаксической системе маркировке отрицания через родительный падеж. В согласии с этой моделью строятся отрицательно-экзистенциальные предложения с некоторыми исконно знаменательными глаголами. Своим лексичес-

¹⁶ Имеется в виду формальная безличность, невозможность присутствия подлежащего. В семантическом отношении, как уже было указано, эксплицитность субъекта через позицию родительного отрицания оказывается на одном уровне с номинативом. Как отмечает Л. Лашкова, "Славянский генитив функционирует като отрицателен компонент на повърхностната структура без семантичен еквивалент на дълбинната структура, поради което и изразяването му се свързва с тенденцията към езикова икономия, водеща до отстраняване на редувантите и ирелевантни елементи в езика". См.: Л. Лашкова, За някои проблеми на отрицанието в славянските езици, "Български език", 1972, кн. 1-2, стр. 107.

ким значением эти глаголы выражают констатацию и способ констатации отсутствия /не оказалось, не нашлось, не обнаружилось, не почувствовалось, не получилось/: "К ее удивлению, леденцов там не оказалось" /А.Коптяева/; "У Риккерта не нашлось книг, о которых просил Костя" /В.Каверин/; "Силы и уверенности не чувствовалось, что ли, в нем?" /Ю.Бондарев/; "... но никакого растворения в ожившем прошлом у него не получилось" /Ю.Нагибин/.

Кроме генитива, эти предложения, подобно отрицательным конструкциям с экзистенциальным глаголом есть, обладают другой существенной конструктивной особенностью - непереходностью глагола сказуемого. Интранзитивацию совершают возвратные элементы. Поэтому отрицаемый субъект оказывается на месте подлежащего. Такая корреляция отрицательного варианта с положительным, как обычно, способствует эксплицитности субъекта: экзистенциальный родительный равноценен именительному.

В болгарском языке, благодаря неродственной исходной модели и немаркированному падежом отрицанию, позитивный и негативный варианты с лексически соответствующими глаголами оказываются личными: Книгите /не/ се намериха, /Не се чувствуваше/ Чувствуваше се увереност и др.п. И в том и в другом случаях проявляется одинаковая эксплицитность субъекта через позицию подлежащего.

2.6. К функционирующей в русском языке модели близка по форме и значению конструкция с предикативными словами не видно, не слышно: "Лица его из-за бинтов не было видно, но он согласно покачивал головой" /Б.Полевой/; И уже не видно фиолетового света ракет, не слышно стало пулеметов..." /Ю.Бондарев/. Помимо информации об отсутствии, такие предложения /через лексическое значение предикативных слов/ содержат семантический компонент, указывающий на рецептор, посредством которого поступила информация о субъекте. По своему происхождению предикативные слова не видно, не слышно являются формами кратких страдательных причастий. Функционально они очень близки к нефинитным, безличным глагольным формам. Такая близость иллюстрируется их параллельным употреблением: "Когда я утром проснулся, Павла рядом со мной не оказалось. Игреньки тоже не видно было" /С.Шипачев/.

Несоотносительным с общей моделью оказывается позитивный вариант. Он сохраняет безличность и трансформирует выражение утверждаемой наличности через позицию прямого объекта: "Марфеньку всегда слышно и видно в доме" /И.Гончаров/. Такая валентность соотносительна с транзитивностью производящих глаголов¹⁷: видеть реку, слышать незнакомую речь. С другой стороны, она вступает в кажущуюся залоговую оппозицию с обратной валентностью производящих страдательных причастий: Видно реку - Видна река; Слышно незнакомую речь - Слышна незнакомая речь. Таким образом формально получают дифференцирующее языковое выражение страдательные личные и безличные конструкции, несмотря на то, что они имеют совершенно тождественное языковое содержание. Стиранию семантических различий между личными и безличными конструкциями способствует отрицательная: Не видно реки, Не слышно незнакомой речи. Она лежит на пересечении тех и других, являясь их общим конструктом, и поэтому нейтрализует оппозицию личности и безличности, выставляя на передний план генетически обусловленное страдательное значение.

Эти предложения не имеют структурных эквивалентов в болгарском языке.¹⁸ Так как русские конструкции обладают одинаковой эксплицитностью субъекта в положительных и в отрицательных вариантах, им функционально соответствуют в болгарском языке личные конструкции с возвратными глаголами: Лицето му /не/ се вижда, Гласове /не/ се чуват.

3. Экзистенциальные предложения с партитивным значением.

Выражение бытийности с некоторыми ограничениями, изменениями и уточнениями объема субстанции приводит к т. наз. количественно-разделительному, партитивному значению.

¹⁷ На сочетаемость этих форм с винительным падежом указывали: А.А.Потебня, Из записок по русской грамматике, т. III, М., 1968, стр. 358; Е.М.Галкина-Федорук, цит. соч., стр. 285.

¹⁸ Исключением являются диалектные Не го е видет, Не го е чувт с сохранившейся усеченной формой инфинитива, восходящие к исчезнувшему "среднеболгарскому" типу. См.: К. Мирчев, Историческа граматика на българския език, С., 1963, стр. 212-213.

Партитивное значение имеет оттенки, проявляющиеся в связи с конкретными формами поверхностной реализации. Последняя осуществляется в двух основных вариантах:

1. $\frac{V\phi Ng}{V\phi Nn} / \frac{\text{Дел хватает}}{\text{Останало бе вода}} /$
2. $\frac{\text{Adv quant Ng}}{Nn \text{ quant Ng}} V\phi / \frac{\text{Много народу}}{\text{Масса людей}} \text{ собралось} /$.

Речевая иллюстрация: "Дни стали просторные - работы вчетверо убавилось" /А.Серафимович/; "А за стеклом шумит детвора, и ее словно бы и прибавилось за зиму" /Е. Карапельцева/; "Почему он не говорит, что на левом берегу не осталось ни одного целого орудия?" /Ю.Бондарев/; "Идей у меня и своих достаточно" /Г.Николаева/; "Их было очень много, но ни один из них не двигался и не нарушал девственной тишины" /Б.Полевой/; "Останало бе в къщи само една биволица - Брязка; другарката и я бяха реквизирали за войната..." /И.Волец/; "Насъбрало се бе тълпа, заварила хората насядали по первазите на прозорците, клекнали край стените или прави..." /Х.Русев/; "Отвън пред църквата се бе събрало сума народ" /Г.Караславов/; "Из угарите наизлязло народ - мъже, жени, деца" /А.Гуляшки/; "Оставало два часа до тръгването на влака" /К.Калчев".

3.1. Структурно организующим центром первого варианта конструкции являются личные глаголы, получившие безличное употребление. Своим лексическим значением они вносят количественное уточнение: 1. Увеличение /прибыло, прибавилось, увеличилось, наполнилось, накопилось и др./; "Когда он вернулся, людей прибыло, а духота и гомон невообразимо усилились" /Л.Леонов/; "Старики вошли в церковь. Народу теперь заметно прибавилось" /Г.Марков/; В избу Горбатенькой /у нее правая лопатка колом торчала/ народу набилось - не продохнуть, все больше бабы и девки" /Ю.Нагибин/; 2. Уменьшение /убыло, убавилось, убывает, ушло, утекло и др./: "Силы у него убавилось, чаще болел левый бок" /Л.Андреев/; "Когда у вас, - прибавил он ..., - прибудет доверчивости и убудет недоверчивости" /Тургенев/; 3. Регистрация личности /осталось, не стало/: "Съестных запасов оставалось не более как дней на десять" /Пушкин/; " - Я не знаю, зачем вам угодно было пожаловать сюда: вероятно, у вас

денег больше не стало" /Тургенев/; 4.Регистрация достаточности /хватит, хватает, достанет/: "Все офицеры твердо говорили об одном - драться, пока хватит сил и снарядов" /Новиков-Прибой/; "Неужели тебе женщин не хватало там, в госпитале?" /Ю.Бондарев/; "Другому человеку, не Косте, одного этого перехода через гольцы в тайгу достало бы на всю жизнь, чтобы считать себя по горло сытым приключениями" /Б.Горбатов/.

Е.М.Галкина-Федорук писала, что группа глаголов, сочетающихся с родительным неполного количества или родительным части в утвердительном значении лексически довольно бедна¹⁹. Это верно, если имеется в виду немногочисленный состав глаголов, выражающих перечисленные партитивные значения. Однако количество этих глаголов значительно увеличивается некоторыми приставочными образованиями, среди которых выделяются два продуктивных словообразовательных типа: 1/ набежало, набилось, навалило, нагромоздилось, налезло, накапало, накопилось, налетело; 2/ ушло, утекло, ушло, улетело, унеслось, убежало. Кроме значения 'увеличение/уменьшение', лексемы этих групп включают через корневую морфему семантический компонент, указывающий на способ сосредоточения/ рассредоточения субстанции. По общему значению и по синтаксическим функциям эти глаголы соответствуют первым и составляют вместе с ними конструктивный остов данных экзистенциальных форм.

Структурная схема этого типа предложений оформляется пополнением единственной валентности безличной формы глагола родительным партитивным: Прибыло птиц, Убавилось воды, Осталось запасов, Достанет сил, Набралось работы, Набилась пассажиров. На семантическом уровне установленная связь функционирует как предикативная, так как утверждает наличность в качестве основного признака. Назначение родительного партитивного - выводить на поверхность количественно определенный глубинный субъект. Последнее обстоятельство делает²⁰ родительный партитивный соотносительным с подлежащим. В соответствующих личных конструкциях:

¹⁹ Е.М.Галкина-Федорук, цит. соч./, стр. 190.

²⁰ По словам О.Есперсена, "партитив используется в тех функциях, для которых во многих языках существуют специ-

Осталось денег - Остались деньги; Набилось пассажиров - Набились пассажиры; Нагромоздилось детей - Нагромоздились дети и т.н. Соответствием такому глубинному субъекту объясняется эквивалентность болгарской личной конструкции: Останаха пари, Работата се умножи, Водата се увеличи, Натъпкаха се пътници, Натрупаха се деца.

3.2. Номинативный строй болгарских эквивалентов находит историческое объяснение. В силу развития к аналитизму и разложения древнеболгарского родительного падежа, в среднеболгарский период /XII, XIII, XIV вв./ функции родительного партитивного приняли на себя именительный и т.наз. "общая форма" /винительный/²¹. Этим объясняется и отсутствие в болгарском языке того лексического многообразия глаголов, употребляемых с количественно-разделительным значением. В русском языке они развились в связи с активным функционированием родительного партитивного и в безличных, и в личных конструкциях. В болгарском же языке даже те немногие лексические соответствия русским глаголам оказываются или возвратными, или подлинно непереходными и сочетающимися с подлежащим. Поэтому, например, разнообразный лексический состав продуктивного словообразовательного типа с приставкой на- /набежало, нагромоздилось, накопилось, набилось, накапало, налетело/ получает приблизительно одинаковый перевод: натрупа /-ха/ се, събра /-ха/ се.

В болгарском языке остались как пережиточные лишь отдельные формы немногих глаголов, получающих безличное употребление с перфектным значением, например:

<u>Останало</u>	/бе/	<u>вода</u>	<u>Натрупало се/бе/народ</u>
<u>Събрало се</u>	" "	" "	<u>Стекло се</u> " "
<u>Изтекло</u>	" "	" "	<u>Наизлязло</u> " "

Такое употребление структурно ограничено только в пределах единственного числа перфектных времен, потому что только там возможна фиксация безличной формы среднего рода: останало е /прошедшее неопределенное/; останало бе /прошедшее предварительное/; ще е останало /будущее пред-

альные падежи /именительный, винительный/". См.: О.Есперсен, *Философия грамматики*, М., 1958, стр. 208.

²¹ К. Мирчев, *цит. соч.*, стр. 255-256.

варительное/; шеше да е останало /будущее предварительное в прошедшем/.

Существительные в номинативной форме, заменившей бывшую родительную партитивную, выражают глубинный субъект и коррелируются с подлежащим соответствующих подлинно личных конструкций:

<u>Останала</u> /бе/ вода	<u>Натрупал се</u> /бе/ народ
<u>Събрала се</u> " "	<u>Стекъл се</u> " "
<u>Изтекла</u> " "	<u>Наизлязъл</u> " "

Преимущественное наличие болгарских личных эквивалентов идет в ущерб специфическому экзистенциальному оттенку их общей семантики. Болгарские личные предложения передают точно инвариантное глубинное и конкретное коммуникативное содержание, но лишают конструкцию синтаксически специализированной общей маркировки экзистенциальности и партитивности.

3.3. Второй вариант конструкции $\frac{\text{Adv quant Ng}}{\text{Nn quant Ng}} V\emptyset$ реализуется в связи с количественной характеристикой наличной субстанции. К форме генитива в русском языке очень часто присоединяются атрибутивно уточняющие слова /неопределенно-количественные числительные, наречия или существительные с количественным значением/: "Народу сбежалось бездна, все кричали, все говорили, дети и старухи плакали" /Л.Толстой/; "К зиме набралось больше работы" /Чехов/; "Когда Христиан Андерсен поселился в гостинице, то в оловянной чернильнице оставалось еще немного чернил" /К.Паустовский/; "В порт за волнолом набилось столько кораблей, что, казалось, они со скрипом терлись друг о друга боками" /А.Первенцев/. В русском языке такое присубстантивное количественное уточнение утверждаемой наличности ставит эти формы на границу между личными и безличными. Подключение к конструкции самостоятельного количественного слова изменяет систему подчинения или, по крайней мере, вводит новое, добавочное подчинение.

Традиционно установленные взгляды принимают за норму формальное первенство этого слова /неопределенно-количественное числительное, наречие или существительное с количественным значением/. Считается²², что именно им формируется общая группа подлежащего. В предложении Осталось немного

²² Ср.: Грамматика русского языка АН СССР, т. II, ч. 1, М., 1960, стр. 379-382.

чернил, однако, нельзя установить приоритет подчинения родительного падежа глаголу /Осталось немного чернил/ или количественному слову /Осталось немного чернил/. Вопрос subordinации не может получить однозначное решение. В предложениях рассматриваемого типа он, пожалуй, зависит и от психологической установки говорящего и в любом случае может быть решен индивидуально.

Как член предложения подлежащее характеризуется грамматической независимостью. В данном случае, однако, последняя неубедительна. Естественно считать, что генитив маркирует партитивное значение, связанное с экзистенциальным глаголом, а слово с количественным значением примыкает к генитиву и подчинено ему. Это лишь один из вариантов subordinации, но он достаточен, чтобы взять под сомнение формальную независимость такого возможного подлежащего и подлинно личный характер этих предложений.

Более существенное значение для определения характера этого типа предложений имеет форма сказуемого. Как и при других экзистенциальных предложениях с партитивным значением, оно имеет несогласующуюся и вообще неизменяемую форму 3-го лица, а в прошедшем времени - безличную форму среднего рода.

Если будем придерживаться точки зрения, что сказуемое является конструктивной базой предложения, нельзя обойти без внимания такую форму сказуемого. Следует отдать справедливость Т.А.Бертагаеву, что "сказуемое есть предложение, сведенное к минимуму"²³. Безличная форма сказуемого

²³ "... в предложении имеется такой сегмент, который абсорбирует все основные свойства предложения как такового, вплоть до его интонации и модальности, отношения к высказываемому и отнесения его к действительности, все его предикативные свойства /разр.моя. - И.Г./ и т.д. Такой сегмент - ядро предложения, вернее, его молекула, сохраняющая все основные качества целого; его костяк, на который наслаиваются существенные признаки предложения, представляет собой как бы предложение в миниатюре, его основу, с которой начинается предложение" /Т.А.Бертагаев, О сегментации или о членении предложения, "Члены предложения в языках различных типов", Л., 1972, стр. 92-93/.

го как эмбрион содержит в себе макроструктуру предложения, мотивируя или его необремененность составом подлежащего, или формальную несамостоятельность состава, семантически приближающегося к содержанию подлежащего.

3.4. Это формальное и смысловое соотношение между компонентами предложения изменяется в пользу самостоятельности количественного слова, если на месте знаменательного экзистенциального глагола окажется функционирующий с таким значением /реализованный или суппрессируемый/ служебный глагол быть /есть, было, будет/: "Публики было мало" /В. Каверин/; " - Много ли у вас еще годных шинелей в обозе?" /Ю. Бондарев/; "Народу на прииске много" /А. Коптяева/; "У него хлопот в колхозах тьма" /С. Шипачев/;

Так как глагол есть /было, будет/ не обладает способностью непосредственно управлять родительным партитивным, количественные слова приобретают большую самостоятельность, оказываются синтаксически независимыми, а форма родительного падежа, выражающего наличную субстанцию, продиктована именно ими. В качестве таких количественных слов выступают и существительные тьма, бездна, пропасть, уйма, куча, гибель, обилие, море, масса, стая, рой, сонм, полк, табун и др.п.: " - Привели меня в кабинет. Цветов пропасть, убранство отличное" /Тургенев/; "Знакомых у меня тьма-тьмушая" /Салтыков-Шедрин/; "Дел у него бездна, и все дела, не касавшиеся лично до него" /Чернышевский/.

Количественные слова, в силу своих категориальных и приобретенных в составе предложения субстантивных свойств, склонны к самостоятельности. Их синтаксическая независимость дает полное основание считать их подлежащим или конституентом состава подлежащего. Это обстоятельство, однако, не предоставляет достаточно оснований считать такие предложения вполне личными. С такой трактовкой не вяжется несогласующееся /или формально отсутствующее/ сказуемое. Экзистенциальные предложения с количественными словами, наряду с другими предложениями с количественно-именным словосочетанием в составе подлежащего, А.М. Пешковский называет "безличными предложениями с именительным количеством"²⁴.

По всему видно, что это переходный и поэтому грамматически неуравновешенный тип. В связи с его характеристикой А.М.Пешковский приводит меткое выражение неназванного им автора: "поверхность языка пестреет оставшимися наружи образцами разнохарактерных пластов"²⁵. В этой формулировке, значительно опередившей современные взгляды на разноразноуровневую структуру языка, содержится доля правды о проявляющемся несоответствии между функциональным содержанием и формальной структурой поверхностного уровня. Однако факт, что это несоответствие /"когда сказуемое уже сделалось безличным, а подлежащее еще не успело исчезнуть"²⁶/ продержалось на протяжении длительного периода истории русского языка, говорит об устойчивости таких форм. Неслаженность в формальной структуре уравновешивается активно прорывающимся наружу глубинным субъектом, стремящимся проявиться в номинативной форме.

Присоединение количественного слова к болгарскому варианту конструкции существенного изменения в ее структуру не вносит, так как номинативная форма в ней активно выражает содержание субъекта. Здесь, скорее всего, проявляется обратное воздействие: полная эксплицитность субъекта в номинативной форме убедительно требует уравновешивания конструкции путем формального уподобления /согласования/ глагола-сказуемого: Останаха малко пари, Събрала се бе много вода, Дойдоха доста деца. Исключением являются только указанные предложения с перфектными формами глагола: Събрало се бе /много/ вода, Останало бе /куп/ работа, Предстояло /сума/ затруднения и т.п. Эти предложения, в отличие от русских, функционируют параллельно с личными и независимо от наличия в них количественного слова.

4. Итак, при параллельном функционировании конструкции в двух родственных языках проявляются следующие более существенные тенденции: сходств и расхождений:

видит в этом "потерю субстанциональности", так как именительный падеж служит ответом не на вопрос кто? что?, а на вопрос сколько? См.: Из записок по русской грамматике, т. III, М., 1968, стр. 348.

²⁵ А.М.Пешковский, там же.

²⁶ Там же.

4.1. Структурной основой конструирования бытийных предложений в русском и болгарском языках являются безличные глаголы есть и има. Сигнализация экзистенциального значения со стороны этих глаголов связана лишь с формой 3-го лица ед. числа /среднего рода/, оторвавшейся от парадигмы спряжения служебных /вспомогательных/ глаголов.

4.2. Формальный и смысловой отрыв экзистенциальных глагольных форм от парадигмы производящих глаголов ведет к переосмыслению их валентной направленности. Есть и има открыты к членам предложения, сигнализирующим утверждаемую или отрицаемую субстанцию. Независимо от направления бывшей валентности этих глаголов, они приписывают признак бытийности предикативно. Таким образом, инвариант структуры плана содержания обеспечен при противоположной в двух языках организации плана выражения. Бывшая функциональная направленность в болгарской конструкции может быть сигнализирована краткими формами /клитиками/ личных местоимений.

4.3. В русском варианте отрицание бытийности маркировано родительным падежом. В болгарском - семантическое и формальное единство утверждаемой и отрицаемой бытийности обусловлено генетически бывшей транзитивностью экзистенциального глагола; сегодняшняя "общая" форма восходит к бывшему аккузативу.

4.4. Установившиеся экзистенциальные конструкции с глаголами есть и има превратились в устойчивые модели. По их образцу строятся и другие конструкции с знаменательными экзистенциальными глаголами.

4.5. Выражение бытийности с количественными ограничениями и уточнениями в русском и болгарском языках осуществляется в неэквивалентных формах. Наличие родительного партитивного и безличных форм экзистенциальных глаголов определяет русскую конструкцию как неноминативную, безличную. В болгарской конструкции нет родительного партитивного, и безлично, маркированная форма сказуемого наличествует только в некоторых /перфектных/ глагольных формах, поэтому она обнаруживает большее тяготение к номинативному, личному строю.

4.6. Присоединение количественных слов к русскому варианту конструкции создает дополнительную линию синтаксической зависимости. Количественно-именной состав подлежа-

шего остается без согласования со сказуемым. Количественные слова не вносят существенного изменения в состав болгарской конструкции. Номинативные формы в ней обладают большей синтаксической независимостью и более активно требуют согласующихся форм сказуемого.

4.7. Функциональное выравнивание номинатива и бывшего аккузатива в болгарских экзистенциальных предложениях приводит к убыванию безличности. Маркировка негативного и партитивного значений генитивом поддерживает в русском языке устойчивость безличных экзистенциальных форм. Безличность в двух языках подкрепляется несогласующимися формами сказуемого.

Таким образом, намечаются две противоположные линии в синхронном функционировании конструкции в русском и болгарском языках:

а/ линия сближения, осуществляемая через сказуемое, при которой функционально выравниваются различные по форме структуры;

б/ линия расхождения, осуществляемая через члены предложения, выражающие глубинный субъект, при которой размежеванию способствуют оппозитивно стоящие тенденции синтетизма или аналитизма в области имен.

PARALLELEN ZWISCHEN DEN EXISTENZIALSÄTZEN IM RUSSISCHEN UND BULGARISCHEN

Ignat Georgiev

(Zusammenfassung)

Die Basis der Existenzialsätze im Russischen und im Bulgarischen bilden die unpersönlichen Formen ECTb und ИМА , die sich von dem Paradigma der entsprechenden Hilfsverben losgelöst haben. Die satzbildenden Verben haben eine entgegengesetzte Fügungspotenz (Valenz): im Russischen auf den Nominativ gerichtet und im Bulgarischen auf das direkte Objekt. Die negativen und die positiven Formen im Bulgarischen sind einheitlich, weil sie aus dem alten Akkusativ stammen; im Russischen wird das negierte Sein durch den Genitiv markiert.

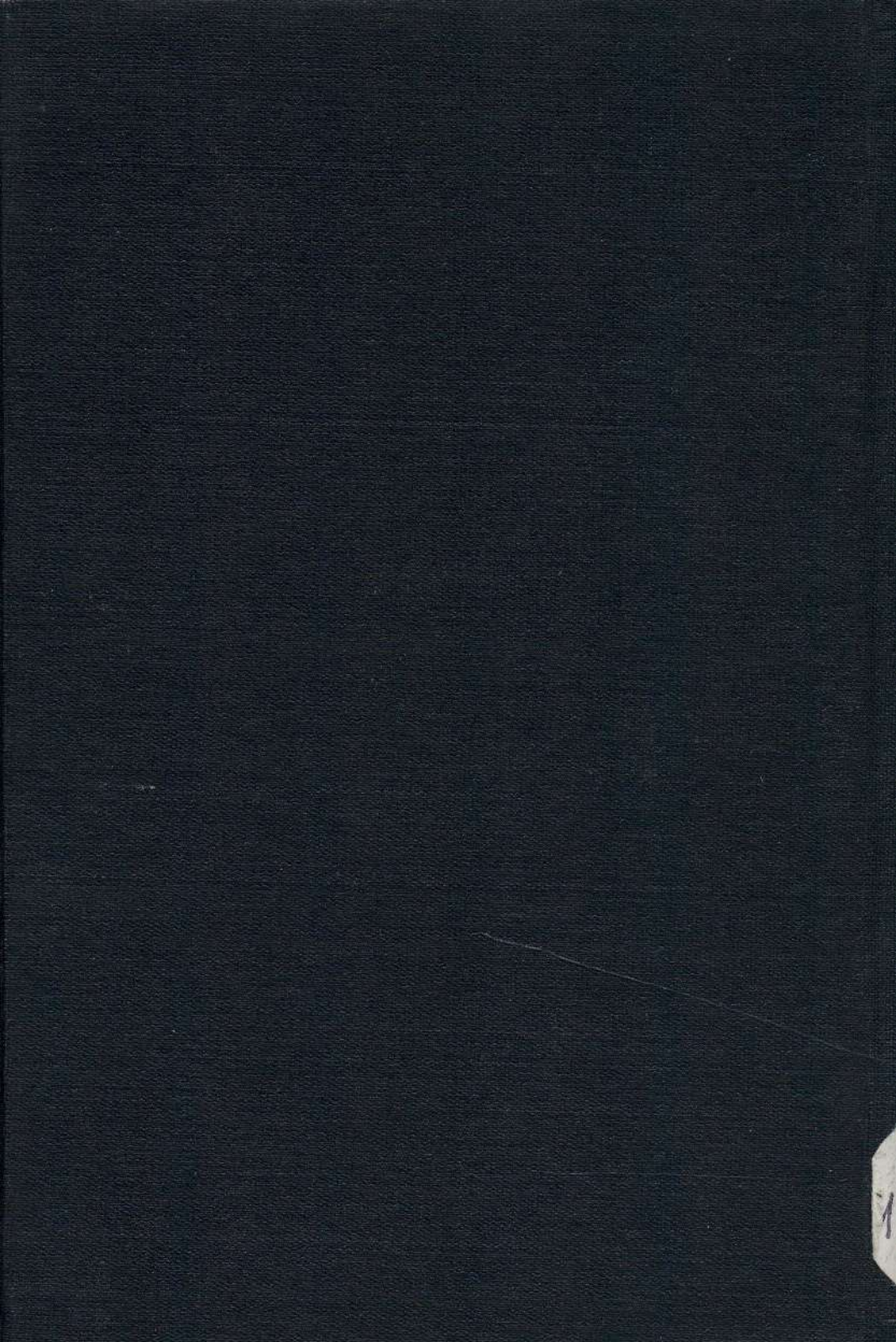
Situativ wird das bejahende oder verneinende Sein prädikativ ausgedrückt. Das führt zu einer gewissen Neutralisierung der formalen Valenz und zu einem funktionalen Ausgleich der Varianten. Der Nominativ, der Akkusativ und der Genitiv signalisieren auf gleiche Weise das Subjekt der tiefen Struktur.

Die Existenzialkonstruktionen mit den Verben ECTb und ИМА sind zu phraseologisierten Modellen geworden, die die Bildung der verblosen Existenzialsätze und der Sätze mit existenzialen Vollverben beeinflussen. Diesen Modellen und den spezifischen Gesetzmässigkeiten in den beiden Sprachen entsprechend werden Sätze mit partitiver Bedeutung des bejahenden Seins gebildet.

Bei dem synchronen Funktionieren dieser Konstruktion in den beiden Sprachen sind zwei entgegengesetzte Richtungen ersichtlich: a. Annähern durch das Prädikat, wobei die formverschiedenen Strukturen ausgeglichen werden; b. Entfernen, durch die Satzglieder verwirklicht, die das syntaktische Subjekt ausdrücken, wobei die Entfernung durch die oppositionellen Tendenzen des Synthetismus und Analytismus bei den Nomen unterstützt wird.

цена 1,84 лн.

974-75